ТАГЕ СКОУ-ХАНСЕН

ГОЛІ ДЕРЕВА

РОМАН

Малюнки О. Овчинникової

Розділ I

Усе почалося в грудні сорок третього. Того дня я стрів біля собору Кьола, і він запропонував піти зустрічати різдво в «Странд-круен» — там збиралася Студентська спілка, до якої він щойно вступив. Я не заперечував, ми одразу ж про все домовились і вечором уже їхали трамваєм на північну околицю міста. На останній зупинці зійшли.

Вечір був не дуже темний, зате дув крижаний вітер. Штормовий, з моря. Такий, що на очах одразу виступали сльози і важко було дихати — обпікало легені. Ми скоренько перебігли через дорогу, щоб якнайшвидше сховатися в лісі, але і там було не краще — проймало до кісток, та ще й вітер бив просто в обличчя.

Дорога замерзла і була тверда, як камінь. Вдень випало трохи снігу; вітер вимітав його з придорожного кювету і гнав по дорозі нам назустріч. Потім здував його вбік, вихрив перед нами впереміш із піском і пилюкою, жбурляв у обличчя колючу крупу і мчав далі поміж дерев, шарудів сухим листям.

Кьол, зігнувшись у три погибелі, брів наосліп і весь час натикався на мене. Він підняв комір пальта, щоб не відморозити вуха, а коричневого ворсистого капелюха насунув на лоба. Однією рукою він притримував біля рота шарф.

— А німців тут немає? — вітер був такий, що Кьолу довелося кричати. Він глянув на мене знизу вгору.

— Зараз нема, — сказав я. — Пивна ж згоріла.

Нарешті біля якогось повороту ми опинилися в затишку старого дубового гаю. Тут, хвалити бога, було зовсім тихо, вітер, завивав і свистів високо над нами, шарпаючи верховіття дерев. Кьол зупинився.

— Зажди хвилинку, — сказав він і подивився вгору.

Небо облягли хмари, не видно жодної зірочки. Височенні прямі стовбури дерев скрипіли і погойдувались — туди-сюди, туди-сюди, і голі гілки креслили на сірій пелені хмар якийсь химерний тривожний узор.

— Здорово, га? — Кьол штовхнув мене ліктем.

Ми рушили далі. Дорога знову повернула і повела вниз — бухта постала перед нами ревучим непроглядним мороком. Вітер так завивав, що не чути було навіть прибою, та коли ми вийшли до укосу, де був наш ресторанчик, то побачили на чорній воді білі піняві гребні.

Затемнений синій ліхтар допоміг нам знайти ресторанчик. Двері були відчинені, і ми зайшли. Біля вішалки сидів якийсь глушман, котрий слухав буквально всім обличчям. У нього вже висіло чимало пальт, вільних номерів залишалося обмаль. Звичайно в цю пору року сюди мало хто заглядав, і коли дідуган побачив нас, то враз стрепенувся, скинувши на підлогу необережним рухом

свою каву. Кьол виліз нарешті із своєї одежі — він аж сяяв від задоволення. Усе в нього було коричневе — костюм, сорочка, волосся, веселі очі, навіть шкіра якась бурожовта. Я стояв і розглядав його, поки він старанно зачісувався перед дзеркалом. Його надто велике порівняно з коротким, присадкуватим тілом обличчя було якесь навдивовижу правильне, мало не стандартне — його рятувала тільки жвавість погляду.

Коли ми відчинили двері в залу, на нас війнуло блаженним теплом. Студенти вже стояли групами, стиха розмовляючи. Світло горіло тільки в одному далекому кутку, над буфетною стойкою, а так скрізь стояла напівтемрява, тільки раз у раз пробігали полиски вогню від каміна — довгі тіні танцювали на стелі, на стінах, на блискучих мідних казанах і горщиках, дверних ручках і трикутних полицях у народному стилі.

Великого столу не було. Вздовж стін стояли, як і в будні, маленькі чотирикутні столики, але на них красувалися жовті скатерки й голубі чайні сервізи, і на кожному на честь різдва — яскраве паперове серце. Перед кожним прибором стояла стеаринова свічка в маленькому свічнику.

Кьол потирав руки. Очі в нього блищали— тут і справді було тепло і затишно після лютого зимового вітру.

— Здорово, га? — знову повторив він. — Відчуваєш? Зовсім не те, що у великих студентських Спілках. Хай їм усячина, тим дурним говорильням. Ні, ти поглянь на публіку.

— Та наче нічого, — сказав я. — А що то за дівчата, оті двоє, біля рояля?

— З правління. Як то кажуть — не про нас ягоди! Дарма, ми собі швидко підшукаємо. Патлатих і нечупар тут не побачиш, запевняю тебе. Їх і на поріг не пускають. Ні, справді, тут публіка перший сорт, чи не так? Досить глянути на обличчя, аби переконатись, що вони всі у щось вірять, правда? Славні хлопці й дівчата, серйозні, чесні. І на все мають власний погляд.

Народ швидко прибував, уже почали сідати за столи. Всього зібралося чоловік п'ятдесят, не більше, ми з Кьолом опинилися біля буфету, знайшли в куточку вільний столик і сіли. Двері весь час рипали — заходили й виходили.

Останньою продріботіла на високих каблучках стрункa білява дівчина в простому чорному платті.

— О! — здивувався я. — Дивись, здається, знайома.

— Ба, та це ж Інгерлізе! — вигукнув Кьол і схопився на ноги.

— Ну, тепер я спокійний — ти привів мене куди слід, — сказав я. — Вона що, член Спілки, чи теж гість?

Звичайно, член Спілки, як же інакше. Тільки відповісти на це запитання мені довелося самому, бо Кьол уже йшов їй назустріч.

Інгерлізе привіталася з ним і розгублено оглядалася. Але всі вигідні місця були вже зайняті, і вона пішла за Кьолом у куток, де сидів я. Вона не дуже зраділа моєму товариству, по очах було видно.

— Знову нова зачіска, Інгерлізе? — сказав я суворо. Я й не подумав встати з місця. Я нахабно розглядав її ясно-золотисте волосся. Воно було підібране догори і відкривало чарівну точену шийку і не менш чарівний пухнастий жолобочок на потилиці.

— Знову чиста сорочка, дитинко? — хоробро парирувала вона. — Чи ти ба, він ще, здається, і поголився. Напевне, відтоді, як ми закінчили школу, це вперше? Чуєш, Кьоле, і як це ти зумів підбити його на таке?

Кьол навіть не чув. Цей бовдур, забувши про все на світі, захоплено вирячився на її шикарну зачіску. Шкода, що із свого місця бідолаха не міг бачити її в профіль. Ніс у неї сьогодні був на цілий сантиметр довший, ніж звичайно.

— І коли це, дитинко, у нас з'явилися духовні інтереси? — вела вона далі. — Мені й не снилося побачити тебе тут.

— Просто випадковість, люба. Та мені тепер ясно, що це чудове місце, коли вже ти ходиш сюди. У тебе нюх.

Я простягнув їй сигарети і дав прикурити. Кьол не курив. Потім усі присутні засвітили свічки, я теж засвітив наші...

З-за великого круглого столу напроти каміна підвівся голова і постукав ложечкою по чашці. Він почекав, поки стало тихо. Зовсім тихо. Та коли він нарешті намірився розкрити рота, до буфетної стойки зненацька підскочив офіціант і кілька разів крутонув ручку допотопної каси, щоб вибити потрібну суму. Каса задеренчала, загуркотіла — хоч вуха затикай. А ящичок висунувся з таким скрипом, що й згадувати страшно. Ніхто не засміявся, але всі заворушилися, залом прокотився стриманий гомін. Голова не став більше чекати і рішуче привітав усіх членів Спілки і гостей. Потім він оголосив програму вечора. Він сказав, що в зв'язку з наступними різдвяними канікулами програма трохи спрощена порівняно із звичайними вечорами: музика, потім два члени Спілки прочитають свої вірші, і після чаю — танці. Якщо присутні забажають.

Головував не якийсь там молокосос. На вигляд — дорослий мужчина. Довготелесий, худий, немовби аршин проковтнув. Щоправда, поводився він, може, трошечки вимушено, та було в ньому щось таке, що одразу виказує людину незалежну, сміливу. Волосся в нього було рудувате, чоло, правда, невисоке, зате очі розумні, строгі. Та найбільше мені сподобався його голос. Навдиво-

вижу красивий. Немовби приглушений і водночас звучний, і такий, сказати б, переконливий, що голова міг дозволити собі виголосити привітальну промову зовсім просто, анітрохи не ризикуючи втратити авторитет.

— На закінчення я хотів би сказати нашим гостям, що оплесків не треба,—сказав він.— Адже ми самі готуємо художню частину і аплодувати самим собі, ми вважаємо, ні до чого.

Спершу виступало інструментальне тріо. Вони виконували якусь старовинну п'єсу. Не можна сказати, щоб грали так уже здорово. На мій погляд, не було справжньої зіграності. А віолончель взагалі фальшивила.

Піаніст, як і голова, мало скидався на звичайного студента, хоч не скажу, що він теж випромінював авторитет і незалежність. Правду кажучи, довелося б, напевне, чимало поморочитись, щоб відшукати друге таке чудернацьке, таке превеселе створіння. Опасистий, аж лисніє од жиру, над подвійним підборіддям шорстка чорна щетина — мабуть, тиждень не голився, — а на вилогах піджака — ціла колекція плям. Синюваточорне волосся весь час падає на спітніле чоло, а йому й байдуже, він робить своє. Що він тільки не робив, щоб підтримати гармонію в своєму тріо! То задирав угору свій маленький гострий носик і заплющував очі під товстими скельцями рогових окулярів — це в нього мало показувати безмежний відчай, — то широко-широко і задоволено посміхався — справжнісінький тобі місяць уповні — добре, мовляв, хлопці!

І його старання не були даремними. Стало затишно і якось особливо мирно — і від музики, і від свічок, і від вогню в каміні. Усі пройнялися цим настроєм. В задумі слухали тріо, а може, прислухались до того, що музика пробуджувала в нас самих.

Раптом музику заглушило несамовите завивання вітру в лісі. Я опам'ятався і поглянув довкола.

Інгерлізе поставила ліктик на стіл, картинно сперлася підборіддям на гарненьку ручку і дивилася на полум'я свічки. Кьол відкинувся на спинку стільця, схрестив руки на грудях не зводив очей з її волосся. А далі вздовж стін — обличчя, обличчя. Усіх заполонила музика, ніхто не думав про те, який у нього зараз вираз обличчя, від свічок очі здавалися якимись далекими, а щоки — ніжними, дитячими. Я уважно розглядав присутніх, поки не зустрівся з очима голови, спокійними, допитливими. Він уже давно дивився на мене.

Хто ти і чого завітав сюди? Що це ти почув таке, чого я не чую?

Я відчув, що мене застукали зненацька, й одвів погляд. Маленький рот начебто насмішкуватий, пихатий, але в гострому погляді — передусім цікавість. Що йому треба? Я набрався сміливості і знову глянув на нього, та він уже дивився мимо кудись... бозна куди. І знову знадвору долинуло несамовите завивання вітру.

Тріо закінчило грати, і всі повільно повертались до дійсності. Закурювали люльки, сигарети і вже з цікавістю поглядали на першого читця біля рояля, білявого медика з відстовбурченими вухами. Медик виглядав розгубленим, нервував. Вуха в нього палали, змагаючись із полиском мідних казанів на стінах.

Він читав коротенькі віршики про весняну радість і осінню тугу, про мінливість кохання і облудні пристрасті. Тільки-но він помітив, що його вишукані, самоіронічні «знахідки» зустрічають відгук у чуйної публіки, голос у нього зміцнів і забринів гучніше. Таких банальних виявів схвалення, як скасовані тут оплески, він не потребував.

Скориставшись з короткої перерви після виступу медика, офіціант любострасно накинувся на свою деренчалку, і ящик знову вискочив із таким самим скрипом. Цього разу під загальний регіт.

В цей час з-за круглого столу голови підвівся похмурий брюнет. Костюм в чорну смужку a la Кларк Гейбл[1], і взагалі — типовий серцеїд, тільки вилоги погано відпрасовані і краватка зав'язана абияк. Він довго вовтузився із своїм стільцем, який йому явно заважав. Нарешті, втративши надію дати раду стільцю, підняв його над собою і передав через стіл голові. Той узяв стільця й поставив осторонь. Потім брюнет вийняв з портфеля стос білих аркушів паперу і поклав їх на стіл. Він довго крутився, не знаючи куди діти портфель, і нарешті поставив його на вузьке підвіконня. Якийсь час уважно дивився на нього, поки, очевидно, не вирішив, що портфель стоїть ненадійно. Спробував, чи не можна примостити його на столі. Але там він був явно не на місці. Нарешті брюнет обрав підлогу — за будь-яких обставин найбільш надійне місце, і портфель зник під столом.

В глибині зали якась дівчина зареготала — дзвінко, від щирого серця. Та брюнет і далі залишався зосереджено серйозним. Він кашлянув і взяв зі столу свої папери. Хотів немовби щось сказати, пояснити щось, але передумав. Натомість потягнувся до склянки, ковтнув води. Потім ще раз кашлянув і почав.

Він декламував похмурим, урочистим голосом. Монотонно, іноді здавалося, наче він читає заупокій. Звичайно, все це було страшенно далеке від нормальної людської мови, та пустопорожності за цим не було. Нав-

[1] Кларк Гейбл — відомий голлівудський кіноактор.

паки, була щирість і велика сила почуття. У віршах багато говорилося про зародження і велич кохання. А в одній поезії, довшій за інші, — про прагнення втілити в життя юнацькі мрії, про біль прозріння, коли надії обманули, і про ту мить, коли починаєш розуміти, що щастя — в мріях про щастя.

У залі всі затамували подих. Медика слухали доброзичливо, з задоволенням, а зараз напружено ловили кожне слово. Вірші ці брали за серце, та ще й як! Строфами, наче заклинаннями, цей чародій полонив серце і робив із ним, що хотів. Він заповнював уяву своїми образами й звуками, і здавалося, ніби сама юнь раптом заговорила, немовби заговорили її прагнення, її поривання — саме цими напруженими рядками. Губи в нього були чуттєві, презирливо відкопилені. Вірш за віршем злітав із цих губ, і чим більше він читав, тим більше, здавалося, позбувався своєї дивної ізольованості, прихованої недоброзичливості до аудиторії. Та він, як і раніше, залишався зосереджено серйозним. Тільки один раз він підвів голову і поглянув у зал — коли офіціант, який весь час переступав біля стойки з ноги на ногу, вирішив, що можна скористатися з паузи між двома віршами, і потягнувся до каси. Маленькі пронизливі очі прикували його до місця. Офіціант так і впав на стілець і до самого кінця вже навіть не поворухнувся.

Брюнет дочитав останнього вірша, чари ще не розвіялись, а товстун-піаніст з обличчям пупса уже сів за рояль і заграв соло. Він дуже добре грав, якийсь уривок із Букстехуде [1]. Цим він продовжив і посилив враження від віршів і водночас полегшив, так би мовити, перехід до прози.

Подали чай, а Кьол так і сидів, наче загіпнотизований. Він раз у раз поглядав у куток на похмурого чарівника і, очевидно, ледве стримувався, щоб не побігти і не розцілувати його в пориві вдячності. Він зовсім забув про Інгерлізе. Зате вона про нього не забула.

— Кьоле, твій чай прохолоне, — сказала вона.

Кьол здригнувся і швидко обернувся до неї з такими відверто щасливими очима, що вона одразу ж потупила свої.

— Я немовби оце зараз дістав відповідь,— заговорив він, нарешті. — Це дуже здорово, те, що ми зараз чули. І так схоже на щось, що я сам відчував, про що мріяв, тільки ніяк не наважувався в це повірити. Тепер я знаю — це може бути! Це існує! Мені здається, тепер я усе пізнав, більше нічого не треба.

Я сидів тихо-тихо, як у школі на лекції, коли боїшся, щоб не викликали, та Кьол не став розпитувати, чи сподобалося мені. А Інгерлізе, навпаки, одразу ж закивала — мовляв, розумію, цілком згодна.

Раптом за круглим столом вибухнув регіт. Хтось реготав гучно, розкотисто, дедалі голосніше й голосніше. Регіт був такий оглушливий, що всі на мить змовкли. Це, виявляється, сміявся наш чарівник. Відкинувся на спинку стільця і регоче, аж захлинається. Немовби і весело, і щиро — ой, не можу, — а все-таки глузливо. Ага, все зрозуміло. Недарма в того типа такий жалюгідний вигляд! Бідолаха! Минуло немало часу, перш ніж він добрав розуму, що відповісти.

Невдовзі після цього Кьол підвівся і хоробро попрямував до їхнього столу. Ми бачили, як він підійшов прямо до чарівника, щось йому казав, а той ввічливо слухав, потім усміхнувся, показавши рідкі, темні зуби. Закінчилося тим, що вони посадили Кьола за свій стіл. Голова підтягнув стілець, і Кьол сів.

Вийшло так, що ми з Інгерлізе залишились удвох. Ні вона, ні я нікого тут не знали, крім Кьола. Ми не розмовляли. Жодного слівця. Мовчати далі було так незручно, що ми обоє полегшено зітхнули, коли вухатий медик підійшов до рояля, потицяв у клавіші і заграв якийсь танок. Я запросив Інгерлізе. Аби якось згаяти час.

Вона була легка, мов пір'їнка, моя рука майже не відчувала її тіла, і парфуми в неї були різкі й прохолодні, як легкий солодкий наркоз. «Ain't she's well»[1] — дратували клавіші, і я мимохіть стиснув її трохи дужче. Та ритм був надто вже швидкий. Ні, не те, не витанцьовується!

Я помітив, що вона із своєю зачіскою мала вигляд дорослої дами, чого не можна було сказати про інших. Просто дорослі дівчатка, щось таке ніжне, кругловиде, жіночість, яка тільки-но прокинулась. Маленькі скромні квіти, ростуть собі на узбіччі. Ні для кого. І втішаються життям. Та поглянь хто на таку квіточку одного чудового дня, і вона, може статися, раптом зачарує і сама одразу стане яскравішою, запашнішою. А в Інгерлізе все — голий розрахунок. У ній це, либонь, із пелюшок. Ніякої тобі безпосередності.

— Я часто дивуюся, як це ви з Кьолом товаришуєте, — сказала вона, коли ми танцювали щось повільне. — Не розумію, що вас зв'язує.

— Дуже просто. Ми друзі з дитинства.

— Знаю. Та іноді мені стає страшно, коли я бачу вас разом.

— Страшно?

— Саме страшно. Ти можеш завдати йому великої шкоди, бо не розумієш його. А відшукати в людині вразливе місце — на це ти мастак.

---

[1] Букстехуде Дідерік — датський композитор (1637—1707).

[1] А правда ж, вона гарненька? (англ.).

— Тим-то я в дитинстві повсякчас рятував його від стусанів. Хлопчаком він завжди, пам'ятаю, ліз на рожен.

— Він з темпераментом, запальний, це правда. І дуже життєрадісний та безпосередній.

— І жвавий, і непідробно щирий, і взагалі — просто чарівний!

— Можеш не кепкувати. Кьол, принаймні, у щось вірить, він багато в що вірить. А ти? Ти взагалі віриш у що-небудь?

— Начебто, ні. І слава богу.

— Ну, звичайно. Можна було й не питати. Ви ж зовсім різні люди. Знаєш, я маю серйозний намір вас розлучити.

— Що ж, спробуй. Тільки спершу поясни, відколи це ти почала так дбати про нього? У школі, я пригадую, ти думала тільки про те, щоб він дав тобі спокій.

— А тобі що до того? — огризнулася Інгерлізе. — Між іншим, Кьол дуже змінився за цей рік, — додала вона примирливо.

— І підшукує собі цікавих знайомих. — Я глянув у куток, де сидів Кьол. Здається, збирається йти. Нарешті.

Інгерлізе навіть не відповіла мені. В цей час танок закінчився, Кьол, сяючи, підійшов до нас і взяв своє золото під руку. Я із спокійною совістю відійшов і сів так, щоб не випускати їх з поля зору.

Що й казати, гарна парочка. Танцюють з особливим шиком, наче це у них виходить само собою, і невимушено розмовляють. Здорово. А що, коли це й справді закінчиться чимось серйозним? Тоді прощай наша дружба з Кьолом. Судячи з усього, вони мають намір танцювати до самого кінця.

Я вирішив замовити пиво, — тут це, очевидно, не заведено, та наплювати, не сьорбати ж чай, — і вже смакував комедію з касою, та в цей час хтось поклав мені руку на плече. Я обернувся. Оце не чекав — Фредерік, лікар Ове Фредеріксен власною персоною. Останній із моїх нелегальних зв'язків. А я вважав, що він сидить собі в цілковитій безпеці в Швеції.

— Звідки ти взявся?

Я був приголомшений.

— Це тебе треба спитати, — Фредеріксен засміявся, і очі його зовсім зникли у зморщечках. — Я тут у себе вдома, а от ти, напевно, в гостях. Сподіваюся, ваша милість не нудьгує?

— Заткни пельку, — сказав я. — Ти що, весь час тут?

— Ні, оце тільки прийшов. Ми тут з дружиною. З твого дозволу.

Він сів на місце Кьола, ми замовили пару пива і заходилися розповідати новини.

— А Свенд Оге все-таки нічого їм тоді не сказав, — промовив я. — Де він зараз?

— У Фрьослеві [1]. Поки що.

— Ти знову в лікарні?

— Що поробиш. А знаєш, від кого тобі привіт? Угадай, кого я бачив? Лео. Старого Лео. Знай наших!

— Та не може бути! Де? Я ж тільки вчора питав про нього в майстерні.

— То вчора, а то сьогодні. Сьогодні б ти його там побачив. У нього вже руки сверблять. Та ми зараз, як то кажуть, сидимо на мілині. Все треба починати спочатку.

Фредеріксен відверто позіхнув і потихеньку провів рукою по обличчю — пробував розгладити незліченні зморшки. Йому б поспати днів зо два.

— Що ж, виходить, знову газети випускати?

— Це вже мені, старому. А вам не завадило б підшукати щось серйозніше, ти як гадаєш?

Заради такої зустрічі ми замовили ще пива. Я дізнався, що після Нового року в місто приїжджає один добрий приятель Фредеріксена по університету, копенгагенець, теж лікар. Працюватиме тут у нас у лікарні молодшим лікарем. Людина досвідчена в нашій справі і, треба сподіватися, має потрібні зв'язки. Фредеріксену час уже було повертатися до дружини. Ми домовилися, що найближчими днями я заскочу до нього.

Під кінець Кьол з Інгерлізе все-таки підійшли до мене, та вже треба було забиратися звідси. Ми вийшли на вулицю. Вітер став, либонь, ще лютіший. Віддалік над затокою купчились чорно-сірі снігові хмари, але над нами небо було чисте, і між голим тремтливим гіллям мерехтіли маленькі зорі, колючі і холодні. Кьол зупинився і задивився у небо, наче нас тут і не було.

— Тільки подумати, скільки зірок, — Інгерлізе взяла його під руку. — Як тільки їх не поздуває!

— В такий вечір відчуваєш космос, — сказав Кьол. — Зараз легко можна уявити, що ми живемо десь посеред всесвіту, на небесному тілі, яке мчить, обертаючись, у світовому просторі... Правда ж?

— Ну, звичайно, — сказала Інгерлізе. — Ходімо, га? Страшенно холодно.

Ми йшли стежкою понад затокою, до затемненого нічного міста. Шторм завивав, гнув дерева в лісі, а хвилі били й били у крутий берег. Кьол з Інгерлізе вели інтимну розмову про поезію — наскільки дозволяв вітер, а я думав про Лео. Нарешті він таки об'явився.

---

[1] В роки окупації у Фрьослеві датські власті організували табір для інтернованих.

Розділ II

Січневий ранок. Новорічне сонце. Яскраве, різке. Цілу ніч падав сніг, тепер він мирно тане на вулицях. Благодатна свіжість і тиша. Трамваї терпляче торують собі дорогу в сніговій каші, повзуть мимо снігоочисників, які задумливо шкребуть тротуари і бруківки. Куди не підеш, у м'якому вологому повітрі — цей короткий скрегіт.

З південних схилів дахів, на осонні, уже сповзає сніг, і перевтомлена маленька фру, навантажена пакунками, дзвінко скрикує, коли до її ніг із шумом вихлюпується з ринви снігова лавина. Тепер вона йде повільніше, обережніше, і весь час позирає вгору, мружиться від яскравого сонця; ось знову шурхіт у трубі — та вона вчасно зупиняється, і на блідих по-зимовому щічках з'являються дві славні ямочки.

Рондевей, № 21 — лунко, як у ванній, і все крикливо жовте, все ультра-модерн. Ще б пак — найсучасніший і найдорожчий квартал міста. Табличка з прізвищами мешканців у парадному чомусь знята, я йду повз ліфт угору сходами, тільки з цікавості. Східці мармурові, і коли кашлянеш, порожніми коридорами котиться така собі респектабельна луна. Елегантні двері, обшиті тиком. Гай-гай, тут не місце простим смертним. Мабуть, живуть у цих домах розкішні буржуйські доньки із своїми новоспеченими чоловіками. І як це звичайному приїжджому пощастило улаштуватися серед цих обранців? Хтозна, може, в нього тут знайомі, хоча він і копенгагенець.

Горішній поверх, праворуч. На дверях чотири маленькі дірочки від таблички попереднього мешканця, а посередині пришпилена візитна картка — «Крістіан Борк, бакалавр медицини».

Пронизливо задеренчав дзвінок. «Хвилинку!» — озвався хтось з-за дверей. Почулися швидкі кроки, двері відчинились, і я побачив перед собою чоловіка років двадцяти семи-двадцяти восьми. На вигляд не дуже статурний, але досить високий. Обличчя енергійне, з тих, що запам'ятовуються. Сліпуче біла сорочка, свіжопоголений, причесаний і чимось напахчений.

Він дивився на мене вражено, — очі зовсім круглі, голубі, — та тільки-но я хотів відкрити рота, як обличчя в нього враз засяяло.

— А, тепер розумію! — весело сказав він. — Заходьте, заходьте. Роздягайтесь. Дуже радий.

Він втягнув мене у передпокій і допоміг роздягтися.

— Спокійний, видно, куточок, ця ваша країна ютів. Та я б на місці гестапо одразу вас арештував — вигляд у вас явно підозрілий.

Я кислувато посміхнувся на його жарт, та він уже сам спохватився і знову почав запевняти, що він радий познайомитися зі мною і як то добре, що я не примусив себе чекати.

— Краще, коли ми одразу перейдемо на ти, — додав він. — Так завжди легше.

Він знову засміявся і відчинив переді мною двері до вітальні. При цьому страшенно багатослівно пробачався за розгардіяш у квартирі. Вони лише кілька днів тому оселилися тут.

Ото розкіш. Кімната виходила на південний схід, вікно велетенське, мало не на всю стінку, і просто на тебе — сліпуче світло від сяючих проти сонця снігових пагорбів Мольса і Хельгенеса. Повітря таке прозоре, що видно далеко-далеко. Маленькі хутори, вросліе в землю, завалені снігом — аж очам боляче. Он млин, он шпиль кірхи — неначе вказівний палець стирчить, а он людина-комашка повзе по снігу, ні, виявляється, то вантажна машина видряпується нагору.

Просто перед вікном — затока, вода тиха-тиха і вся сонячна, на тому березі чорніє ліс на схилі — це Марселісбург, а прямо внизу — порт: елеватори, крани, гори вугілля, хвильорізи, причали, труби пароплавів...

— Сідайте, — сказав Крістіан Борк. — Ні ні, не сюди, ради бога! Там щось із спинкою. Коли переїжджали... Сюди, будь ласка. Ось тютюн, прошу... — Він поставив на стіл велику дерев'яну шкатулку. — Трохи вологий, це я рому підлив. Пампаське зілля, страшна річ.

Кімната вмебльована дуже вишукано. Книжкова шафа, секретер, борнхольмський годинник і стіл червоного дерева з незручними стільцями модерн. На стінах гравюри — Данія в доісторичні часи, зародкова фаза, так би мовити. В сусідній маленькій кімнаті, з дверима на балкон, видно картину на стіні — дуже гарна, справжній живопис — і ріжок тахти. Ніякого розгардіяшу. Чого він вибачався?

— Власне, мені слід жити при лікарні, — пояснив Крістіан Борк. — Але там квартири страшенно похмурі і тісні. Речі поставити нікуди. Тому я і влаштувався тут, вигоди не завадять, га? А крім того, з певних міркувань, може, воно й краще, що я в самому місті.

— Фредеріксен мені казав, —почав я.

— Знаю, знаю, — Крістіан підвівся з кушетки і почав міряти кроками кімнату. Мимохідь він схопив із вази на столі яблуко і хрум-хрум — згриз його.

— Особисто я не дуже поділяю погляд

про те, що союзники можуть висадитись у Північній Ютландії, і що тому, мовляв, наше головне завдання — створювати тут якомога більше бойових груп. Навряд чи вони зроблять таку дурницю і висадяться саме тут, правда ж? Зате нам точно відомо, що транзит через Швецію припинено і тепер німці з Норвегії усе транспортуватимуть через Ютландію. Звичайно, певну кількість бойових груп треба мати в резерві, нелегальні газети також не завадять, та насамперед, і якомога швидше, ми мусимо забезпечити диверсії на залізницях, щоб порушити сполучення, коли виникне потреба. Саме це — наше головне завдання. Я, принаймні, так його собі уявляю.

Він зупинився біля столу і задивився на яблука. Зненацька одна повіка в нього сіпнулася. Він дістав хустку і старанно витер губи. Потім закурив сигарету й заговорив знову:

— Таким чином, ми повинні негайно створити дві-три диверсійні групи. Якщо тут іще хтось зайнятий цим, ми, звичайно, налагодимо зв'язок, та поки що ми нічого не знаємо. Працювати нам поки що також немає з чим. Ні зброї, ні вибухівки, ні людей, становище паршиве, а коли почнеться робота — один бог знає. Не хочу хвалитись, але я маю невеликий досвід, у Копенгагені працював в одній із груп, отже можу, так би мовити, викласти основи. Та для початку треба хоча б кілька чоловік. Як тут у вас?

— У нас є Лео, — сказав я. — Цей вартий двох.

— Хіба? — Крістіан усміхнувся і помовчав. — Ти, мабуть, його дуже поважаєш. Що, стріляний горобець?

— Він механік, а в армії був капралом,— сказав я.

— Он як. — Крістіан схвально кивнув. — А ти, власне, звідки його знаєш?

— Ми якось забрели разом на одні націстські збори. Давно вже. Спершу здалося, неприємний тип, я гадав, що він націст, і він про мене подумав те саме. Ну, а потім, коли почалися виступи, він зчинив бучу, кінчилося тим, що нас обох витурили.

Крістіан підійшов до вікна і став майже спиною до мене, так що обличчя його я не бачив. Він попрохав розповісти про наші з Лео спільні «подвиги». Особливо хвалитися не було чим, тому я швидко закруглився.

Наша організована, «офіційна» діяльність полягала в тому, що ми тягали то туди, то сюди ротатор, поширювали нелегальні газети і діставали через різних приватних осіб гроші. Крім того, ми виявили ініціативу і роздобули собі по пістолету, вчинивши напад на двох німецьких солдатів, які лапали дівчат в Алеї Кохання. Вчинок не дуже геройський, коли врахувати, що в обох німців руки були зайняті, та що поробиш! Правда, стріляти ми все одно не могли, бо не мали патронів. Тоді Лео заходився фабрикувати «запалки». Робиться це так. У пляшку з-під пива наливається бензин, пляшка обмотується ганчіркою, добре просоченою терпентином і бензином, а до шийки припасовується маленький мішечок з фосфором — одним словом, щось на зразок «російського коктейлю[1]». З допомогою цих пляшок ми підпалили німецький ресторан у центрі міста. На жаль, не згоріло майже нічого — якийсь ідіот здогадався викликати пожежників. Наступного разу нам пощастило більше. Ми пробралися на маленьку деревообробну фабрику в передмісті, полили пальним усю підлогу і підпалили сірниками. Там лежали чудові стружки, і вони враз спалахнули. Вогнище вийшло — любо глянути, і, правду кажучи, ми дуже пишалися, коли наступного дня почули, що все згоріло до цурки.

От і все. Більше ми нічого не зробили варт.ого уваги.

Я замовк, а Крістіан Борк навіть не обернувся. Звідки у нього цей спокій? Не можна сказати, щоб він перед цим був якийсь неспокійний, хіба що трошечки. Просто дуже енергійний, діяльний. В ньому була якась поривчастість, зібраність — дивишся і завидки беруть. Такому на дорозі не ставай.

Тепер він курив, дивився вниз на гавань. А може, не дивився зовсім. Дивна неуважність. Зовсім інша людина, ніж кілька хвилин тому. Чи слухав він мою розповідь? Може, я йому набрид? Чи він може водночас слухати і думати про щось інше?

Виявилося, він усе чув.

— Ну, а далі? — нарешті спитав він нетерпляче, як і раніш не дивлячись на мене.

— Та, власне, більше нічого, решта так, дрібниці.

— Решта — дрібниці, — повторив він повільно. — Ну, а ця історія з автомобільною майстернею, де працював Лео?

Крістіан незворушно стежив за маленьким вантажним пароплавом — як він неквапливо вибирається з гавані, безшумно пливе по тихій темній воді, не залишаючи сліду. Виходить, він про все вже говорив з Фредеріксеном. Усе знав, але його світлості заманулося влаштувати мені екзамен.

Ну, було таке діло. Це він, звичайно, про ту ідіотську історію. Фредеріксен, коли дізнався, що це ми з Лео натворили, дав нам часу, але ми обіцяли виправитись, і на цьому було поставлено крапку. У всякому разі, добродія Крістіана Борка із Копенгагена все це аж ніяк не стосувалося.

[1] «Російським коктейлем» називали на Заході пляшки з горючою сумішшю, які застосовувала радянська піхота проти ворожих танків.

— Ми вважали, що він працює на німців, — сказав я сухо.

— І Лео теж так вважав? А чи не було це з його боку швидше актом особистої помсти? Коли говорити по-щирості, га?

— То був націст і першорядний негідник, — сказав я. — Не тоді, то тепер на німців працює.

Тут добродій Крістіан Борк зволив обернутися і зміряв мене неприязним поглядом.

— Сподіваюся, ти розумієш, що, коли повториться щось подібне, ви одразу ж вилетите. І взагалі поки що нічого більше самі не робіть — ні ти, ні Лео. Своїми штуками ви можете зіпсувати нашу репутацію.

Я сказав «гаразд». Помовчали. Пароплавчик поминув довгий, білий від снігу зовнішній пірс, виповз із гавані і взяв курс на південь. Хмара диму тягнулася за пароплавом, стелячись над водною гладінню.

— Можеш ображатися скільки хочеш, — сказав Крістіан по паузі. — Але це дуже важливо — з самого початку підібрати надійних людей. Потім, можливо, ніколи буде особливо розбиратися, але саме ядро — воно має бути надійним. Коли б ти тільки знав, як нас мало! Ти б, либонь, злякався. Та саме тому, що нас так мало, саме тому так багато важать особисті якості кожного. А втім, усе це й так зрозуміло, правда?

Він сів на кушетку напроти мене і погладив волосся. Воно в нього було хвилясте і якогось непевного кольору. Повіка в нього знову сіпнулася, і я раптом зауважив, що усім рисам Крістіана чогось трошечки не вистачає. Ніс трошечки короткий, рот трошечки замалий, вилиці випинаються, чоло чотирикутне, далеко не бездоганної форми.

— Ми не повинні тішити себе жодними ілюзіями, — говорив він. — Навіть тепер, у сорок четвертому, ми не можемо розраховувати на підтримку народу — все це тільки балачки. Народ, — тут він фирknув, — народ сьогодні з нами, завтра — проти нас. Кінець кінцем народ завжди з тим, хто більше за інших дасть на картку тютюнцю, це для нас не таємниця. Врятувати країну — це залежить зараз від небагатьох, їх крапля в морі. Що ж тут дивного? В критичні моменти завжди буває так. Зате ті, кого ми беремо до себе, мусять добре усвідомити, що визвольна боротьба — не хлоп'яча гра. Вона для них мусить бути кровною справою. Вони самі мають бути втіленням тих чеснот, за які борються. Може, тобі дивно слухати це, але я так вважаю, — виголосив Крістіан з пафосом і поблажливо додав:

— Ми повинні брати тих, для кого власна доля і доля країни — одне.

— Ну, якщо вже збереться таке вишукане товариство, то нам з Лео краще ушитися і відкрити власну лавочку, — сказав я.

Якусь мить Крістіан тупо дивився на мене. Потім почервонів, як рожа.

— По-моєму, все, що ви тут казали, дуже скидається на святенництво, якщо, звичайно, усе це серйозно, — пояснив я.

— Якщо це серйозно?

— Авжеж. У нелегальній роботі чим простіше підходити до всього цього, тим краще для справи. Якщо весь час думати про те, що ви тут наговорили, то, зустрівши німецького солдата, чого доброго, впадеш в істерику.

— Дуже тебе прошу, перестань клеїти дурня, — Крістіан розсердився. — Ти чудово розумієш, що я маю на увазі. І я знаю тебе краще, ніж ти думаєш.

— У всякому разі, інформацію про мене ви зібрали велику, — зауважив я.

— І все це, звичайно, для того, щоб бовдур-копенгагенець міг покуражитись!

— Схоже на те, коли вже казати відверто.

— Ну звичайно, саме так. Ти принциповий, мій друже. Усе бачиш, усе розумієш, скрізь буваєш. Широка натура. До речі, сподіваюся, рідзво ти добре зустрів? Я ж знаю, де ти був.

— Звичайно. Прошу вибачити, що не подав вам рапорту, але я все ще думаю, чи не подати мені заяву про вступ до Спілки. Чудовий був вечір!

— Ще б пак! Надзвичайно зворушливо, — Крістіан спробував іронізувати, та в нього не вийшло, він був для цього надто серйозний. — Ворог у країні, а в цей час жменька хоробрих обранців збирається біля стеаринових свічок, і вони, бачте, читають один одному свої віршики. Як це знайомо! Типово для нас. І не удавай, що такі спілки — щось незвичайне. Зараз вони процвітають скрізь! Всюди тепер сидять з цими клятими стеариновими свічками і споглядають свої душі. Тут діяти треба, такий відповідальний час, а вони казна-що роблять!

— Ну, звісно. Лікаря на них немає! Пророк нашого часу в білому халаті.

— Ах, як дотепно! — огризнувся Крістіан. — А я, дурень, вивертаю нутро, лізу із своїми безглуздими тривогами до людей, які навіть не слухають мене. Та я вважаю за краще залишатися таким. Так, я не можу приховати своєї тривоги. Я боюсь. Я боюся, що нас, тих, хто бореться, надто мало і ми вже нічим не можемо допомогти. Боюся, що з нами, як з нацією, покінчено. Знаю, знаю, що мені на це скажуть — обурливо, мовляв, безглуздя, бридота! Та я стародавнього роду, останній в незліченних поколіннях стійких олов'яних солдатиків, і я не можу позбутися дурної звички мисли-

ти категоріями націй, хоч це і застаріло. Краще б я загинув тоді в Південній Ютландії, як інші! Дев'яте квітня — на цьому для нас усе закінчилось, для таких, як я. Наш час минув.

Він так розхвилювався, що аж тремтів весь, я навіть пошкодував, що довів його до такого стану. Крістіан рвучко схопився з стільця і знову почав міряти кроками кімнату. Він розсміявся, та сміх прозвучав штучно. Якісь дивовижні звуки — злість, істерика і відчай. Я знову відчув до нього щось схоже на симпатію.

— Зрозумій мене правильно, — заговорив він, нарешті заспокоївшись. — Ні, я не зневажаю шукачів пригод, якщо вони не авантюристи. Такі люди часто і цікаві і, головне, мужні, ну, а коли така людина знає, на що йде і готова на все, то це вже щось більше, ніж проста жадоба пригод. Можеш передати Лео привіт і скажи, що я радий буду з ним зустрітися. Мене інші обурюють — ті, хто, так би мовити, вважає це нижче своєї гідності. Куди там — адже вони вже бували в бувальцях. Як треба вести визвольну боротьбу — вони все це знають. Вони перечитали силу-силенну літератури, — адже це не перший випадок в історії, коли країна окуповується, — і їм наперед усе відомо — і чим усе це закінчиться, і що, звичайно, ми переможемо. Кажу тобі, вони мало не зневажають нас за те, що ми такі послідовні, вони навіть намагаються знайти виправдання для німців!

Він говорив збуджено, дедалі більше хвилювався, очевидно, за всім цим було щось особисте, та я слухав уже п'яте через десяте. Ба, що це? Наче хтось відмикає ключем зовнішні двері. Ось зайшов, вовтузиться в передпокої, кинув щось на підлогу. Крістіан нічого не чув — чи удавав, що не чує — і незворушно просторікував собі далі.

Нараз двері в кімнату рвучко розчинилися — я побачив дівчину. Мишачо-сіре пальто, щоки паленіють. Вона стягла рукавички, скинула чорний берет і стріпнула чорним волоссям.

— Ну, так воно і є, я не помилилася, — вона ледь помітно в'їдливо посміхнулася. — Маленька лекція на улюблену тему.

— Доброго здоров'я, — звернулася вона до мене і подала руку. — Я одружена з цим ось добродієм. — Вона кивнула на Крістіана.

— Так, це та сама Герда, яка удостоїла мене честі стати моєю дружиною, — сказав Крістіан.

Я якось не уявляв, що в Крістіана може бути дружина. Тим більше така. Вона була просто негарна. Широке простецьке обличчя, грубе, мало не вульгарне. І це не тому, що в неї такі густі смоляно-чорні брови і коротко підстрижене волосся,— на перший погляд воно чорне, а насправді каштанове, тільки дуже темне, — ні, не це головне, головне — очі. Такі маленькі, вузькі, що ніяк не схопиш їхнього виразу. Ще й рот, великий, припухлий. Такий рот може означати що завгодно.

Вони з Крістіаном побалакали про якісь її покупки, щось там про речі, потрібні для нової квартири. Говорив в основному Крістіан і, здавалося, йому належало вирішальне слово, його товстогуба вузькоока дружина майже весь час стояла мовчки з похмурим виглядом — і все-таки мені одразу стало ясно, хто тут господар, хто сильніший. На якусь мить мені навіть здалося, що він її побоюється.

Та ось Крістіан підійшов, здається, до кінця свого списку, фру Борк зітхнула і поправила яблука у вазі.

— До речі, яблука ти купила препогані, — сказав він.

— Ет, коверзуєш! — огризнулася вона. — Снідати будете?

— Ти ж поснідаєш з нами? — спитав Крістіан. —Я, правда, трохи поспішаю, мені о першій треба бути в лікарні.

З його тону я зрозумів, що він би не заперечував, коли б я відмовився. Але ж ми так ні до чого й не домовились, крім того, ситуація була дуже інтригуюча. Я сказав: «Охоче». Дружина повернулася до нас спиною і зникла. Так само раптово, як і з'явилась. Вона пішла — і в кімнаті без неї стало порожньо. Крістіан мовчав, я також. Мовчанку порушив кінець кінцем борнхольмський годинник. Він голосно зітхнув і надривно прохрипів обідню пору.

Як це ідеаліст Крістіан одружився з такою дівицею? Як він наважився? Вона побула в кімнаті якихось кілька хвилин, але поводилася так агресивно, що будь-кого могла б перелякати. От уже хто справді **втілював** (я пригадав, як Крістіан сказав, що люди повинні щось там втілювати, якісь цінності). Але ж вона втілювала не дуже вишукані якості. Впертість, сваволя і те, що ховається за всім цим, байдужість. Безпритульна. Нічия дівчина. Не дружина Крістіана, ніщо її тут не тримає, першої-ліпшої хвилини вона може піти собі і не повернутись.

Крістіан більше не говорив про загальні настанови. Він перейшов до конкретніших питань. Організація групи. І весь час неспокійно ходив по кімнаті — туди й сюди, туди й сюди.

В кухні з брязкотом покотилася на підлогу кришка від каструлі. Та це був тільки початок — спокійна прелюдія до диявольського концерту. Форте, форте, фортіссімо. Ніколи я не чув, щоб жінка таке вироб-

ляла на кухні,—і це називалося готувати сніданок! Господи, який гармидер вона знялa! Брязкали кришки, падали каструлі, дзвенів посуд, летіли на підлогу ножі й виделки, захлинаючись, чмихали водопровідні крани. Боже, коли це закінчиться! Важко уявити, що вона просто така незграбна, звичайно, ні. Ще менше це схоже на нерви, чи на вияв кипучої енергії. Ні, це робиться зумисне, продумано. Якась дитяча демонстрація, демонструвалося роздратування — з насолодою, шалено.

Крістіан ледве стримувався. Це не важко було помітити. У нього знову почався нервовий тик, — тепер уже сіпалися обидві повіки, — і ніяк не припинявся. Він це знав, та нічого не міг зробити. Обличчя в нього стало просто страдницьким, але він силувано підтримував розмову і удавав, що нічого не чує.

З кухні полинули тужливі жалібні звуки. Дружина заходилася співати. Співала вона, як співають куховарки, — страх як жалісливо; бідолаха Крістіан не витримав, нарешті, і замовк. Сердешний побрів шукати втіхи до свого коханого дідівського спадку, борнхольмського годинника.

Вірний старий годинник. Крістіан бережно відкрив кришку, підтягнув гирю, акуратно перевів стрілки. Робив усе неквапливо, методично. Непогане тренування волі!

Тепер Крістіан мовчав, а його дружина виводила щосили — та я все одно не міг второпати, що вона співає. Судячи з мелодії, щось жалібно-сентиментальне, з тих пісеньок про грішну любов, жорстоку смерть і тому подібне. Та жодного слова не можна було розібрати. На додаток до всього засвистів ще й чайник, свистів і свистів, а вона голосила й голосила.

Ні, це вже нестерпно! Та враз фру Борк виключила газ під чайником, спів припинився. Рвучко відчинилися двері — і ввійшла цяця. Вигляд незворушний, раз — і елегантним рухом опустила повну тацю на стіл у сусідній кімнаті. Жодна ложечка не брязнула.

Крістіан миттю закрив годинник і кинувся накривати стіл. Через секунду фру знову появилася — цього разу з пляшкою горілки і трьома чарочками. Крістіан одразу ж їй в тон:

— Чудова ідея! — вигукнув він. — Саме цього нам бракувало! Вип'ємо за висадку союзників і за Новий рік!

Так і зробили. Випили і за союзників, і на брудершафт випили, усе як слід, але щось було не так. Герда наче води в рот набрала, а Крістіан вів підкреслено світську розмову — мені навіть незручно стало за нього. Ну що ж, нічого іншого не залишається.

— Скажіть, — звернувся я до Герди, — яку це ви пісеньку співали в кухні?

— Ми ж тепер на ти. — Вона зосереджено жувала. Я б не здивувався, якби вона сказала, що то мені все почулося.

— Це німецька, — пояснила вона, дожовуючи. — Південно-німецька. Треба вам знати, чоловік мій страшенно любить усе німецьке. Але в кімнаті, на жаль, не дозволяє мені співати її. Він каже, що це з кухонного репертуару.

— Просто не уявляю, звідки вона бере ці жахливі пісні. — Крістіан ніяково усміхнувся. — І співає саме тоді, коли у мене якась серйозна розмова. Не знаю, чим це пояснити.

— Що ж тут дивного, — сказала Герда. — Ти мене надихаєш. Та й тільки.

— А ви, мабуть, не нудьгуєте вдвох, — мовив я. — Ви давно побралися?

— Весною буде тридцять років, — Герда прикусила кінчик ножа.

— Скоро два роки, — уточнив Крістіан. Він зітхнув з полегкістю, побачивши, що я не сприймаю цей спектакль серйозно.

Потроху ми оговтались. Стало затишно. Герду, як видно, не дуже цікавили наші розмови. Вона з апетитом їла, пила, потім задумалась. Спектакль закінчився, вона перестала грати роль — і непомітно обличчя в неї змінилося. Виразніше проступало щось своє, всі риси немовби розкрилися. Ні, головне тут не упертість і насмішкуватість, зовсім ні. Одного разу, коли вона передавала мені через стіл серветку, я зустрівся з нею поглядом. Очі в неї були вже не маленькі і не вузенькі. Широко розплющені і дуже спокійні очі, і я побачив, якого вони кольору. Матово-сірі, без блиску.

Я дивився на нього і на неї, і цей шлюб уже не здавався мені таким безглуздим. Може, я навіть зрозумів, чому він вибрав саме її. Звичайно, з міркувань, так би мовити, расової гігієни. Щоб обновити кров свого роду, що вимирав, і дати батьківщині нових благородних захисників. Та якщо він колись тішив себе надією, що цю дівчину легко укоськати, то йому, очевидно, довелося змінити свою думку. Судячи з усього, вона не дуже схильна перевиховуватись. А в нього в голові, звичайно, сама романтика, усе враз, знаскоку — а втім, усе це мене не обходить.

Було десять хвилин на першу, коли ми з Крістіаном спустилися ліфтом униз і вийшли на вулицю, під ясне зимове небо. У головах у нас трохи шуміло. Схоже на те, що похолоднішало, і ми бадьоро рушили тротуаром, уздовж високих, заввишки з людину, уже поруділих кучугур. Я провів його до самої лікарні.

Розділ III

Крістіан попрохав мене знайти ще когонебудь, щоб у групі було принаймні четверо. Я назвав йому аж три кандидатури, — усі вони, по-моєму, підходили і всі, напевне, погодилися б, — і він влаштував мені справжнісінький допит — хто вони та що вони собою являють. Під кінець усіх пронумерував і сказав, щоб саме в такій послідовності я діяв,— тільки ні в якому разі нікого не силував. Саме про це ми з ним і розмовляли, поки його дружина воювала на кухні і поки ми снідали.

Першим номером стояв, звичайно, Ейгіль. Такий собі задумливий тишко — ніякий чорт на нього не подумає. На вигляд млявий, до всього байдужий, а насправді дуже порядний, упертий, у всьому покладається тільки на себе, і коли вже за щось візьметься, то не відступить.

Він, як і Лео, механік, саме Лео і згадав раптом цього впертого верблюда, з яким колись разом учився — ну, звичайно, ось хто нам потрібний! Лео мав рацію. Ейгіль нам дуже став у пригоді, і незабаром ми вже не могли без нього обійтися. Він учився тепер у технічному училищі, а там збувати наші газети простіше простого. Прийде хвилин на п'ятнадцять раніше і підкине в кожен клас по пачці. Дуже просто. Ми були в захваті від такої безстрашності. В ті часи ми, наче дурники, бігали по сходах і розтикали газети по одній у поштові скриньки. Ейгіля це не влаштовувало. Адже він мав голову на плечах.

Наступного ж дня після нашої розмови з Крістіаном я подався до Ейгіля. Він жив з батьками. Точніше, з матір'ю. Батька заарештували німці, причому цілком несподівано. Схопили якось восени просто на роботі, — він працював шофером на великому заводі, а за що, чому—ніхто не знав. Містика якась, та й тільки. Ні в чому такому він не брав участі і нічого такого не знав. Щоправда, старий ніколи не вмів тримати язика за зубами, з першим-ліпшим поспішав поділитися своїми думками, і, очевидно, хтось на нього доніс. Він відсидів скількись-то там місяців, потім гестапо припинило справу, та замість того, щоб відпустити невгамовного старого додому, вони одвезли його у Фрьослев. Не інакше як за впертість.

Ейгіль з матір'ю жили поблизу залізниці. Будинок темний, похмурий, — справжня казарма. Сходи брудні, у вогких патьоках. Пахло капустою — була саме обідня пора. На шибках, замазаних для затемнення синьою фарбою, хлопчаки надряпали всякі сороміцькі слова і малюнки, зовсім як у громадських убиральнях. Двірник час від часу замазував їх, та вони одразу ж з'являлися знову. Ті самі слова й малюнки і на тих самих місцях.

Мені відчинив сам Ейгіль. Як завжди, мертвотно-блідий. Наче хворий на сухоти. Обличчя розгублене, я одразу збагнув, що прийшов невчасно. Щоправда, цього разу у мене в руках не було нічого, але ж він добре знав, що просто так я не прийду, і страшенно розгубився, коли я сказав, що мені треба з ним поговорити.

З кімнати долинали голоси. Багато голосів. Розібрати нічого не можна було, тільки гомін; говорило кілька чоловік одразу. Під сонною жовтою лампою в передпокої плавав голубий дим від сигар. Якесь сімейне торжество, мабуть. Що й казати, прийшов не в пору.

— Я краще завтра зайду, — сказав я і хотів був повернути назад. Мені весь час здавалося, що за дверима стоїть його мати і слухає, про що ми розмовляємо. Дивно, але так воно й було. Вона раптом вийшла, відштовхнула Ейгіля і затулила собою розчинені двері. Висока, опасиста, у великому сірому фартусі. Вимучена, нещасна, якась прибита. Коли я побачив її обличчя, мені враз спало на думку, що в них, напевне, скоїлось щось страшне. Та було вже пізно.

Вона глянула на мене. Очі в неї були маленькі, якісь безбарвні і мокрі. І сказала без будь-якого вступу:

— Я Ейгілева мати. Наш батько помер у німецькому концтаборі. Ми тільки сьогодні вранці довідались.

Вона сказала це тихо. Так говорять, коли втрачати вже нічого, на місце відчаю приходить спокій.

— А ви, значить, за моїм сином...

— Ні, — сказав я. — Ви помиляєтесь, я не маю до німців ніякого відношення, і мені дуже шкода...

— Помиляюсь? — перебила вона. Здивовано, наче прокинулась. Потім вона остаточно оговталась, і тут її прорвало: — Досить з мене ваших штук! Думаєте, я не бачу, чого ви сюди прийшли? Знаєте, хто ви такий? То я вам це скажу, відверто скажу. Диявол проклятий, сатана! Так, сам диявол вас сюди послав.

Ейгіль стояв за материною спиною і весь час нервово переступав з ноги на ногу. Потім узяв її за лікоть і спробував протиснутись уперед.

— Ну, мамо. Ну, облиш. Звідки ж він міг знати. Залиш нас, ми самі розберемося.

Вона, нарешті, одвела від мене злобний погляд. Потім обернулась до сина, і обличчя її одразу пом'якшало. А Ейгіль перед нею виглядав зовсім маленьким хлопчиком.

— Чуєш? — сказала вона. — Ти нікуди не підеш!

І швидко провела великою долонею по синовій потилиці — я так і не зрозумів, нестощі то були чи потиличник. Так і не глянувши на мене більше, вона пішла, грюкнувши дверима.

Я збіг сходами униз, вискочив на вулицю. Сів на велосипед і щодуху помчав.

Погода змінилася, наче знову повернуло на зиму. Клятий східний вітер проймав до кісток — навіть тут, у місті, між будинками, хоч як скулюйся, від нього не сховатись. Небо низьке, похмуре, клубочаться хмари, і весь світ — такий сірий, такий перемерзлий і незатишний! Ламкі дерева вздовж гладенької, мов дзеркало, велосипедної доріжки наче неживі. Скелети, промерзлі наскрізь, не гнуться, наче палиці, — так і дивись зламає вітром.

Я не думав, куди їду. Якось само собою вийшло, що велосипед звернув на дорогу, яка вела з міста на південь. І добре зробив. До Кьола! Ну, звичайно, куди ж іще! На жовту віллу з облупленими стінами — мій постійний притулок.

Я подумав про нього — і одразу почув живий, вічний шум літнього листя. Статечні буки, легкі берези, неспокійні тополі довкола соковито-зеленої, порослої мохом галявини шелестять без упину: поринь в забуття, людино! Все минає, живи, як ми, без печалі і турбот.

Тихий шум дерев і сміх. Під цими розкішними деревами жили легко і радісно. Цілий рік на старій віллі не вгавав шум, весела метушня, ігри. Тут нічого не приховували один від одного, і тут кожен розумів, що означають слова: «жити щасливо». Четверо пташенят росли під крильцем ніжних батьків, їм у всьому потурали, ні в чому не відмовляли. Дівчата грали, співали, танцювали, малювали — і все «тільки задля втіхи». Вільна імпровізація без будь-яких претензій. Вони були справді талановиті, кожна по-своєму, проте не мали наміру зупинятися на чомусь одному, швидко кидали свої уподобання, міняли на інші, і ніхто їх за це не сварив. І все-таки... ну, не те, щоб вони цим зловживали, ні — та якось надто вже легко їм усе давалося.

Той, хто зростав не в таких ідеальних умовах, помічав у цьому домі просто неймовірні речі. Взимку, наприклад, в дні іменин, коли вся родина розігрувала для маленьких гостей власні п'єси чи влаштовувала ляльковий театр. Або за столом, під час обіду, коли дорослі і діти, як рівні, обговорювали домашні справи чи вирішували якісь господарські питання.

Першою людиною в сім'ї був батько, адвокат, хирлявий чоловічок у величезних окулярах. Він був найнепомітніший у сім'ї, найбільш мовчазний і найменше привертав до себе увагу, і водночас він був тут главою, бо самовіддано здобував кошти на це безтурботне життя. Вперше я почув його голос саме за обіднім столом. Випадково настала хвилина тиші, адвокат замріяно дивився на свою ніжну золотоволосу дружину — її врода все ще здавалася йому такою ж чарівною, як колись у юності.

— На що ти дивишся? — спитала дружина, перехопивши його погляд.

— На твої чарівні очі!

Він сказав це повільно, чітко, з почуттям. І, горда, вона потупила свої небесно-блакитні очі й поклала долоню на його руку.

Дуже зворушливо. Адже обом уже під п'ятдесят, і діти майже дорослі. До речі, діти, очевидно, звикли до таких сцен і не звернули на батькові слова жодної уваги.

Та відтоді минуло вже багато років. Дочки, всі три, повиходили заміж і виїхали. Одне весілля, через рік друге, потім третє — і не чути вже веселого сміху на жовтій віллі. Залишився тільки малюк Кьол, улюбленець і пестунчик усієї родини. Тепер Малюк вчився в університеті, але чого він там, власне, вчився,—цим батьки не цікавились, головне, що він удома, з ними, а сам Малюк іще не вирішив, ким він буде, як виросте.

Коли я збирався до Кьола, я завжди спершу дзвонив, щоб не їхати даремно. А зараз поїхав без дзвінка. І, здається, теж потрапив не в пору. Кьол був дома, але він зустрів мене з таким виглядом, наче був чимось страшенно зайнятий — оце вже не схоже на нього! На круглій дитячій фізіономії — вираз твердої рішучості. Чудасія. Ми пішли до нього нагору. Кімната в нього велика. В цій кімнаті почуваєш себе абсолютно спокійно, в цілковитій безпеці. Сидиш у витертому глибокому кріслі і бачиш тільки небо та верхівки височенних розкуйовджених вітром тополь на протилежному кінці парку. Кьолу віддали колишній батьків кабінет, єдине місце в усьому домі, де з незапам'ятних часів панувала зосереджена тиша. Та сьогодні тут усе було якесь незвичайне — не тільки книги, не тільки грубий килим на всю кімнату і великий годинник, що йшов не цокаючи. Я відчував, що сьогодні і сам Кьол якийсь інший, що він чимсь серйозно захопився.

Нам принесли чай. А до нього домашнє печиво і вазу з фруктами та горіхами, залишками різдва — у домівці ще не вивітрився його смачний дух. Ми не бачилися від того самого вечора в «Страндкруен», і я гадав, що Кьол передусім заведе розмову про це. Але ні, хоч як це не дивно. Він раптом почав розводитись про сестер, які гостювали в них на різдво разом з чоловіками. Він був якийсь неуважний і серйозніший, ніж звичайно. І я усе зволікав із тим, за чим, власне, прийшов. А раптом усе зіпсую.

Але треба було починати, і я нарешті зважився. Взявся розповідати Кьолу про Ейгілеву матір. Та не розповів і половини, як уже пошкодував, що почав. Навколо панувала глибока тиша. Ні, таки не даремно мені не хотілося заводити цю розмову. У мене з'явилося таке відчуття, ніби я весь час мушу щось переборювати, якийсь прихований опір. Дивна, гнітюча атмосфера... Нарешті, я остаточно знітився. Усе відсунулося од мене кудись далеко-далеко. Так буває, коли вип'єш зайву чарку. Кімната від'їжджала чимраз далі й далі, поки не стала зовсім маленькою, наче в перевернутому бінокліг; я мимрив щось таке, явно ні в тин ні в ворота.

Кьол залишався незворушним і страшенно серйозним. Він зосереджено дивився на зелений килим. І раптом я зрозумів, що він не прикидається таким. Його думки витали десь далеко, і те, про що я йому торочив, до нього просто не доходило. Нічого не вийшло з мого наміру поділитися з ним. І знову я спохватився, і знову пошкодував— та пізно.

Тільки закінчивши свою розповідь, я почув, як під вікном труться одна об одну і скриплять на вітрі гілки бузини. А одна якась гілка надокучливо шкрябала стіну.

— Чекай-но! — Кьол раптом стрепенувся і підвів голову. — Навіщо, власне, ти мені це розповідаєш?

— Просто так, щоб ти послухав. Цікава історія, хіба ні?

— Ти сподівався, що я запропоную себе замість нього, ну, того хлопця, якого тобі не вдалося заарканити?

— Саме так, — признався я. — Пробач, що я так довго тут розводився. Я й прийшов тільки, щоб дізнатися, чи не приєднаєшся ти до нас.

— Дивно, що ти прийшов саме зараз. — Кьол усміхнувся якось мрійливо. — Ще місяць тому, можливо, навіть два тижні тому, я б, напевне, згодився. Та й чого б мені було не погодитись? А тепер не можу. Я навіть хотів попросити тебе, щоб ви не давали мені більше газет.

— І все через отой різдвяний вечір? — я вирішив діяти прямо, вирішив ошелешити Кьола — його ж тактика.

— Вірно, ти вгадав! — він анітрохи не здивувався, навпаки — зрадів, що нарешті зможе завести своєї. — Ти розумієш, здається, я нарешті знайшов. Самого себе знайшов. Тепер я знаю, хто я і що мені робити із моїм життям. В усякому разі, з'явилася якась мета, якийсь напрям, а раніше незрозуміло було, хто я, що я — так, ніщо.

— А тому ти вирішив віднині переключитися виключно на власну персону? Здорово придумав! Вітаю!

— Авжеж, так і вирішив. Тільки не гарячися, будь ласка. — Кьол засміявся. — Оголошую, так би мовити, надзвичайний стан. Але я це розумію інакше, ніж ти.

— Як же?

— Зараз дізнаєшся, зажди! — Кьол випростався і зсунувся на кінчик стільця. — Бачиш, коли я того вечора слухав їх, я подумав, що я... Ні, — перебив він сам себе і почервонів. — Усе це для мене таке нове. Скажу тобі простіше: я вірю в своє покликання. Ну, в тому розумінні, що люди, принаймні деякі, мають певне покликання, і наше завдання, тобто я хотів сказати, їхнє завдання полягає в тому, щоб знайти його і твердо дотримуватись. Якщо людина відчуває, що колись зможе зробити щось значуще, то вона мусить готувати себе до цього і вже ні на що інше не розмінюватись.

— Звичайно. А про «інше» подбають всякі там безликі ідіоти, — докинув я.

— Що ти хочеш цим сказати? — Кьол був спантеличений.

— А те, що в країні війна.

— Он ти про що. — Кьол знову відчув грунт під ногами. — Я чудово розумію, яка це спокуса. У нашу епоху, коли цивілізація йде вперед такими велетенськими кроками, коли ми такі далекі від усього простого, природного, здається, що піти на війну — це якесь очищення, чи що.

— Дурниці!

— Правда ж? Я теж у це не вірю. Навпаки, я вважаю, що кожен із нас повинен всіляко оберігати свій суверенітет, якомога більше дбати саме про своє особисте життя.

— Щоб зміцнити, так би мовити, внутрішні позиції і тим самим відвернути катастрофи, — доповнив я, — крім тих, звичайно, які вже сталися.

— Ні, ні, — нетерпляче перебив Кьол, — політика тут ні до чого, мене політика не цікавить, ти ж знаєш. Це значно складніше. Я хочу сказати, що фізична мужність у нас зараз не дивина. Сила-силенна людей вмирають по команді. А чи багато таких, хто вмирає за особисті переконання, за вистраждану віру, за свою ідею? І чи багато таких, у кого вистачить моральної мужності не вмерти, а пройти внутрішній шлях свого розвитку і знайти самого себе?

— У цій країні таких на сьогодні більше, ніж досить, — сказав я. — Можеш бути певен.

— Ти справді так гадаєш? Ти гадаєш, наприклад, що більшість хлопців, які вчилися в нашому класі, розуміють свій обов'язок перед собою? Звичайно, ні. Вони охоче задовольняються загальноприйнятим. І чим раніше їм це вдасться, тим, вважається, краще. Ну, а коли потім у їхньому внутрішньому житті виникає конфлікт, вони замість того, щоб його вистраждати, обмежуються

якимось вчинком — та й годі. Відреагують, так би мовити, замість того, щоб взяти на себе страждання й нести його. В страху, в якійсь шаленій нетерплячці одразу ж хапаються за щось матеріальне, хай це буде машина, мотоцикл, пляшка, револьвер — байдуже що, аби тільки уникнути зайвих страждань. Краще вже одразу кулю в лоб! Може, скажеш, я не маю рації? Я певен, що не помиляюсь. Адже саме зараз, саме в нашому віці вирішується — чи відмовиться людина від самої себе і стане тільки жалюгідним відбитком навколишнього світу, чи виробить із себе щось цілком самостійне, оригінальне. Ти розумієш, що я хочу сказати?

— Я це напам'ять знаю. «У ці важкі для нашої батьківщини дні населення повинно згуртуватися і виконувати указ короля від 9-го квітня про спокій і лад»[1].

— Так. Усе це, й справді, особливо стосується нашого часу, все, що я казав, — промовив Кьол твердо і глянув мені просто в очі. — Невже ти не розумієш? Ну, як можна витримати війну, брати участь у всіх цих убивствах, наскоках, руйнуваннях, диверсіях, як можна усе це витримати, якщо не зректися самого себе? Тільки так. І що примушує людей з доброї волі іти на все це, як не прагнення позбутися самих себе, втекти від себе? Я не знаю, як поставитись до цієї історії, яку ти мені щойно розповів, але мене дивує: невже тебе це анітрохи не збентежило?

— А чому це повинно бентежити мене? Хіба важко знайти когось іншого, хто погодиться зробити для нас таку дрібницю?

— Таку дрібницю. — Кьол злісно глянув на мене і гмукнув. — Я й кажу. Заради дрібниці ти конфіскуєш людське життя. Не уявляю, як це можна — ось так оббивати чужі пороги!

— Даремно ти робиш із цього трагедію,— сказав я недбало. — Справді, вийшло трохи невдало — та й тільки. І потім — хіба окремий випадок про щось говорить?

— Сам по собі випадок, може, ні про що й не говорить, але ж мимоволі питаєш себе: та хіба зробили коли-небудь усі оті демократи і диктатори хоч що-небудь хороше для простих людей, до яких ти сьогодні звернувся? Хочеш знати, що я думаю? Чесно кажучи, я вважаю, вони правильно зробили, що витурили тебе. Безглуздо, коли люди жертвують собою, байдуже, добровільно чи ні. Що ти на це скажеш?

Та Кьол не чекав од мене відповіді, а я — що я міг відповісти на всі ці емоції? Він підвівся і підійшов до вікна. Смеркало, але було ще видно, як шалено налітає вітер на смертельно перелякані тополі в парку. Кьол рвучким рухом зашторив вікно і ввімкнув світло. Все. Досить. Навіщо сваритись?

— Годі про це, — сказав я. — Як там Інгерлізе? Ви ж, мабуть, зустрічаєтесь зараз, після того, як ти вирішив перебудувати своє життя?

— Звісно, зустрічаємось, — задоволено сказав Кьол. — До речі, вона сьогодні прийде на обід, я хочу познайомити її з татом і мамою.

— Ага, он воно що! Добре, що ти сказав, я зараз піду.

— Та ні, ти мене неправильно зрозумів, — збентежився Кьол. — Я буду дуже радий, якщо ти залишишся.

— Я знаю. Я дбаю виключно про власні інтереси. Боюсь, я за вами не встигну, надто вже швидко розвиваються події. За хвилину ти, мабуть, скажеш мені, що вже спав із нею.

Кьол, чиста душа, почервонів як рак. Прекрасна стать для нього достоту священна! В сім років він був женоненависником, а в чотирнадцять червонів, побачивши дамський велосипед.

— Ти ж знаєш, як я до неї ставлюся, і кажеш таку гидоту, — мовив він ображено.

— Ех ти, мій добрий давній послідовнику Платона, а чи не краще буде, коли ти спробуєш стати дорослішим?

— І ти завжди так думаєш про дівчат? — спитав він докірливо. — Невже у тебе в голові самі тільки брудні думки?

— Ні, чому ж. Хіба я оце тільки не розмовляв з тобою про війну?

Нараз Малюкове обличчя буквально засвітилося — істина несподівано відкрилася йому.

— О, тепер я зрозумів, що вона хотіла сказати! — вигукнув він, схопився з місця, постояв, пройшовся по кімнаті. Він перетравлював своє велике відкриття. — Звичайно! Це ж ясно! — повторював він раз по раз.

— Якщо це стосується моєї скромної персони, ти, може б, натякнув у чому річ, — несміливо зауважив я.

І він заговорив, звертаючись уже до мене — палко, схвильовано і водночас діловито, немовби йшлося про якесь відкриття, абсолютну істину, вищу за все особисте; вона, звичайно, мала страшенно захопити мене.

— Так от. Зараз я тобі все поясню. Дивно, що ти сам до цього не додумався. Та це ж два боки одного й того самого. Адже і твоя підпільна робота, і твої легковажні зв'язки з жінками — усе це йде від одного, від потреби знеособитись, розчинитися, знищитись. О, ці твої жінки!.. Ради бога, далі від них, ти повинен себе примусити!

— Я пробував, — нерішуче сказав я. — Але тоді в мене починає паморочитись голо-

[1] Йдеться про звернення до населення короля і прем'єр-міністра Стаунінга, в якому всі датські громадяни закликалися до лояльності щодо окупаційної влади.

ва. І у вухах дзвенить. У тебе такого не буває?

Але бій програно, і міняти свої позиції вже пізно. Кьол тріумфував. Я майже фізично відчував, як відстань між нами дедалі збільшувалась.

— Перестань базікати, — сказав він зневажливо, і у його голосі зазвучали якісь нові тверді нотки. — По суті, тобі одне потрібне. Щоб тебе поклали на обидві лопатки — і все. Якщо ти надто довго стоїш на ногах, ти одразу втрачаєш душевну рівновагу. Ти шаленієш, місця собі не знаходиш, шукаєш, з ким би зчепитись, щоб тебе поклали на лопатки. Скажи щиро, хіба не так?

— Із твоєї точки зору — звичайно. Але послухайся доброї поради — тримайся далі від цієї твоєї Інгерлізе. Може, вона й палко кохає, та навряд чи тебе. Честолюбство — ось як це називається.

— Духовне честолюбство! — поправив Кьол. — Це саме те, що мені потрібно. О, як мені потрібно, щоб мене розуміли! Інгерлізе завжди поділяє мої погляди. Я вперше зустрів таку розумну і таку чуйну дівчину.

— А я й не казав, що вона дурепа. Вона — великий фокусник. Чародійне дзеркало. Завжди повертає тобі твоє зображення таким, яким би ти хотів його бачити. Це вона вміє. А більше нічого. Свого, власного в ній — ні на копійку.

— Треба ж таке, і тут вона мала рацію, навіть тут! — торжествував Кьол.

Дуже мило. Виходило, що я весь час сам себе б'ю. Ніяк не дійму його до живого.

— В чому мала рацію? — кисло поцікавився я.

— Вона каже, що ти її ненавидиш, що ти буквально переслідуєш її після того, як, ну, відтоді, як вона відмовила тобі...

— Господи, в чому?

— О, ти сам чудово все розумієш. Жінка для тебе не людина, не має права бути людиною, вона обов'язково повинна бути самкою.

— На жаль, більшість нормальних мужчин не можуть довго перебувати в любовних стосунках з жінкою, не прагнучи до природного їх завершення,— сказав я повчально.— Тому мужчині, якщо він тільки не ганчірка, краще бути далі від таких персон, як Інгерлізе. Вона тебе обдурить, ти ще згадаєш моє слово! До речі, я не маю ані найменшого бажання з нею тут зустрічатись. Я, мабуть, таки піду.

Я підвівся з крісла, Кьол мене не затримував. Але він провів мене аж до хвіртки. І ні на мить не стихав. Він був люб'язний, більше, ніж люб'язний, — сердечний, запобігливий, надміру уважний. Так буває, коли людина певна себе, своїх сил. Здорово він мене відшмагав, ох і здорово! Тепер йому море по коліна!

Що ж, його теж можна зрозуміти. Мало того, що він знайшов себе, він крім того довів мені, що він тепер самостійна особа, — не комусь там, а мені, давньому другові, який, правду кажучи, наче колючка сидів у нього в п'яті, завжди виявляв себе сильнішим, винахідливішим і завжди верховодив. А віднині він вільний. Він вільний! Гаразд, не буду псувати йому настрій, хай повтішається.

Ми постояли біля хвіртки. Холодно, вітряно. А ми все ніяк не могли розійтись. У Кьола зуб на зуб не попадав. Він був без пальта.

— Ви з Інгерлізе все-таки повинні знайти спільну мову, — промовив він підбадьорливо.

Та він сказав це просто для годиться, сам він у це не вірив. Я промовчав, сів на велосипед і подав йому руку.

Їдучи назад, я в думці називав Інгерлізе всякими непотребними словами. Я лютував не тільки через те, що вона виконала свою погрозу і, справді, спробувала посварити нас із Кьолом. Мене страшенно дратувало, що вона досягла в цьому значно більшого успіху, ніж я міг сподіватися. Наша дружба з Кьолом почалася не вчора, основа її була закладена, коли нам було по одинадцять-дванадцять,— вік, який не знає зрад. Може, цю дружбу і не можна вже врятувати, — надто розійшлися наші інтереси, — може, останніми роками ми і дружили вже більше за традицією, в ім'я минулого, може, дружбу і треба час від часу переглядати, не обов'язково ж чіплятися за неї,— може, все це й так. Але щоб через таку нікчему, як Інгерлізе! Щоб через неї переглядати наші стосунки з Кьолом! Сказитися мало, та й годі.

Розділ IV

Після того, як з Ейгілем у нас нічого не вийшло, а Кьол відмовився, уся надія була на третю кандидатуру — на Якоба. І його ми таки завербували. Якоб — селянський син і богослов. На вигляд — типовий студент із народу. Довгий, як жердина, і до того ж страшенно худий. Досить тільки поглянути на його здоровезні ручиська й ножища — одразу скажеш, що хлопець від землі. І з того, як він сутулився, можна було зробити висновок, що хлопець звик до важкої праці. Перш, ніж взятися за книги, він спробував, почім ківш лиха. А витримка така, що можна позаздрити.

На асфальті, щоправда, він почував себе

невпевнено, зате побачили б ви, як він ходить по ріллі!

Третім у список Крістіан записав Якоба не через незграбність чи якісь там фізичні вади, а через одну дивну рису характеру. На Якоба іноді, як то кажуть, находило. Якісь незрозумілі напади, причому це завжди набирало таких дивовижних форм, що товариші по гуртожитку просто лягали з реготу.

Вчився він старанно і сумлінно. Щодня ходив на лекції — неуважний, увесь заглиблений в себе, нечесані патли звисають на лоб, руки якось незугарно теліпаються. І раптом з доброго дива, стане посеред дороги, наче громом уражений, і глибоко-глибоко замислиться. Потім на очах у здивованої публіки повертається на сто вісімдесят і рішуче прямує до найближчої молочної; а за десять хвилин він уже в кухні гуртожитку з фунтом масла і французькою булочкою. Стоїть і ріже на шматочки спершу масло, потім хліб. На однакові шматочки. Масло тоді давали на картки не дуже густо, так що Якоб, очевидно, давав раду одразу двомісячній пайці. Поріже, зробить бутерброди і починає наминати. Обличчя в нього яснішло, і так він з'їдав усі шматочки один за одним.

А причина тут, звичайно, була якась значно глибша, ніж недоїдання чи бажання поласувати. На нього, очевидно, «находило» серйозно. І булочки тут були зовсім не обов'язковим атрибутом. Він взагалі міг раптом глибоко замислитись. Та він не просто безтямно витав у думках бозна-де. Це справді були якісь напади. Бо він завжди після цього якось враз опам'ятовувався: немовби міцно спав, а його грубо розбудили.

Якось ми разом стояли за квитками в кіно. Він саме перебував у цьому дивному стані. Всю чергу простояв мовчки, тихо-мирно, а коли вже підійшли до каси, то немовби прочумався і оглядівся. Низька стеля, духота, повно народу. Обличчя в Якоба зморщилось, очі зробилися зовсім безтямні. Він розштовхав усіх, мов скажений бик, кинувся до виходу і зник.

Певна річ, усе це можна пояснити тим, що він ніяк не міг звикнути до міського життя, до галасливих юрм, проте клепки в голові йому все одно бракувало. Це точно. Через цю неврівноваженість його легко було збити з пантелику. Невідомо, як би він повівся в критичний момент. Напевне, він міг з однаковим успіхом і втнути щось дике, непоправне і, навпаки, зробити саме те, що треба. Не вгадаєш. Звідси і сумніви Крістіана.

Сам Якоб сумнівів не мав. А чому б йому не взяти участь в Опорі — він вважав, що впорається з будь-яким завданням.

Я застав його в гуртожитку самого. Якоб сидів на підлозі, посеред кімнати, широко розставивши ноги, і чистив стару, несправну мисливську рушницю, яка звичайно прикрашала стіну над його ліжком. Він зняв із столу книги й інші непотрібні зараз речі, щоб було куди складати вичищені деталі.

— Ну що, газет так і немає? — спитав він і подивився на мене. Обличчя довгообразе, глибоко запалі очі.

— Досить, почнемо діяти, — сказав я.

— Ехе-хе! Це добре! — Якоб заплющив одне око і зазирнув у ствол. — Отже, діяти, кажеш? А я, між іншим, після різдва, думав, і з дому не виберуся. Щось інше, а посвяткувати вони мастаки! Ну, як там у вас? Розповідай!

Ми швидко домовилися. Без зайвих балачок. Якоб мав здоровий глузд, що й казати. Він одразу ж поцікавився, коли йому дадуть справжню зброю. І тут я, мабуть, дав маху: легковажно пообіцяв йому, що невдовзі він матиме змогу чистити цілком сучасну зброю. Щоправда, не таку солідну як його гаківниця, зате й не таку безпечну.

Отже, група була сформована. А через тиждень ми всі четверо зібралися в Крістіана на вулиці Рондевей. Коли ми йшли туди, я почував себе якось негаразд. Щось мене тривожило. Лео і Якоб один одного, правда, знали, хоча й не дуже добре. Але як вони поводитимуться серед стильних меблів у Крістіановій квартирі — це ще питання... Я б не сказав, що Лео не має соціальних упереджень; елементарна ввічливість могла роздратувати його, а Якоб був ютландець до самих кісток, і копенгагенські замашки навряд чи будуть йому до вподоби. Коли б вони обидва чого не втнули.

Та й сам Крістіан. Як він нас зустріне? Чи не гнутиме він перед нами кирпу? Та коли б і ми не сплохували, — адже він ставить до захисників батьківщини такі високі вимоги. А що, як він почне торочити Лео і Якобу про національне почуття і про мораль, як ото свого часу повчав мене? Ох, навіть подумати страшно.

Та все обійшлося чудово, даремно я тільки псував собі нерви. Якоб з Лео поводилися невимушено, доброзичливо, а Крістіан наче зовсім забув про свої теорії та принципи. Він одразу ж приступив до діла, розповів про нелегальну роботу, яку сам вів у Копенгагені — просто поділився конкретним практичним досвідом. Слухати було страшенно цікаво. Він розповідав справді потрібні речі. Уся сіль, звичайно, була в самих операціях — він нам навів силу-силенну подробиць, з олівцем і папером пояснив, як саме виплутувався з усяких халеп.

Ох, і вмів же Крістіан розповідати! У нього був справжній хист щодо цього. Та ще Лео весь час засипав його запитаннями, і Крістіан захоплювався все більше. Страшенно

цікава розповідь — і все конкретно, по суті. Що-що, а знання справи Лео і Якоб уміли цінувати. У всьому, що вони могли перевірити на власному досвіді, розповідь Крістіана була бездоганною, а тому вони анітрохи не сумнівалися, що й інші факти абсолютно вірогідні. Вечір ще далеко не закінчився, а вони вже свято повірили в Крістіана. І він став нашим керівником.

Наступні дві зустрічі Крістіан мав намір присвятити вивченню різних видів вогнепальної зброї, крім того, він хотів навчити нас користуватися вибухівкою. Але з цього нічого не вийшло, бо він не мав ні зброї, ні вибухівки. З десантниками ще не було встановлено зв'язку, хоча ми знали напевне, що вони діють десь зовсім поблизу, і з поводження Крістіана я зрозумів, що в найближчому майбутньому розраховувати особливо нема на що. За таких обставин детальні інструкції нам були начебто й ні до чого. Але ж нам не хотілося марнувати час.

Спільними зусиллями ми зібрали відомості про всі більш-менш придатні для диверсій об'єкти, а Крістіан вибрав три найбільш реальні і розподілив між нами по одному на кожного. Лео і Якоб одержали по майстерні, а я — фабрику, правда, невелику. За тиждень нам треба було детально вивчити обстановку і починати діяти.

Чи справді фабрика випускає важливу військову продукцію? Скільки там робітників? Чи працює фабрика цілодобово? Якщо так, то коли закінчується денна зміна і починається нічна? Чи є там вартові? Коли вони змінюються? І ще — як туди підступити: як проникнути в приміщення, де стоять телефони, як утекти, коли діло буде зроблено, хто живе поблизу? Скільки людей потрібно буде для операції? Усе це треба було з'ясувати виключно за допомогою власних очей — розпитувати, виявляти недоречну цікавість було ризиковано.

Лео з першого ж заходу приніс вичерпну інформацію. Він, щоправда, випустив з уваги одну дрібницю, одну неістотну деталь — а саме, що його майстерня і не думала працювати на німців. Крістіан, проте, немовби й не надавав значення цій маленькій неуважності. Мої ж і Якобові відомості його чомусь не влаштували. Дві пари очей краще за одну, сказав він, звелів нам помінятися, і наступного тижня Якоб пішов на мою фабрику, а я — в його майстерню. Цей Крістіан розпитувати теж умів. Після розмови з ним тобі одразу ставало ясно, наскільки можна було вірити власним очам, і особливо — наскільки їм не можна вірити.

Ми проходили курс навчання, переключаючись на інші об'єкти, і швидко навчилися розв'язувати завдання, які давав нам Крістіан. Але він ніколи нас не хвалив, так само як і пояснень своїх ніколи не повторював — дасть вичерпне пояснення, зате раз назавжди. Тим-то ми й не знали, чи задоволений він нами чи ні. Звичайно він вислуховував нас з байдужим виглядом, немовби думав зовсім про інше. Та саме в такі хвилини він слухав особливо уважно, я в цьому незабаром переконався.

Так минуло місяців півтора, ми винюхали в місті все, що можна, і взагалі весь час були на сторожі. Ми стежили за кожним кроком німців, особливо ж цікавились транспортуванням вантажів у порту і на залізниці, і про все доповідали Крістіану. Кожного разу ми пропонували йому починати. Він спершу рішуче відмовлявся. Та час минав, ні вибухівка, ні зброя не надходили, і він почав уважніше ставитись до наших ідей. Либонь, злякався, щоб ми зовсім не скисли. Коли хтось із нас пропонував щось путяще, це обговорювалося всією групою, деякі плани Крістіан сам детально перевіряв і корегував, і незабаром у нас було вже запроектовано безліч чудових диверсій, от тільки пороху не було жодного грама.

Минув лютий, потім половина березня. Далі зволікати було нікуди. Нам давно вже терпець урвався. Кому охота бігати по місту й збирати відомості, які все одно ні до чого. Ми всі четверо зовсім були занепали духом, та ось одного чудового дня в камері схову міського вокзалу опинився такий невинний на вигляд чемоданчик. Не подумайте, що англійці самі згадали про нас. Чемоданчик був із Копенгагена. Це все Крістіан. Він попросив свою колишню групу підкинути нам це господарство.

В чемоданчику було: вісім пакетиків англійської пластичної вибухівки PE_2 по чверть кіло кожен, — потім ми нею тільки й користувалися, — детонаційний шнур, запали, детонатори і п'ять хімічних підривників. Цього, може, вистачило б на дві, щонайбільше, на три операції, та ми відчували себе справжніми багачами. Нарешті можна хоч що-небудь робити!

Ніколи «нелегальне почуття» не було в мене таке сильне, як того найпершого разу. Мені ввижалося, що кожен зустрічний одразу ж усе прочитає на моїй фізіономії. Ми так довго ждали, так уже зжилися з думкою про те, що ми — нарешті-таки — щось будемо робити, нам так кортіло якомога швидше почати діяти, що на обличчях усе це, звичайно, було написане великими літерами. Ще б пак! І мені було навіть дивно, що мене не хапають, що ніхто не біжить до автомата викликати поліцію.

Сама операція була надзвичайно проста. Ми вибрали судноремонтну майстерню, що містилася в закутку неподалік од Фінляндсгаде. Працювала вона цілодобово, але охо-

рони там у них ніякої не було, і ввечері в провулку не пробачиш нікого. Тільки ті робітники — чоловік десять — які саме ремонтували два німецьких катери.

Щоправда, одна заковика в цій справі все-таки була. І досить істотна. Ми не уявляли, як потрапити всередину: двері напевне, були замкнені. Та коли ми сказали про це Крістіанові, він і слухати не став — сказав, що це він бере на себе.

Ми провели рекогносцировку за всіма правилами, хоча тут слово рекогносцировка, мабуть, не дуже доречне — надто вже простою була справа. Точно о пів на дев'яту ми були на місцях. Якоб зайняв позицію на найближчому розі, а ми з Лео кожен у своєму під'їзді напроти воріт майстерні. Як і домовлялися, Лео під якимось приводом заздалегідь побував у дворі і переконався, що все гаразд. У нас у всіх була зброя. У мене і в Лео — наші німецькі пістолети, а в Якоба— позичений у Крістіана кольт.

У провулку безлюдно, темно, тихо, дощу не було, але чи тепло, чи холодно — просто не пам'ятаю. Я весь упрів. Серце калатало, навіть дихати стало важко, в горлі пересохло, аж нудило — і яка користь твердити собі, що ти боягузливий дурень. Хвалити бога, чекати довелося недовго.

Почулися лункі квапливі кроки. Елегантний добродій у світлому плащі, м'якому капелюсі, в рукавичках ішов просто на нас. Під пахвою — чорний портфель. Перед тим як порівнятися з нами, він підвів очі і переконався, що ми там, де нам і слід бути. Після цього він зник у воротах. Ми з Лео швиденько перебігли вулицю. Якоб залишив свій ріг і рушив до нас.

Крістіан чекав у дворі, поки ми з Лео пройшли за ворота. Потім він рішуче попрямував до майстерні і затарабанив у двері. Ми з Лео притиснулись до стіни і зазирнули у вікно. Затемнення було неакуратне, шпарка залишалася, звідти на нерівний брук лягала смужка світла. Чути було мирний робочий шум. Один робітник стояв біля самого вікна. Він невдоволено щось буркнув, коли Крістіан постукав, потім відклав важкий гайковий ключ, і човгаючи, пішов до дверей.

— Хто там? — голос у нього був писклявий і страшенно невдоволений, — так пізно ми нікого не впускаємо.

— Ну, звичайно. Не такі нині часи, — відповів Крістіан. Інтонації були найвишуканіші. Він вимовляв кожне слово голосно і чітко.— Але можна попрохати вас про одну люб'язність? Скажіть, будь ласка, чи не можна мені побалакати з паном Ове Петерсеном?

— Ове Петерсеном? — перепитав голос з виразним притиском на «Ове». — Ні, тут таких немає. Ове Петерсен? Ні. Може, вам Отто Петерсена?

— Ох, пробачте! — Крістіан страшенно збентежився. — Господи, що це я верзу! Ну, звичайно ж Отто Петерсен. Чи не можна викликати Отто Петерсена сюди, до мене. На одну хвилинку. Можете не турбуватись, не відчиняйте, будь ласка.

— А його сьогодні немає, — в голосі за дверима звучало співчуття. — Він на бюлетені до кінця тижня.

— От нещастя! — тут уже в голосі забриніла невдавана досада. Над вухом у мене пролунала добірна лайка. Це Лео. Він матюкався крізь зуби. Ми прилипли до стіни і затамували подих, поки робітник витримував коротку боротьбу з самим собою. Нарешті, цікавість перемогла.

— Тут, правда, його шуряк, — і потім, вагаючись: — Може, вам шуряка покликати?

— О, будь ласка, неодмінно! Якщо вам не важко. Мені на секунду, не більше! — По голосу Крістіана ми зрозуміли, що він посміхається.

— Та чого там, робота не вовк, у ліс не втече! — той тип під дверима остаточно розм'як. Загримів засув.

— Гей, Б'ярне! Покличте-но Б'ярне, — сказав він комусь через плече.

Крістіан ступив крок назад і низько вклонився нам, коли двері прочинилися:—Прошу вас, панове. — І ми з Лео вдерлися всередину, наставили на робітників наші пістолети і дико загорлали:

— Руки вгору!

Я нервував так, що відмовляв голос, зате Лео гримнув на них як слід. Недаремно ж він стільки прослужив в армії капралом. І все-таки було видно, що його нерви напружені до краю. Тим-то він так і репетував.

Той, що відчинив двері, взагалі був ледь живий від страху, всі інші також перелякалися так, що ми швиденько з ними впоралися. Звичайно, дозволили їм зібрати інструмент і всякий там особистий мотлох. Після цього ми одразу ж передали всіх під команду Якоба, який чекав у дворі, щоб одвести їх у бомбосховище. Ну він їх і одвів. Більшість. Та двоє молоденьких, очевидно, збагнули в чім річ, і не дуже поспішали йти за всіма іншими. Вони буквально очей не могли одірвати від Крістіана і його портфеля.

Крістіан одразу підійшов до катерів. Оглянув мотори, граціозним жестом скинув рукавички, поклав їх на верстак. І тут його увагу привернули двоє цікавих. І що ж він зробив? Таке, що всіх приголомшило.

Він обдарував цих типів однією з найчарівніших своїх посмішок і сказав підійти ближче. Після цього люб'язно і спокійно заходився пояснювати їм, що він зараз робитиме. По пунктах. Він показав їм, у яких місцях він покладе в мотори вибухівку — ті підтакували, що, мовляв, і справді, місця ціл-

ком підходящі. Потім продемонстрував, як з допомогою ізоляційної стрічки прикріплюються пакети з вибухівкою, як з'єднуються детонаційним шнуром, щоб вибухнули одночасно. Потім він підніс до носа кожного з них хімічний підривник.

— Це називається хімічний олівець, він і справді нагадує звичайний металевий олівець, правда ж? На одному його кінці, ось тут, згори, є скляна ампулка з кислотою. Якщо натиснути чохол, він з міді, м'який, — ось тут, бачите? — ампулка тріскає, кислота роз'їдає стальний дротик, який звільняє детонатор. Різні олівці спрацьовують через різні проміжки часу. Від п'яти хвилин до доби. Ось цей розрахований на десять хвилин, про це свідчить колір запобіжника. Бачите, чорний. А якби на півгодини, то був би червоний колір.

Уся лекція забрала кілька хвилин, та нам з Лео здалося, що вона тривала дуже довго. Ми в цей час порпалися в другому моторі, плутались, збивалися і взагалі заважали один одному.

Крістіан зробив свою справу і підійшов до нас. Та я не став чекати, поки він з Лео усе зробить, і вийшов у двір до Якоба. Буквально за кілька хвилин вийшли Лео і Крістіан, ми неквапливо попрощалися і покинули об'єкт. По двоє ми розійшлися в різні боки. Потім сіли на велосипеди і поїхали.

Ох і прислухалися ж ми в перші хвилини! Що ми тільки не передумали, поки мчали містом. Саме закінчився перший вечірній сеанс, і люди сипнули з кіно. Вони йшли якісь немовби прибиті, задумливі. В темряві мерехтіли вогняні цятки — то запалювали свої сигарети чоловіки. Оговтавшись і призвичаївшись до навколишньої сумної дійсності, вони хапали своїх жінок і тягли їх додому. До своєї кави. У свої ліжка. А може, і в темний під'їзд, не далі... І всі вони були самотні, якісь замкнуті. І ніхто не знає, про що мріє сусіда. Навіть парочки, які вже ніжно обнялися, і ті йшли мовчки, чужі одне одному. Вони ще раювали кожен сам по собі в ідеальних обіймах героя чи героїні і дивилися просто себе невидючими очима.

— Ти глянь, лишень, які бовдури! — крикнув Лео. — Адже не знають нічого, не знають, що це ми!

Мені б спитати: а звідки вони можуть знати? Але я почував те саме, що й він. І справді кумедно: ідуть тротуаром буквально поруч — простягни руку і торкнешся — і думають про те, що їм тільки-но показали, напевне, щось підлаковане, підсолоджене, а фантазії бракує, щоб уявити дійсність у всій її простоті. Ніколи їм нас не розпізнати. Ніколи в світі. Якщо тільки нам вистачить нахабства, а інакше кажучи, якщо тільки ми зуміємо поводитись невимушено і природно, можна наробити бозна-чого і ні в кого не виникне ні найменшої підозри. Вчинок, який ще тільки треба зробити, виказує тебе, кидає на тебе тінь підозри, а коли він уже зроблений — прикриває тебе захисною маскою. Цікаво. Може й справді, чим більше дієш, тим невидимішим і вільнішим стаєш? І, кінець кінцем, напевне, просто нічого вже немає неможливого. Аж голова паморочиться! А ці всі йдуть собі і нічогісінько не розуміють — не підозрюють. Якусь мить я навіть жалів їх, та тільки мить.

— Треба ж таке! — стрепенувся Лео, коли ми виходили на майдан. Великий червоний шрам, який починався від перенісся і перерізав весь лоб, до волосся, почав набрякати. — Дідька лисого! Я ж казав, що шнур...

І тут загриміло. Рррах! Два могутніх вибухи пролунали над містом з секундним інтервалом. Гуркіт прокотився вулицями і провулками, вдарив в усі двері й вікна, заглушив к бісу всі інші звуки. Сила! Ці два скромні вибухи гримнули, як погроза, як обіцянка: місто буде наше!

Лео засвистів і почав несамовито крутитись і підстрибувати на сидінні велосипеда: розважав мене. Ми зареготали і швидко поїхали від центру вуличками поза церквою до Крістіана, відзначити подію. А то ж як! Могли ж ми дозволити це собі — тільки раз, після першої справжньої диверсії! Крістіан сам нас запросив. За умови, звичайно, що все буде гаразд.

Цього разу, коли ми піднялися на п'ятий поверх будинку на Рондевей, нам відчинила Герда. Ми її звичайно майже не бачили, вона зразу ж зникала в спальні, тільки-но ми прийдемо, а коли й виходила до нас, то завжди безсловесна, мовчазна. Але поводилася вона чимраз простіше й простіше. Не так опозиційно. А сьогодні, їй же богу, здається, навіть усміхнулась.

— Здорово зроблено, — дружньо кинула вона. На ній було яскраво-зелене плаття і жовтий фартух. Вигляд досить домашній. І якась добра була вона сьогодні. Немовби трохи тонша, стрункіша і лагідніша. Звичайна жінка за звичайною буденною роботою: ходить із кухні в кімнату і накриває на стіл.

Незабаром прийшов Крістіан, потім Якоб — він мало не лопав від цікавості. Йому не терпілося почути звіт про те, чого він сам не робив, а головне його цікавило, як Крістіан добився, що йому відчинили двері. Лео одразу ж розіграв для нього всю сцену.

— Ове Петерсен? Може, вам Отто Петерсена? Його сьогодні немає. У нього бюлетень до кінця тижня. — Він мекав точнісінько, як той хлопець під дверима, і не забував робити паузи, щоб підкреслити напруже-

ність обстановки. — Тут, правда, його шуряк. Може, вам шуряка покликати?

Якоб, регочучи, відкинувся на спинку крісла.

— От здорово! — він захлинався від захвату.

— Ми вже двічі вдавалися до цього трюку в Копенгагені, — пояснив Крістіан. — Успіх гарантований. В кожній такій майстерні обов'язково знайдеться Петерсен, Хансен, Єнсен або Нільсен, правда ж? Треба тільки додати ім'я. Саме воно і викликає цілковите довір'я, а якщо не вгадав, не хвилюйся, поправлять. Тобі доведеться тільки вибачитись — мовляв, помилився. Усі ж такі цікаві. І люб'язні. Обов'язково допоможуть тобі.

Крістіану у всякому разі допомагали. Увесь трюк для нього надзвичайно характерний. Люди страшенно охоче робили йому різні послуги, були дуже раді, коли він з чимось звертався до них. Взяти хоча б сьогоднішнє. Адже не випадково робітники визвірились на мене і на бідного Лео, а до Крістіана, хоч саме він пошив їх у дурні, вони поставилися з цілковитою повагою. Один навіть помахав йому картузом, стоячи в дверях. Через Крістіана їх витурять з роботи, та ба — чарівна людина.

Лео це зрозумів.

— Ти можеш із людей вірьовки сукати, Крістіане, — сказав він. — Скажи, наприклад, своїй пацієнтці: «Фру Андерсен, голубонько. Мені на ранок до зарізу потрібна для важливих дослідів людська голова». То вона тобі одразу ж: «Пане лікар, якщо у вас нікого більше немає напохваті, то беріть мою. Я ось тільки черкну записочку своєму старому!..»

Крістіан посміхався. Якоб виявив бажання ще раз послухати його репліки під дверима. Лео одразу ж пішов йому назустріч. Від повторення сцена нічого не втратила. Незабутні пояснення Крістіана, що їх він давав двом робітникам — про принципи дії вибухівки,— теж потрібно було, звичайно, детально переповісти, та тільки-но Лео розкрив рота, як Крістіан перебив його:

— Треба ж було їм показати, що ми статечні люди, а не якась шантрапа. Ви ж там длубались, як двоє зелених підмайстрів. Я мало й вас не покликав повчитись.

— А ми вважали, що нарешті-таки догодили тобі. — Лео був справді розчарований. — Такі горді були. І за себе і за тебе.

— Ні, хвалитися нічим, — відрізав Крістіан. Він підвівся і почав ходити туди й сюди по кімнаті.

Завжди він так. Ну, звичайно, ми не вчинили великого подвигу, але ж це наше перше діло, то чому б нам не потішитися трохи. Набридло йому наше базікання, чи що? Чи йому неприємно, що раптом хтось патякає про Крістіана Борка? А може, просто в нього нервова сверблячка, як перед новорічним сніданком? Герда десь зникла. У кухні теж тихо. Швидше б дали вже підкріпитись.

Усі якось одразу скисли. Якоб і Лео спробували були піднести настрій, та в них нічого не вийшло і вони примостилися в кутку і там перешіптувались і переморгувались. А Крістіан міряв кроками кімнату. Півгодини тому чоловік виявив таку витримку і спокій, а тепер бігає по кімнаті, мов несамовитий. І повіка весь час сіпається. Дивина, та й годі!

Ще хвилина і він почне свої абстрактні теревені. Це вже точно. Почне пояснювати, що таке Опір. Нам доведеться вислухати лекцію про прагнення бути корисним, про почуття відповідальності, про обов'язок кожного перед власним «я», про вірність своєму обов'язку. Про мужність, про рішучість і так далі і тому подібне і в тому ж дусі. І все це суща правда, а може, це страшенна нісенітниця, але якого біса варнякати про це зараз?

Усі мовчали. Якоб грався своїм пістолетом, Лео втупив очі в килим, Крістіан бігав по кімнаті. Він узявся до яблук. Я пильно прислухався до того, що робиться в кухні. Як і раніше — ні звуку. Сторожка тиша. Крістіан може почати в будь-яку мить, а коли він розкриє рота, Герда одразу ж затягне своєї куховарської пісні.

І хто ж, по-вашому, в останню мить врятував становище? Ну, звісно, Лео! Він зметикував, що настрій у Крістіана серйозний, і зумів виручити господаря. Порушив зовсім нову тему.

— Хотілося б почути твою думку. Справа така. Давно хотів спитати тебе. — Він пом'явся і віддано глянув на Крістіана. — Ти ж лікар, ти, певне, знаєш.

— Що? А, так, звичайно спробую. — Крістіан спустився на землю.

— Скажи, коклюш вдруге буває?

Крістіан став, наче вкопаний. Він не знав, морочить його Лео чи говорить серйозно. Та на фізіономії Лео не було нічого, крім довір'я і поштивості.

— Чому ж ні, це цілком можливо.

— Так-так, — хитнув головою Лео. — Чув. Це я сам знаю. А втретє — буває?

— По-моєму, це мало вірогідно. А чому ти питаєш?

— Зараз скажу, — і Лео виклав свій козир. — Мати в дитинстві хворіла на коклюш, потім, коли ми з братиком були маленькі, вона знову захворіла. Зараз вона доглядає братового малюка, а в нього саме коклюш, а вона, бачиш, сама щось покашлює. Виходить, якщо втретє коклюш буває, то це у неї він і є.

Було ясно, що Крістіан справді не фахі-

вець з дитячих хвороб. Він відкашлявся, потім двічі примірявся. Тільки після цього він, нарешті, знову заговорив твердим, діловим голосом. Він детально розглянув випадок і умудрився не сказати нічого конкретного. До всього цього Лео і сам міг би дійти, трохи помізкувавши і поклавшись на свій нюх. Та це була сфера, де Лео на свій нюх не покладався. Простій людині взагалі властиво вбачати в представникові медичної науки істоту якогось вищого порядку. І Лео слухав Крістіанову лекцію надзвичайно уважно. На його м'ясистому обличчі—наскільки це, звичайно, можливо — виражалося щось схоже на благоговіння. Якась собача відданість. В міру того, як наш учений медик нагромаджував нові й нові терміни, вираз обличчя Лео ставав дедалі дурнуватішим.

Нараз у кухні загриміло, очевидно, об підлогу брязкнувся повний піднос. Задзвенів розбитий посуд. Крістіана пересмикнуло. Він затнувся, повіки засіпались — обидві. Він ступив було з кімнати, але я його випередив і грюкнув за собою дверима.

Герда впустила піднос із частуванням. На підлозі валялися бутерброди, парував розлитий чай; друзки чашок, тарілок, блюдець — усе перемішалося.

— Виходить, ви теж здійснюєте диверсії? — і я схопив її за руку саме в ту мить, коли вона намірилась відкинути ногою друзки чайника.

Вона озирнулася. Очі горіли.

— Це й через тебе! — вигукнула вона. — Я не зумисне. Я зачепилась. Клятий фартух! — і вона здерла його з себе і жбурнула в раковину.

— Хіба ж я просив розводити такі церемонії? — сказав я.

— У всьому винна я сама! — вона була вся червона і страшенно люта. — Я саме вирішила, що більше не буду така... більше не буду сердити Крістіана.

— Чого б я тільки не дав, щоб подивитися, як Лео питиме чай, — сказав я серйозно. — По-моєму, він його бачити не може.

— Правда? — мовила Герда і глибоко зітхнула. Видно було, як важко їй опанувати себе.

— Авжеж. Він п'є виключно каву і пиво,— вів я далі. — Отже, все гаразд. Пляшки на столі. Зробити пару бутербродів — і край.

Вона недовірливо глянула на мене. Я витримав погляд.

— Ну, гаразд, — сказала вона похмуро. — У мене ще залишилося п'ять цілих склянок. Так, здається, п'ять.

Я присів навпочіпки і заходився збирати черепки. Герда опустилася поруч, почала допомагати. Так ми якийсь час порпались у каші з бутербродів. І раптом плечі в неї затремтіли. Плаче чи сміється? Я скоса поглянув на неї, вона одразу ж підвела голову. І тут я вперше почув, як вона сміється. Обличчя у неї одразу ожило, стало іншим; вологі зуби і великий красивий рот.

Герда залишалася в тому ж превеселому настрої, поки ми витирали і підмітали підлогу, намазували хліб маслом, а потім, коли вже треба було йти в кімнату, вона витерла очі і сказала:

— Бідолашний мій чоловік.

— Прости! — шепнула вона вкрай знервованому Крістіану, коли ми зайшли. — Це сервіз тітки Крістіни. Останні п'ять чашок.

— Але ж ви чудово все організували, — Крістіан відважно витримав удар і поглянув на мене, хоч і трохи підозріливо, але не без вдячності.

— Лео! — гукнув Якоб. — Адже фру нічого не знає про сьогоднішнє. То, може, ти...

— Авжеж, розкажіть, розкажіть про ваші подвиги... — Герда усміхнулась. — Гуркіт був шикарний.

— Ще б пак! — Якоб був у захваті. — Ну, давай, Лео, усе заново ще разок.

І вечір вийшов чудесний. Такого у Крістіана ще жодного не було.

Розділ V

Якось у квітні по обіді я поїхав до Лео в майстерню. День був сонячний — один із перших справжніх весняних днів. Повітря таке тепле, а небо синє, що аж боляче очам і все тіло наливається якоюсь дивною млостю. Робочий день уже закінчився, ми вийшли у двір, прихопивши з собою кілька пляшок пива і пачку сигарет, і сіли на осонні. Ми були злі, як чорти. Може, й справді піти з групи і діяти самостійно з нашими кустарними «запалками»? Нам здавалося, що ми маємо на це моральне право. Усе розвалилося к бісу.

Через три дні після диверсії в судноремонтній майстерні ми таки використали залишки копенгагенської вибухівки і здорово покалічили велику автомайстерню неподалік від гавані, яка працювала зараз виключно на німців. Вийшло непогано, що й казати. Та на тому й край. Після цього ми жодного разу не були в ділі, а з Крістіана слова не витягнеш. Чи пришлють іще щось, чи присилатимуть взагалі — нічого не відомо. Нас обдурили, підвели. Так ми гадали. Якоб уже ладен був послати все до дідька і виїхати до себе в село.

Лео лютував мовчки. Він сидів і червонів — від злості, від пива і від сонця. Жила в нього на чолі набрякла — не чіпай його!

Коли він такий, краще не починати з ним розмови. Ну, я й мовчав. Я не громовідвід.

Між іншим, у профіль він просто красень. Світле волосся завжди акуратно зачесане, високе чоло, темні брови, прямий ніс. Ну, а подивишся спереду — одразу видно, що то за тип, правильні риси обличчя навряд чи когось заведуть в оману. Обличчя в Лео широке, м'ясисте, губи товсті, вивернуті, повіки припухлі, у всіх рисах грубість, навіть майже жорстокість. Трохи б витонченості — і справді жорстоке обличчя. Та чого нема, того нема, ніякої тобі витонченості. Неотесаний хлопець.

Прямолінійний, запальний, мстивий — я наче побачив, як ці визначення майнули в Крістіановій голові, коли він розглядав Лео. І Лео невдовзі довів, що характеристика абсолютно правильна. Взяти хоча б тих робітників з судноремонтної майстерні — чого він на них витріщився? А цей останній випадок в автомобільній майстерні? Тут він повівся так, що Крістіану довелося втрутитись.

Вони з Якобом враз упоралися з охороною. Та й хлопці ті з охорони — курам на сміх, вони нас боялися більше, ніж ми їх. Звичайно, панькатися з ними ми не могли, а роззброїти їх треба було. Та лежачого не б'ють, а Лео ніяк не хотів утихомиритись. Як він тільки не знущався, якими тільки словами не шпетив їх! І все це — просто насолода для нього. Уже він позбиткувався досхочу. Знищити їх, стерти на порох — ось чого він хотів. Ті вже й не знали, куди їм подітись від сорому і приниження, а Лео все мало. Отоді-то і втрутився Крістіан.

І все-таки я пишався дружбою з Лео. Вона тішила моє самолюбство. І не тому, що мене вабила його груба сила, і не через його безумовно хороші якості— його рішучість, його почуття гумору. Я просто пишався тим, що він мене визнав. Річ у тім, що завоювати чимось його симпатію було майже неможливо. Тут для нього ніяких законів не існувало. Зустрічаючи нову людину, він миттю визначав своє ставлення до неї. Або ти йому подобався, або ні. Якщо подобався, Лео ставав твоїм навіки, і хоч би які ти робив дурниці, хоч би які помилки чи навіть злочини — Лео на все це було наплювати, він усе прощав, усе виправдував і ніколи не переставав вірити в тебе. Та коли вже йому хто не подобався, він був нещадний.

Хоч із шкури вилізь, зроби хоч сто найгероїчніших подвигів на благо людства — його б це тільки роздратувало ще більше. Коли Лео просили пояснити, чому він ставиться до людини так чи інакше, він завжди плів щось незрозуміле. І все-таки він рідко помилявся. У нього був нюх на людей, і він, як звір, покладався на свій нюх.

— Давай кінчати, чи що, — пробурчав нарешті Лео. Він вийняв з темного закутка за дверима дві останні пляшки і відкоркував їх.

Та ось із контори напроти вискочила дівчина і задріботіла через двір. Маленьке рудоволосе створіння, чорна спідничка і блузка в чорну смужечку. Обличчя чимось нагадує обличчя Лео. Вона пробалансувала на високих каблучках по нерівній бруківці — приємне для ока видовище — і зникла за рогом. Поки вона йшла, Лео пас її очима. Його поганого настрою наче й не було.

— Хто це? — спитав я. — На складі працює, чи що?

— Що, полапати захотілося, га? — Лео поблажливо усміхнувся. — Гарненьке дівча. Мабуть, візьмемо на мушку. А тобі тут робити нема чого.

— Абсолютно нема чого.

— Правильно, ти ж отоварився вже.

— Ти про що це?

— Так, ні про що, — ухилився Лео.

Дівчина з'явилася знову. На нас вона навіть не глянула. Лео, примруживши, стежив за нею. Правду кажучи, задня частина в неї була не менш виразна, ніж грайлива мордочка.

— Ерно, Ерночко! — заворкував Лео. — Чи не залишитися нам удвох, Ернунчик, га? Низька посадка, — підсумував він, коли двері за нею зачинилися.

Він скоса весело глянув на мене. Ковтнув із пляшки.

— Так-так, а ти, значить, полюбляєш піші прогулянки, — зауважив він недбало.

— Що-що?

— Не викрутишся. Звичайно, то був ти, — Лео нахабно зареготав і задерикувато подивився на мене.

— Що ти верзеш? Нічого не розумію. — Я був спантеличений.

— Он як. Ну, пробач. — Він ображено стиснув губи. Та хіба міг він дозволити, щоб його, Лео, морочили!

— Може, скажеш, ти цими днями не гуляв по місту?

— Я? Ні.

— Кинь дурня клеїти. Я вас добре бачив.

— Вас? Кого це вас?

— Тебе і її.

— Та кого її? У тебе, голубе, мабуть, галюцинації.

— Ну, її. Крістіанову дружину. Герду. Може, скажеш ви з нею не гуляли?

— Коли? Де?

— Іди ти під три чорти!—визвірився Лео.— Коли дощ ішов, он коли! В середу! На Олюккевей. Саме на розі Олюккевей і Енгвей. Я саме проїжджав мимо, взяв у шефа його старий шевроле. Галасував, кричав, сигналив — а ви наче поглухли і осліпли.

— А, на Олюккевей. — Я прибрав байдужого вигляду.

— Авжеж, на Олюккевей! — передражнив Лео. Він розізлився на мене. Чого, мовляв, ламаюсь. — Інших ваших потаємних місць я не знаю.

Я добре пам'ятав той день.

Герда в плащі і гумових чобітках, червона хустка на темному волоссі, а в волоссі блищать крапельки дощу. Її сяючі зуби, її розшарілі щоки, мокрі, холодні. Чорна троянда під дощем.

І світло, що розлилося після того, як випогодило. І те високе небо в темних і білих хмарах. До небокраю попливли замки і башточки з хмар, а по долині почали ганятися одна за одною тіні. І цей її погляд на міст, через річку, коли вона раптом глибоко задумалась і забула, де вона, а потім немовби прокинулась і усміхнулась мені.

— Коли б мені хто сказав, що ви до пари одне одному, нізащо б не повірив, — вів далі Лео. — А побачив вас тоді поруч — ну, думаю!.. — Багатозначна пауза.

— Що ти мелеш, — запротестував я. — Ну, пройшлися разом. Можна подумати, я її звів.

Лео кинув на мене швидкий погляд, немовби щось раптом запідозрив: невже він помилився в мені, невже я такий ідіот?

— Ти! І вона... Що я — очей не маю? Тут пахне пожежею, та ще якою.

Він квапливо припав до пляшки. Щоб заспокоїтись.

— От тільки Крістіана жаль. — Він зітхнув. — Який керівник, га? У нього є саме те, чого мені бракує. Усе бачить, як на долоні. Та іноді він якийсь дивний і, видно, не здатен дати їй раду, це одразу видно. У неї очі голодні. Вона з тих жінок, які скаженіють, коли їм випаде не той, кого їм треба. Він гадає— вона так і сидітиме сама в його квартирі і начищатиме без кінця срібний посуд? Га?

— Та звідки я знаю! Знайомі ж без року тиждень.

Насправді Герда уміла розважатись. Вона багато гуляла, читала, знала силу-силенну всього про квіти, птахів та інші речі.

— Найгірше, що це обов'язково позначиться на діяльності нашої групи, — сказав Лео стурбовано.

— Заспокойся, будь ласка. І не роби з мухи слона. Крістіан сам просив, щоб я провідував її, — збрехав я.

Я передав куті меду. Лео, звичайно, не повірив.

— Брешеш! Це вже зовсім дурнем треба бути. Лисицю пускати в курник.

— А відколи це ти став таким доброчесним? — сказав я.

— Знаю, знаю. Сам не золото, чого вже там.

— Не буду з тобою сперечатися.

— Я, звичайно, не маю права втручатися в твої діла. Сам знаю, це все буває. Тут нічого не вдієш. Та хоча б обережніше, ви обоє, чуєш?

Лео допив пиво, підвівся і ліниво потягнувся. Сонце вже пригрівало.

— Ще добре, що коли робити нічого, можна піти до дівчат. А Крістіан сам винен. Не подбав вчасно про те, щоб у нас було справжнє діло — хай на себе нарікає.

Коли ми попрощалися, була вже шоста. Я купив сосисок на лотку в ковбасника, повечеряв. Потім походив трохи вулицями, поки не смеркло. Вечір був чудовий, свіжий, ясний. На всьому — якась печать чекання. Якесь потаємне світло, от-от прорветься. Чорний дрозд, — а може, і шпак, — тихенько посвистував звідкись із даху, я йшов мовчазною вуличкою і відчував, що весна зовсім близько. Та дерева ще були по-зимовому голі, гілки — наче намальовані.

Так. Виходить, Лео тривожиться за групу. Це виглядає трошечки комічно. Раніше я не помічав у ньому такої непримиренності до плотських утіх. Хто-хто, а він добре знає, що любов робить з людьми все, що схоче. Людина тут безсила. Якось він мене навіть похвалив, що я це розумію.

І потім — господи боже мій! Я ж зовсім випадково зустрів її біля пірса, і ми вирішили трохи пройтися. Тільки і всього. Усе вийшло якось само по собі, і між нами нічого не було. Я навіть за руку її не брав.

А взагалі... взагалі, може, Лео трошечки й має рацію. Мабуть, не таке все те невинне, як я намагався змалювати. Я раптом згадав. Сьогодні, по дорозі до Лео, я зустрів Герду. Мені так здалося. То була не вона. Та коли я її побачив, серце у мене стрепенулося й зупинилось. Стало душно. Звичайно, бувало, щось подібне я відчував і раніше, але то інше.

Раніше я ніколи не приходив на Рондевей, не попередивши заздалегідь. Мені відчинила Герда, щоки в неї палали, та вона навіть не вважала за потрібне удавати, що здивована.

— Крістіан у лікарні, — сказала вона. — Щойно пішов.

— О, — мовив я, — а я зовсім забув.

— Я й сподівалася, що ти забудеш... — Вона пройшла попереду мене на кухню, де вечеряла. — І тому купила ось що!

Вона кивнула на кухонний стіл. Там, між корзиною з хлібом і тарілкою з закускою, стояла пляшка горілки. Неповна.

— А це вже мені не подобається, — сказав я. — Я б цього не робив.

— Я так і думала, що ти мужчина з церемоніями, — посміхнулася Герда.

— Якщо в мужчини чесні наміри, — мовив я, — він не повинен споювати дівчину.

— Ах-ах-ах! — сказала Герда. — Цікаво, чому ж?..

— Гра не за правилами. Потім почнеться похмілля.

— Ну, а коли їй самій хочеться? — сказала Герда.

— Коли так — інша річ. Бажання плоті для мене — закон.

— Воно і керує всім, — сказала Герда.

Вона прибрала все, поставила на місце. Потім спитала:

— Ми підемо куди-небудь, чи як?

— Можемо трохи прогулятися перед сном, — запропонував я.

Так і вирішили. Ми пішли в парк. Та нам не пощастило — сторож уже дзвонив — спроваджував публіку. Він вигулькнув звідкись на своєму велосипеді і, проїжджаючи мимо, гукнув:

— Пора спати! Зачиняємо!

Він показав на єдину ще відчинену хвіртку, і ми слухняно попрямували туди. Потім прошмигнули назад і побігли до лавочки — тут він уже проїжджав і навряд чи повернеться. Тепер весь парк — наш. Ми сіли.

Та й гарно ж тут! Усе місто — наче на долоні, дахи, дахи і над усім височить шпиль собору. Як перст вказуючий. Он елеватори в порту, клаптик зовнішнього пірсу, а на півдні бовваніє ліс. Та невдовзі стало зовсім темно.

— Холодно. Дай-но пляшку, — попрохала Герда. На мене вона не дивилась.

Ми взагалі за цілий вечір не глянули одне одному в очі. І на лавці сиділи не дуже близько одне до одного. Дотримувалися потрібної дистанції. Довелося вдатися по допомогу до пляшки. Ми добряче ковтнули нахильці. І я, і вона.

— Може, ти гадаєш, я не знаю, чого ти прийшов, — зненацька випалила Герда. — Чудово знаю!

— Тим краще, — сказав я. — Отже, можна обійтися без формальностей.

— Нічого подібного, — Герда хитнула головою. — Я, правда, тверезо дивлюся на речі...

— Це нам відомо, — сказав я.

— Он як. Звідки ж, дозвольте спитати?

— Я не сліпий. Це в тебе на обличчі написано.

— Насправді я зовсім не така. Я дівчина вірна, порядна, не те, що ти — брудна тварина.

— Тварина, тварина, — сказав я. — Та я навіть за руку тебе ні разу не взяв.

— Наче це має якесь значення. Думаєш, важко вгадати, що зараз у тебе в голові?

— І ти не червонієш? — сказав я. — Соромся.

— Я не вмію, — мовила Герда. — Червоніти я не вмію. Я плід гріха, мушу собі сказати. Виродок, зачатий у комірчині для служниці.

— Від барона і куховарки, — уточнив я.

— Графа! — поправила Герда. — Графа, з вашого дозволу! Треба розрізняти, мій любий.

— Гаразд, — сказав я, — тільки не кричи так, будь ласка.

— Чорта з два! — сказала Герда. — Не виховуй мене, ради бога! Це на мене не впливає, уже перевірено, і взагалі не терплю людей, які хочуть тільки «добра для мене ж».

— Тоді не бачити тобі щастя, бідолашна!

— Я й не сподіваюся, — Герда вхопила пляшку. — Тільки зовсім не через це.

— Ах, он воно що. Звичайно, нещасливе кохання?

— Угадав. — Герда кивнула. — Послухай. Впізнаєш?

Вона витягнула губи і засвистіла весільний марш. Не згірше якогось вуличного хлопчака. Потім схопилася з лавки і, насвистуючи далі, церемонно ступила кілька кроків, тримаючи пляшку перед собою в зігнутій руці. Різко обернулася і виструнчилась.

— Шлюб — священна річ. Він запроваджений господом богом! — сказала вона єлейно. — А ти як гадаєш? А що деякі шлюби— справа його рук, це вже точно.

— Цілком можливо, — сказав я. — На нього це схоже.

— Виходить, не введи нас в спокусу, але врятуй нас од лукавого.

Герда ковтнула з пляшки.

— Я вінчалася в Хольменс Кірке, слово честі. З лікарем Крістіаном Хенріком Борком, твоїм близьким другом. Слухай: твоїм близьким другом! Він був дуже схвильований, дуже. Це навіть на фото в газеті було видно наступного дня.

— Ти забагато п'єш, — сказав я. — Давайно сюди!

— Чотирнадцять промов на обіді! Шик!— вона не слухала мене.

— А обід був в «a Porta», — сказав я. — Єдине пристойне місце в Копенгагені.

— В «l' Angletterë», звичайно. Ти абсолютно безнадійний. Тебе не можна пускати в порядне товариство.

— А тебе можна? Б'юсь об заклад, що ти вже на обіді набралася.

— А що ж ти думав. Сидіти тверезою — ще чого! І це в найщасливіший день у житті жінки! Але все було як слід, ніхто навіть не помітив нічого. Де там — усім на очі набігли сльози... Усі були страшенно зворушені, що мене беруть у порядну сім'ю. Вони мене всю обслинили, правда-правда. Тьху!

— А що казали твої старі? — спитав я. — Вони що, не були на весіллі?

— З моїм благородним батьком я не мала честі бути знайомою. А мати під старість стала відьмою. Ні, ми не могли запросити її, ніяк не могли, зате ми піднесли їй з цієї нагоди велике гарне помело.

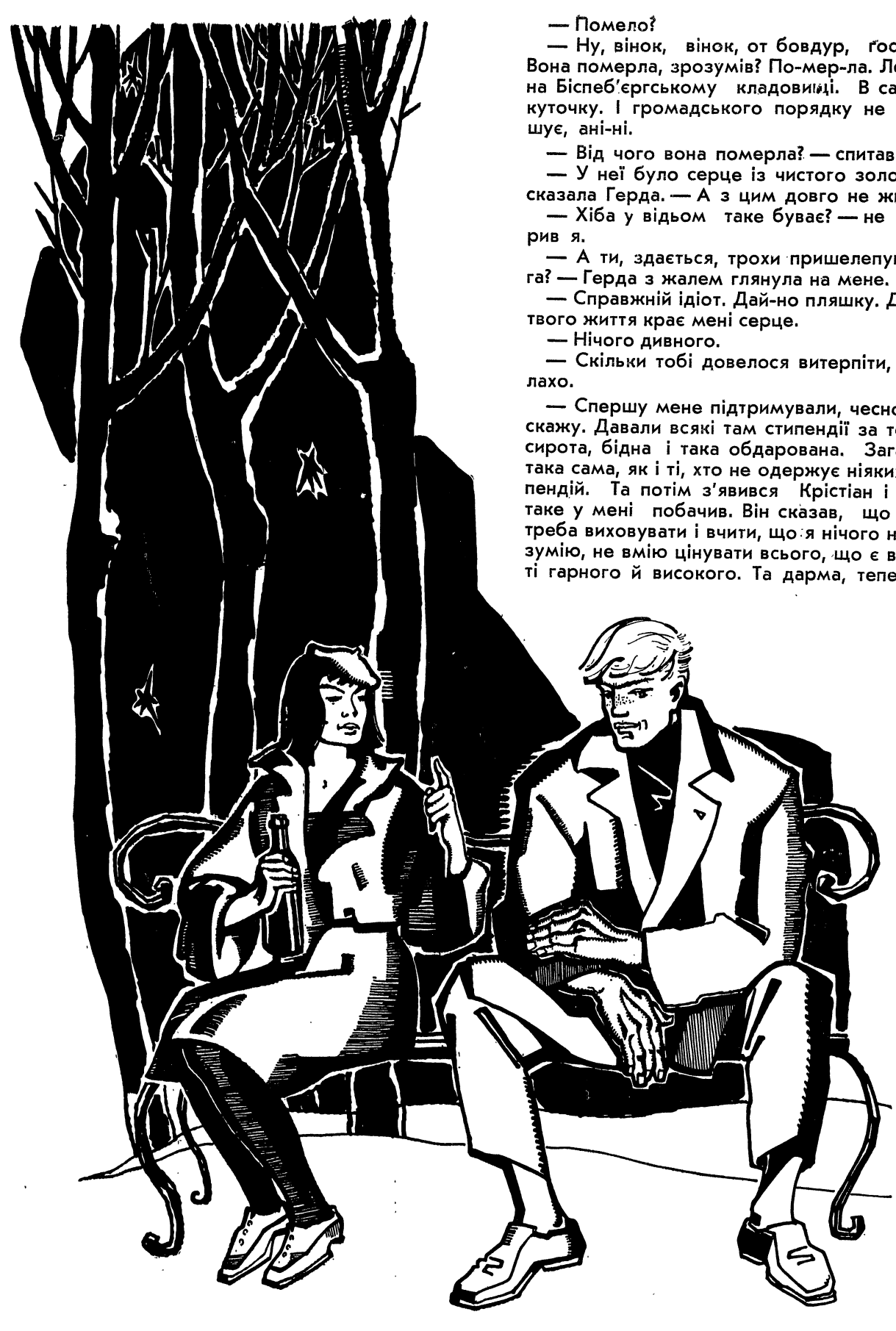

— Помело?

— Ну, вінок, вінок, от бовдур, господи! Вона померла, зрозумів? По-мер-ла. Лежить на Біспеб'єргському кладовищі. В самому куточку. І громадського порядку не порушує, ані-ні.

— Від чого вона померла? — спитав я.

— У неї було серце із чистого золота, — сказала Герда. — А з цим довго не живуть.

— Хіба у відьом таке буває? — не повірив я.

— А ти, здається, трохи пришелепуватий, га? — Герда з жалем глянула на мене.

— Справжній ідіот. Дай-но пляшку. Драма твого життя крає мені серце.

— Нічого дивного.

— Скільки тобі довелося витерпіти, бідолахо.

— Спершу мене підтримували, чесно тобі скажу. Давали всякі там стипендії за те, що сирота, бідна і така обдарована. Загалом, така сама, як і ті, хто не одержує ніяких стипендій. Та потім з'явився Крістіан і щось таке у мені побачив. Він сказав, що мене треба виховувати і вчити, що я нічого не розумію, не вмію цінувати всього, що є в житті гарного й високого. Та дарма, тепер він

мене навчить. Словом, він вважав, що я заслуговую на кращу долю, і тому кінець кінцем одружився зі мною.

— Це все я розумію, — сказав я. — Але як це ти за нього вийшла, ось чого я не можу збагнути.

— Зараз скажу. Не могла встояти. Дуже просто. Він страшенно хотів, щоб я стала його дружиною, страшенно. Чого смієшся? Нічого тут немає смішного. Це справді дуже тішить самолюбство, коли тебе підносять до неба. Та хіба ти зрозумієш!

— Не знаю, зі мною такого не бувало.

— Ну, і зі мною то було вперше в житті. Це, значить, одна причина. Друге — я завжди вважала, що всі оті розмови про романтичне кохання, в яке вірила замолоду моя мати,— брехня собача. То дурниці, що заміж можна вийти тільки за одного-єдиного на світі. Я знаю багатьох — чоловік п'ятьшість, — з якими я могла б жити розкошуючи.

— Чого ж ти не вийшла за якогось із них?

— Ти тупий, голубе! — Герда підняла вказівний палець. — Я саме так і зробила. Я була дуже розсудлива. Я уважно огляділася навколо, все зважила — і обрала найкращого. Може, мені слід було діяти якось інакше?

— Чому ж, — сказав я. — Метод чудовий. В таких випадках суджений приходить сам по собі. Потім. Після заміжжя.

— Я дівчина чесна і порядна! — Герда підвищила голос. — Зарубай це собі на носі. Твоє здоров'я!

— Слава богу, — сказав я, — бо Крістіан мій близький друг, а я вже почав сумніватись щодо тебе.

— О, як добре! Зігріває. Б-р-р, як тут холодно!

Герда раптом різко відсунулась од мене. Закинувши голову, пильно на мене глянула. Незважаючи на хміль, вона дивилася гостро, тверезо, немовби оцінюючи, —точнісінько такими очима дивилася вона якось на Крістіана, коли він починав свої просторікування.

— Що тобі, власне, від мене треба?

— Якщо ви досі не здогадалися, мадам, то не варт і пояснювати.

— Не знаю нічого підлішого за зраду.

— Можливо, мадам, звикла до галантніших кавалерів і навчилася цінувати компліменти?

— Я, либонь, ще здатна зрозуміти комплімент, тільки не дуже вишуканий, — сказала Герда. — Скажи, якщо вмієш. Тільки, будь ласка, говори повільно, виразно, бо в мене щось у голові починає шуміти.

— Гердо! — сказав я. — Чарівна Гердо! Жодного разу за все своє життя я не зустрічав дівчини, з якою мені так хотілося б лягти в ліжко, як з тобою!

Вона спершу розгубилася. Дотепність уперше зрадила їй.

— Воїстину, ти б'єшся з відкритим забралом, любий Хольгере, — промовила вона нарешті і безпорадно глянула на мене. — Але скажи чесно, тобі не здається, що після цього ти повинен хоча б поцілувати мене? Хоч я, звичайно, і вірна дружина.

В її голосі бриніла жага, і у мене навіть перехопило подих. Ніколи ще ніхто не довірявся мені так безоглядно. Я зовсім не чекав, що для неї це може так багато означати, що вона поставиться до всього так серйозно. Аж страшно стало. І ця зміна, ця несподівана глибока серйозність після всіх цих дурощів, цієї гри... Я був приголомшений.

Вона обняла мене так, що я вже нічого більше не бачив і не чув.

Минуло багато часу, і коли я знову розплющив очі, світ був інший, і він ніколи вже не став колишнім. Ні для мене, ні для неї.

Вона важко лежала в мене на руці, голова закинута, і я дивився згори в її лице. Куди дівся похмурий насмішкуватий рот, цинічні, насторожені очі, уся колюча шкаралупа, під якою ховалася вона сама. Куди поділись іронія, гра, насмішкуватість — ці несподівані повороти від безшабашних веселощів до прихованої туги.

За весь час, що я її знав, двічі її обличчя чимось нагадувало сьогоднішнє. Увечері після першої диверсії і під час нашої прогулянки біля річки. Та тільки зараз, тільки в цю мить я побачив її справжнє обличчя. Тільки зараз, забувшись, вона стала такою, яка є. Я не бачив уже рис її обличчя, а бачив **обличчя.** Чисте, прекрасне обличчя — воно віддзеркалювало в цю хвилину її палку душу. Ясне чоло, великий рот і спокійні сірі очі.

І було в цих очах щось жагуче і скорботне, і в скорботному вигині губ — невситимість і туга; я вже нічого не тямив.

— Поглянь! — сказала Герда.

Слідом за нею я звів очі вгору, на дерево, яке стояло за лавкою і простягало до нас своє гілля. Крізь це голе гілля дивилося на мене густо-синє небо, ще зимове, засіяне яскравими зорями. Білі віхті хмарин повільно пливли, набігаючи на зорі.

— Що б ми робили без горілки?—пошепки сказала Герда.

— Мовчи.

— Ти не шкодуєш, правда?

— Я ніколи не шкодую. Каяття — найгірший із пороків.

— І ти завжди робиш усе, що тобі захочеться?

— Авжеж.

— Мені так хотілося тобі сподобатись. З першого ж разу. Коли я побачила тебе, у мене аж серце стислося. Але я так боялася,

що й ти почнеш рятувати мене, і жаліти мене, як інші. Тому я й купила горілку.

— Рятувати? Як це?

— Ну, бути безкорисливим, жертвувати собою для мене, щоб здобути владу наді мною. Безкорислива любов — огидна річ. Завжди думати насамперед про іншого, а потім уже про себе — це ж схоже на знущання, це принизливо для іншої людини. Неприродно, патологія якась. Я це добре знаю, мене теж пробували виховувати. Не хочу, ніколи більше не хочу чинити насильства над собою, іти проти своєї волі. Тільки того, що хочу, що почуваю. Любий мій! Іди до мене!

Я поцілував її, і вона знову забула все на світі.

Звідки вони мені знайомі, звідки ж знайомі мені ці риси? Адже вони мені справді знайомі. Що вони нагадали мені? Давнимдавно забуте... Ні, це не звичайні балачки усіх закоханих — йому, бачте, раптом здалося, що він ціле життя мріяв саме про неї! Я ж ніколи з нею раніше не зустрічався, а обличчя таке знайоме. Звідки? Із дзеркала? Ні. Ми з нею зовсім не схожі. Зовсім не мої риси, і не моїх сестер, і не братів — у мене немає братів і сестер, жодної такої людини немає знайомої.

— О господи! — зітхнула вона. — Як важко любити з примусу. І як легко, коли просто хочеться. Ти не уявляєш, яка я раніше була сильна, сильніша за всіх на світі. Нічого не боялась. І куди все поділося? Відтоді, як я обрала спокійне життя з Крістіаном, я не мала й хвилини спокою.

— Ти ж знала, що робиш, — я поцілував її волосся.

— Так. А це вже найгірше. Тому я й не заслуговую на кращу долю. Не послухаєш у коханні самого себе, не зробиш, як тобі самому хочеться, — і потрапиш прямо в пекло. Ось там я й сиджу.

— Так і залишишся там?

— Ні, чому ж! Він мені, звичайно, допоможе, врятує. Він же тільки те й робить, що рятує мене. Можна подумати, я його пацієнт. Усе мені шкідливо, усе не можна, і знати нічого зайвого теж не можна. Він і не розповідає нічого.

— Він просто боїться за тебе.

— Ні-ні, не буду більше, пробач, прости мене, будь ласка! Я просто ніколи ні з ким про це не говорила. Але й зараз не треба. Все це так безнадійно і так банально. Я сама знаю. Іди сюди, поцілуй мене, поцілуй ще. Як раніше. Мені так хороше з тобою.

Ми знову обнімалися, цілувались — і ні про що вже більше не говорили, ні про Крістіана, і ні про що на світі.

В мені було тепер щось інше — не просто бажання, щось глибше, я навіть сам не міг зрозуміти. Вона зачепила щось у мені в самій середині, але, напевне, швидше духовне, ніж тілесне. Ми тільки цілувались і обнімалися — а було так, наче ми разом у ліжку. Рідко коли траплялося, щоб поцілунок так вдовольняв мене, і ніколи раніше не відчував я такого цілковитого, блаженного спокою, ніколи в мене не було так легко на серці. Незважаючи на холод, ми заснули на нашій лавці.

Скільки ми проспали, не знаю. Прокинулись зовсім закляклі. Густий туман заповнив усі видолинки і підкрадався до нас. Місяць зійшов. Поки ми спали, він піднявся над Мольбергом і заглянув у дзеркало затоки. Піднявся над портовими кранами, над голубими дахами, врівні з тонким шпилем собору. І тепер плив небом, крижаний, майже повний, тремтячи від холоду і стрімкого лету в світовому просторі. Байдужий до людей, він усе-таки щедро розливав світло на велике дурне місто, яке не розуміло його, яке нічого в світі не розуміло, спало собі і спало.

У пляшці ще залишалося трошки, ми допили і просунули її через огорожу на вулицю. Я провів Герду додому, ми попрощалися в під'їзді.

Тієї ночі я спав, наче лежав у морі і дихав у такт спокійному погойдуванню хвиль, а вранці прокинувся на березі — у вухах шум прибою, поривчастий вітрець обдуває тіло, бадьорить, і сонце викрешує з моря іскри.

Цілий день я ходив наче п'яний. Дивовижне відчуття фізичного блаженства. Відчувати своє тіло, дихати — уже блаженство. І це легке запаморочення — доводилося весь час зупинятися і заплющувати очі. Воно весь час нагадувало мені про неї.

На третю ніч, коли у Крістіана знову було чергування, Герда спала в моєму ліжку.

Розділ VI

Невдовзі після того, як ми з Гердою зблизилися, Кьол нежданно нагадав про себе. Для мене це була цілковита несподіванка. Ми так і не бачились жодного разу після тієї зустрічі зимою. Його образили мої випади проти Інгерлізе, та й уся наша розмова була не такою, щоб мені схотілося бігти до нього без запрошення. А коли вже нам доведеться миритися, то тільки з його ініціативи. Правду кажучи, після нашої сутички я дуже на нього сердився, особливо в перші дні, та минув час, я перестав думати про Кьола, а потім і зовсім забув про нього.

Цікаво, нащо це я знадобився йому? Може посварився з Інгерлізе? Навряд. Не став би він сповідатися переді мною. Та й Інгер-

лізе не з тих, що легко випускають свою здобич із рук. Той, кого прийняли на жовтій віллі, навряд чи буде розкидатися цим. Швидше навпаки — вона прийшла до висновку, що для Кьола настав найбільш сприятливий момент зустрітися зі мною один-єдиний раз, щоб наочно переконатися, який я паскудний, і остаточно зі мною порвати.

Дарма. Все одно приємно було знову побачитись із Кьолом, і я дав собі слово не згадувати ім'я Інгерлізе і навіть не натякати на їхні стосунки. І взагалі сам не даватиму приводу для остаточного розриву. З такими добрими намірами я йшов до Кьола.

День був чудовий. Весна рішуче вступала в свої права, світ знову став барвистим і запашним. Куди не підеш — із полів, садів, лук — назустріч линуть пахощі, запахи зелені, вологої трави лоскочуть ніздрі — і наче й не було усіх останніх років. Світ знову вабить тебе несподіванками, первозданною красою, і я знову хлопчак — досвітком на вологому туманному лузі, на стежці до річки, з відерцем і вудками в руках.

Кьол чекав на мене біля садової хвіртки, як у добрі давні часи, та, господи, ох і схуд же він відтоді! Вигляд у нього був замучений, страшенно стомлений, слово честі, у нього був такий вигляд, немовби він достоту вирішив втілювати в життя власну теорію про те, що молодість — це пора страждань, в процесі яких формується характер. Однак це страдницьке кредо, очевидно, спричинилося до серйозніших випробувань, ніж він гадав. Вираз щастя, раніше такий характерний для нього, радісного чекання, такої безтурботної безпосередності, — стоїть собі людина і наче губка всотує дива світу, — змінився заклопотаністю і роздратуванням. Їй-богу, юний ентузіаст мав сьогодні досить невеселий і прозаїчний вигляд.

Зміна була така разюча, і я так засмутився, що спробував не повірити власним очам. «Тобі самому зараз добре, от ти й перебільшуєш, — говорив я собі. — Не так усе кепсько, як тобі здається». Насправді ж я, на жаль, не дуже перебільшував. Коли Кьол заговорив, перше враження підтвердилось. Настрій у нього був жахливий.

Ми пішли прогулятись, як колись. Господи, скільки ми потоптали цих стежечок у лісі біля затоки. Ходили без кінця по двадцять-тридцять кілометрів. Далеко-далеко понад берегом і потім назад.

Після того як ми так довго не бачились, ця форма спілкування була особливо зручна. В сто раз краще, ніж сидіти в чотирьох стінах. Хочеться і є про що — балакай, будь ласка, хочеться — можна і помовчати, а в кімнаті якось незручно. Бачиш, що розмова стає небезпечною — можна непомітно звернути на інше. Коли гуляєш, завжди є на що подивитись. А такого блакитно-весняного дня — тим більше.

Вітер продував щойно вмитий, вологий ліс, виганяв звідти рештки зимового смутку. Над білосніжними озерцями пролісків радісно поскрипували дерева. Вони потягувались, випростувались після довгого-довгого сну, і набряклі жовті бруньки блищали на переможно-блакитному небі. За тиждень-два дерева викинуть усе листя і настане літо і вкутається ліс туманцем зеленого серпанку, ну й хай. Світ зараз все одно новий і таємничий, як і в перший день створення.

Та от Кьол... Ми йшли казковим лісом, а він нічого не бачив. Він говорив. Безугаву. Нервував, сердився, поспішав. Боже мій, замість радіти, що весна настає, про що він теревенив! Про убогість нашого часу, про кляту техніку. Так-так. Суспільство, в якому ми живемо, бачте, — бездушне, нелюдяне, воно, це суспільство, лютий ворог усякого натхнення, і горе тому, хто все-таки намагається творити. Він приречений на неминучу загибель. А війна? Адже це, по суті, симптом, найяскравіший, хоч далеко не єдиний, який підтверджує ту точку зору, що вся наша так звана культура — тільки непорозуміння. Звичайнісіньке непорозуміння. Так він і сказав. Взяв і геть скасував нашу культуру. Інші, а особливо стародавні культури, нічого спільного не мають з нашою, там є справжні цінності, ті культури створили те і те...

Я, певна річ, не заперечував. Навіщо? Погляди були такі безпомічно-школярські, у всякому разі такі нежиттєві, що заперечувати їх було просто безглуздо. Даремна праця. Звичайно, дуже приваблива ідейка, що все повинно бути інакше, та хто зараз поставиться до такого всерйоз? Усе це сто разів жоване-пережоване. Та й на Кьола зовсім не схоже. В інший час я б посатанів, та зараз мене не так-то просто було вивести з рівноваги. Хай собі балакає. Половина слів взагалі ішла на вітер, і Кьол не звертав уваги на те, що я не кидаю жодних реплік. Він чудово обходився без моєї участі в розмові.

Та хоча в зміст того, що він молов, я не дуже вдумувався, мене дедалі більше і більше вражав його тон. Чудний, надтріснутий голос. Він раз у раз зривався, і Кьолу доводилося відкашлюватись, щоб заговорити знову. Він дзвенів і тремтів, тільки-но Кьол прочищав горло і знову починав говорити. Я не впізнавав його. Раніше Кьол ніколи так не говорив. Я зіставляв цей голос із зміною в зовнішності Кьола і кінець кінцем стривожився. Щось же з ним коїться, це не просто хандра, з ним і справді щось негаразд. Щось таки здорово вибило його з колії. Та тільки що? Незрозуміло.

Саме в цю мить, коли я приготував уже відповідний вступ, ліс закінчився. Ми вийшли

до схилу, що спускався аж до води, і Кьол замовк. Улюблене місце — вихідний пункт наших прогулянок. Ми спустилися, вийшли на берег.

Краєвид був чудовий. Тут ми стояли бувало в будь-яку погоду, немовби на краю світу. Ріднилися із стихіями. Влітку, коли ліниві вали, такі широкі, повільно-повільно котилися над рифленим дном і шумно розбивалися об каміння біля берега; і взимку і восени, коли густі, важкі хмари, підсвічені з боків схованим за ними сонцем, пливли на схід, а прибережний вітрець пробігав по застиглій гладі вод і звихрював їх. Та ніколи ще море не було таким шаленим, як сьогодні. Ніколи ще не було воно такого неймовірного оксамитно-синього кольору. Скрізь, аж до обрію, вода хвилювалася, закипала білими бурунами, хвилі, шаленіючи, мчали до берега і з переможним виттям кидалися на нього.

Ну й розкіш, якесь велетенське свято на честь весни і життя! Дивився б і дивився на цю незбагненну голубінь, хай собі болять очі від блиску. Слухав би і слухав без кінця, як гуркоче приплив, хай собі глухнуть вуха від шуму. Море не надокучить, воно не набридне — ніколи, і всю цю красу жодне серце не вмістить — швидше розірветься.

Раптом до мене дійшло, що говорить Кьол. Чітко, неквапливо, урочисто він промовив:

— Ось голос істини! — Я в цю мить зовсім забув і про Кьола і про всі його проблеми, і так розгубився, що мало не зареготав. Мене так розпирала радість, що вибух сміху був би найбільш природною розрядкою. Та потім я второпав, про що він говорив, і мені стало страшенно незручно. Голос, голос істини? І це про веселе, шаленіюче море? Навіщо ця дурна ходульна серйозність? Їй же богу життя не така вже нудно-серйозна річ. Ну, нічого не скажеш, знайшла себе людина! Так не розуміти власну природу! Буквально, пальцем у небо! Після цієї заяви уже все зрозуміло — і байдуже, чи це якась цитата чи власна знахідка.

Ви тільки гляньте на нього! Стоїть, застиг у трагічній позі. Немовби заглиблений у самого себе, немовби і не помічає, що я його розглядаю. А насправді тільки й думає про те, яке враження на мене справляє. Я одвернувся від набундюченого опудала. Ні, це не Кьол, підмінили мені його. І звідки взявся у нього такий голос! Загробний якийсь глас! І цей нестерпний, пишномовний тон!

— Уяви собі на хвилину, — сказав він і замовк. Очевидно, щоб дати мені час зосередитись і перетворитися на слух. — Уяви собі на хвилину, що море вийшло б із берегів і проковтнуло б це мерзенне місто. Хіба така смерть не була б для його жителів хорошим кінцем порівняно з тим, що їх чекає?

Я зціпив зуби, бо тут я міг не витримати і наламати дров. Та промовчати теж не можна було — не миритися ж з таким?

— Пройдімося ліпше ще трохи, — сказав я, відвернувся і, не озираючись, пішов попереду Кьола. Свого часу з ним уже розмовляли, як з людиною, пропонували йому вихід, та ще який. А він наплював на це.

Він не одразу наздогнав мене: зажурено, зосереджено думав на ходу і не міг іти нормальною людською ходою. Кінець кінцем мені довелося зупинитись і почекати його.

— На жаль, мені бракує знань, щоб належно оцінити ті історичні перспективи, які ти так щедро розгорнув переді мною, — сказав я йому. — Та коли ти так легко розправляєшся з жителями такого великого міста, чому ж ти водночас так високо цінуєш власне життя, адже ти високо цінуєш своє життя, правда?

Кьол помулявся трохи.

— Якщо підходити до питання з таких позицій, я справді не маю права так міркувати, — видушив він потім. — Та, можливо, у мене є виправдання.

— А саме? — поцікавився я.

— Боюся, що мої роз'яснення завели б нас надто далеко. До того ж, коли вже на те пішло, я не повинен звітувати перед тобою.

Цього було досить. Він одразу ж кинув до дідька свої фокуси. Точнісінько, як я й передбачав, Кьол, бідолаха, був такий невинний, що зовсім не підозрював, що мені давним-давно відомо про його захоплення.

— Звідки ти знаєш? — закричав він, червоний як рак. — Я ж нікому не казав, крім...

— Ти хочеш стати поетом, як той тип у «Страндкруер»?

— А, так, правда. — Кьол згадав про джерело свого натхнення. — І ти ж там був тоді.

— А ти не показав би мені щось із своїх віршів? Чи, може, сам почитаєш? Мені було б цікаво.

— Ну, я поки що так мало зробив, — викручувався Кьол. — У мене, власне, ще нема нічого викінченого, взагалі такого, що варто б показувати.

— Може, ти скромничаєш?

— На жаль, ні. — Кьол рішуче хитнув головою.

Не буду брехати, що його відповідь вразила мене.

— Може, це наївне запитання, — вів далі я, — але звідки тобі відомо, що ти поет? Я хочу сказати, що ти ж не написав нічого вартого уваги?

— Коли хочеш, то мені й невідомо, — відповів Кьол. — Але я це відчуваю і не потребую більше ніяких доказів.

Ми знову звернули в ліс і круто повернули на південь від прибережної стежини. При-

плив тепер видно було поміж товсті стовбури, що збігали схилом до води.

— Чесно кажучи, — мовив я з притиском, — мені здається, що ти помиляєшся. Ти не поет.

Кьол сприйняв це цілком спокійно. Як належне. Навіть усміхнувся — вперше за сьогоднішній день.

— Це тому, що ти мене знаєш. Близькі ніколи не зрозуміють. Близькі — це ті, хто розуміє людину в останню чергу. Адже творці — це завжди незнайомі, далекі, незвичайні люди, правда ж?

— Та ні, тут зовсім не те.

— То що ж? Може, я, по-твоєму, не схожий на поета? Поети рідко коли бувають такими, якими ми їх уявляємо.

— Та ні, ти навіть занадто схожий. Звичайно ти маєш не дуже поетичний вигляд.

— Звичайно?

— Так. Ти страшенно змінився від різдва.

— І мій новий вигляд здається тобі менш переконливим, ніж колишній? — в голосі його бриніла злість.

— Ти став такий серйозний. Ти все береш, по-моєму, так близько до серця.

— А в наш час це найнепростиміший з усіх смертних гріхів, — вибухнув Кьол. — Він серйозний! Він бере все близько до серця! Ах, як це неприродно! Та й непристойно! — Кьол презирливо зареготав. І саркастично додав: — Все, що не обіцяє насолоди, викликає в тебе глибоке, непереборне почуття протесту. О! Я це чудово зрозумів.

— Можливо, — відповів я. — І все-таки я не вірю, що ти здатний зробити в поезії щось путнє. Для цього потрібне зовсім інше нутро.

— О боже. Я покірно мовчу. Очевидно, у тебе є поважні підстави для таких висновків. Та, можливо, ти скажеш мені, хто дав тобі матеріал для таких дивовижних висновків?

— Ти сам.

— Коли ж це?

— Та щойно, коли теревенив про тяжкі злигодні і прокляття нашого часу і про приреченість художника.

— Але ж ти не будеш заперечувати, що все це правда? — Кьол почав казитися не на жарт.

— Та ні, навіщо? Просто на тебе це не схоже, ти раніше ніколи не замислювався над такими речами. Та коли ти почав про це багато говорити — то, очевидно, тому, що не можеш писати. Помщаєшся за власне безсилля і повстаєш проти нашого бідолашного часу.

— Ну, звичайно, інших причин ти уявити собі не можеш, ти просто занадто дрібний, — просичав він. — Ніколи не чув чогось подібного!

— Ну, які ж тут причини? Чого тобі скаржитись? Чим погане твоє життя? А ти корчиш із себе страшенно нещасного. Чому? Та тому, що не бачиш далі свого носа, надто багато копирсаєшся в собі і з усієї сили намагаєшся стрибнути вище голови. Чому ж іще?

— Ах, ну, звичайно, — зніженість, рефлексія, надмірні претензії, відірваність од життя! Ти добре зазубрив увесь цей банальний асортимент. Та саме твоє ставлення до мене—найкраще підтверджує мої слова про прикмети нашого часу. Як це ти сам не помічаєш?

— Будь ласка, не гарячись. Без пафосу. Невміння писати вірші—це ще не гріх. Але навчитись спокійно розмовляти — мусиш, голубе.

Кьол опанував себе.

— Я так чітко відчуваю, що мені треба чекати й чекати і запастися неабияким терпінням — на довгі роки, — вимовив він нарешті.

— Ти маєш на увазі, що поки що надто молодий?

— Я маю на увазі насамперед свій пізній розвиток. Справжній талант завжди дозріває повільно.

— Отже, часу в тебе вдосталь. Ну, а поки дійде до діла, чим би тобі таким зайнятися?

— Не так уже й багато у мене часу, як тобі здається. Я повинен готуватися, працювати. Праця, праця і праця — ось мій девіз.

— Техніку виробляти, чи що?

— І це також. Треба опановувати свій інструментарій. А я ще нічого не вмію.

— Сподіваюся, ти мене все-таки зрозумів, — сказав я. — Звичайно, я охоче визнаю, що будучи таким молодим, важко визначити, художник ти чи ні. Але ж можна до кінця днів своїх любити літературу і в той же час не бути поетом.

Я викручувався. Та Кьол уже перестав лютувати. Коли я кажу це серйозно — то інша річ. А хто знає, може, я й справді так думаю. Хоч примітивність мого мислення просто-таки ні в які ворота не лізла.

— Передумови розвитку, батьки, сім'я, дитинство, школа і зовнішній вигляд — аж ніяк не можуть визначити, чи буде людина художником. Саме по собі все це не має значення. І потім, володіння формою, природжений хист — все це ще нічого не вирішує. Творить художника, формує його почуття власного покликання. Переконаність у своєму покликанні, якщо тобі так зрозуміліше. Власне уявлення людини про те, що вона являє собою і чим вона має стати. Покликання, призначення, майбутнє — вторгаються в її життя, формують, творять його і кличуть до дії, до звершень. І коли непохитно віриш у своє покликання, то...

— А ти ж віриш?

— Так, — твердо сказав Кьол.

Моя немислима тупість не могла вивести його з рівноваги. Навпаки, йому навіть було трошечки жаль мене.

— Покликання увійшло в моє життя. Я відчуваю, що буду поетом і тільки поетом. Ніяких доказів у мене поки що немає, та вони мені й не потрібні. А втім, досить. Більше тут говорити нема про що. Мені давно треба було б зрозуміти, що це взагалі не тема для розмов.

— Здається, я нарешті збагнув, — сказав я без тіні іронії. — Спасибі тобі, що виявив стільки терпіння. Більше не лізтиму до тебе з дурними запитаннями. Ти, мабуть, вже працюєш над цілком певними планами?

— Звичайно.

— Я так і думав. Ну, більше докучати не буду, це, врешті, не моя справа. Та я б нічого й не зрозумів.

— Що ж, коли ти сам так вважаєш... — Кьол задоволено посміхнувся.

— Пробач, — сказав я принижено, — я, мабуть, знову бовкнув дурницю, ти ж не соціальні романи писатимеш?

— А ти думав романи?

— Ні, ні, нічого подібного! Взагалі безглуздо іще було допитуватися про твої плани. Лірика і всяке таке — ну, те, що ти хочеш писати — якось... Як би це сказати — ну, простіше, чи що. Тут усе виходить немовби саме по собі. Більше чи менше стихійно. І звісно, ніяких тут планів бути не може. Усе вирішує порив, натхнення. Вся річ у тім, щоб не прогавити його і як слід використати.

Далі ми йшли мовчки. Внизу шуміли хвилі, і якийсь час ми тільки чули, як гуде прибій і як вітер, розгойдуючи дерева, свистить у гіллі, наче в тугих вітрилах. Кьол знову глибоко замислився і йшов, опустивши голову. Він явно змінив гнів на милість. Він уміє цінувати скромність. Завжди приємно, коли людина знає своє місце і усвідомлює власну обмеженість. Перший крок на шляху до самопізнання.

— Тільки ти не сердься, я їй-богу не хотів тебе образити, — захвилювався я.

— Я й сам не можу збагнути, чому на мене так подіяла твоя невіра, нерозуміння, — відповів Кьол страшенно глибокодумно. — Можливо, річ у тім, що в мене й справді поганий настрій, як ти кажеш. Між іншим, мені б хотілося навіть поділитися з тобою одним задумом. Може, ти тоді, по-перше, повірив би в мене, а, по-друге, зрікся б думки, що вірші творяться самі по собі.

— Ну, нащо так? — сказав я. — Нащо тобі виправдуватись. Віриш сам у свою ідею — і добре, значить, усе буде гаразд.

— Ти, звичайно, твердо переконаний, що в мене нічого немає, і я просто морочу тебе, — посміхнувся Кьол.

— Ну, це вже майже хамство, — сказав я. — Я справді був трохи ображений. — Просто, яке я маю право лізти в задуми?

— Ну, звичайно, права ти не маєш, — охоче погодився Кьол. — Та мені хотілося б, щоб ти змінив свої погляди, саме ти, я навіть не знаю чому. Можливо тому, що ми так давно знаємо один одного. Цікаво було б почути твою думку. А може, розвиваючи перед тобою свої ідеї, я краще зрозумію самого себе, взагалі краще збагну, що й до чого. Але обіцяй зберегти таємницю. Можливо, це застереження і ця обережність здадуться тобі смішними, та я нічого не можу вдіяти, такий я вже є.

Звісно, я запевнив його, що триматиму язика за зубами. Кьол трохи поламався і почав розповідати. Виявилося, що він збирається писати велику епічну поему на міфологічний сюжет про падіння старих грецьких богів і про переможне утвердження нових під проводом Зевса й Аполлона. Суспільному ладові, що запанував потім у Греції, він мав намір дати своє власне, не залежне від історії, тлумачення. Наприклад, він хотів показати, що мистецтво має вирішальний вплив на людське життя. Аполлон і дев'ять муз не лише засновують релігію і відають таїнствами, вони втручаються і у всі інші аспекти життя грецьких громадян. Отже, хоч сюжет був і запозичений, зате ідея суто оригінальна.

Спершу Кьол говорив не дуже твердо, наче йому було трохи незручно, та незабаром від його ніяковості не залишилося й сліду.

Він нагадував мені зараз добре видресируваного пса, який приніс паличку своєму хазяїну і чекає, що його за це погладять. І я, звісно, погладив його, не такий вже я безжалісний. Я, як міг, вихваляв свою ідею. То були безсоромні несусвітні лестощі, але він проковтнув це любісінько.

— Гаразд, — сказав він, — я тобі все розповім, коли вже почав.

І він детально розгорнув передо мною свій чудовий план. Я був втаємничений у всі його формальні пошуки, я довідався, чому він віддав перевагу саме п'ятистопному ямбу, шекспірівському рядку, я дізнався, що поема складатиметься з шести пісень по п'ятсот рядків у кожній, можливо, із чотирьох пісень по тисячу рядків. Це залежатиме від деяких поворотів у розвитку сюжету, які ще остаточно не вирішені.

Час від часу я акуратно ставив якесь інтелігентне запитання. Кьол, натхнений моєю уважністю, зовсім захопився. Він говорив палко, схвильовано, до нього повернувся його колишній запал. Обличчя знову прояснілося, на ньому знову з'явився той вираз, який так подобався всім, хто знав Кьола. Мене ця зміна здивувала і стурбувала, я вже

ладен був перебити його і послати к дідьку весь свій проект. Раптом я згадав про Герду. Я й не забував про неї, вона всюди була зі мною. Напевне, поезія, кохання — чудо, щастя. Одному випадає, а другому ні.

Я ніяк не міг вирішити, що ж далі робити з Кьолом, та ось я знову побачив синє сонячне весняне море, що шуміло внизу, і пригадав: «Ось голос істини!» І знову розізлився. Я опанував себе — годі, нема чого терпіти таке. Я випитував його і випитував, і ось йому вже нічого було говорити. Ця розкішна цукерка була вже обсмоктана з усіх боків — саме час випльовувати. Тільки тоді я перестав лізти до нього зі своїми запитаннями — дав йому трохи оговтатись і зміркувати, як багато він встиг намолоти.

— Найцікавіше в твоїй поемі, — почав я після того, як ми помовчали, — найцікавіше, що її ідея — ну як би це сказати? — надзвичайно типова для нашого часу.

Він так розкис після довгої сповіді, що навряд чи міг би сприйняти спокійно навіть найдрібніше заперечення. Мій же підступний удар просто збив його з ніг. Він зупинився і глянув мені у вічі, нічого не тямлячи.

— Типова! — зарепетував він. — Ти кажеш, типова! Для нашого часу! Та ти здурів, хлопче, ти просто збожеволів! Невже ти гадаєш, що поет...

— Але ж дай сказати! — скипів я. — Я не про поетів, не про твоє незвичайне, добровільне мучеництво. Я просто думаю, що люди — усі взагалі — остаточно показилися. Усі без винятку хочуть бути не такими, як інші. Поглянь хоча б, як усі з шкури пнуться, щоб обійти карткову систему і одержати додатковий пайок. Ніхто не задовольняється своєю пайкою, за доблесть вважають захопити більше за інших.

— Карткова система! — голос у Кьола тремтів, він мало не плакав від злості. — Ну й тип же ти, їй-богу. Високий зліт думки, що й казати. Та до чого тут карткова система? Краще б ти не блазнював, а прямо сказав, що сама думка про обранство, про покликання тобі поперек горла, і коли б ти тільки міг, то взагалі викорінив би ці поняття.

— Нічого я не збираюся викорінювати, — відповів я. — Навпаки. Тільки я не розумію, чому мені не можна висловити свою думку і чому ти вбачаєш у всьому якийсь випад. Так, я вважаю, коли хочеш, що прагнення до незвичайного є найбуденнішим, найпоширенішим бажанням сучасної людини.

— Ну що ти верзеш? — Кьол аж захлинався від обурення. — Усе якраз навпаки, і ти чудово це знаєш! І ніякими підлими викрутасами тобі не приховати, що ти береш під захист мерзенне прагнення середняків нівелювати все велике, все недоступне їм, не запаскуджене пошлістю. Це прагнення насамперед спрямоване проти поета. Це його вони обливають брудом і оголошують нежиттєвим, непотрібним, патологічним явищем.

— Та йдеться ж зовсім не про поета, господи! Я кажу про звичайнісіньке і дуже поширене відчуття власної винятковості, яке завжди породжує почуття ображеної гідності, породжує думку про те, що тебе не розуміють.

— Виходить, ти все-таки говориш про поета! Ти ж звинувачував мене в тому, що я почув себе ображеним і незбагненним, а я поет.

— О господи! — зітхнув я. — Ну чого ти одразу звертаєш усе на себе. Невже з тобою неможливо говорити об'єктивно!

— Об'єктивно! Яке лицемірство! Я розкриваю перед ним свою душу, розповідаю йому свою ідею, а він каже, що вона типова і банальна! І хто б говорив! У самого ж взагалі немає ніяких ідей!

— Цілком можливо. Тільки твоя маячня про поезію та й про обранство справді не дуже оригінальна. Усе це я вже сто разів чув. На мій погляд, далеко важливіше з'ясувати собі звичайні людські поняття, та от про це чомусь не говорять.

— Звичайні людські поняття! — розлютувався Кьол. — Ну-ну, що ти ще скажеш? Ото дивина. Та й що це, власне кажучи, таке? Пустопорожня фраза, більш нічого.

— Усе було б чудово, якби люди менше думали про власне самолюбство і свою шкуру. Але ж ні, усі без кінця ставлять перед життям якісь умови, і лише на цих умовах готові його прийняти. Хотів би я знати, чого вони так бояться!

— Гай-гай! Тобі цього ніколи не зрозуміти! — відпарирував Кьол. — Куди вже тобі! Треба ж таке! Чого люди так бояться! Чому не кидаються сторч головою в обійми життя, щоб воно лупцювало їх якомога більше?

— Звісно, кожний дістає свою порцію стусанів, ну то й що з того? Кожен має по заслугах, хіба ні? І, послухай, хіба все, що з нами трапляється, кінець кінцем не справедливо і не йде нам-таки на користь?

— Ну, знаєш, якщо ти серйозно так думаєш — а я не дуже цьому вірю, — ти просто наївний до краю.

— Я серйозно так думаю. І не уявляю, як можна жити інакше. Я ж не поет.

— Звісно, твій девіз простий: хапай, що дають, використовуй нагоду. І чим більше народу йтиме за твоїм ідеалом, тим розхлябанішою буде мораль, і тим легше тобі буде задовольняти свої різноманітні нахили.

— Ну, гаразд, не сердься, ти тільки скажи: тобі хоч раз спадало на думку, що дій-

сність тепер така ж реальна, як і будь-коли? Що вона підпорядковується тим самим фізичним законам, має ті самі масштаби, що й раніше? — спитав я. — І що можна жити так само просто і красиво сьогодні, як і в середні віки, чи яка там тобі іще епоха більше до вподоби? Однак, нікого це не задовольняє. Як чорт ладану бояться всього природного, звичайного.

— Бояться звичайного? — ніби байдуже озвався Кьол. — Що ти хочеш цим сказати?

— Спитай краще в справжнього поета, — порадив я йому. — Він уже напевне знає. Навряд чи він надто вже радіє з свого виняткового становища.

— Будь-який поет, певна річ, зв'язаний із своїм часом, — механічно промимрив Кьол.—Та тільки, як правило, гіршими своїми проявами.

— Пригадую інше твоє висловлювання. Пам'ятаєш, ти якось казав, що поет зв'язаний з народом спільністю переживань. Різниця ж, казав ти, полягає в тому, що поет схоплює події в ту саму мить, коли вони відбуваються, він, казав ти, свідомо переживає хвилини великих звершень, тоді як...

Мене перебив тріумфуючий крик Кьола. Він танцював круг мене, наче божевільний.

— Ага, хвилини великих звершень! — кричав він. — То ж бо й воно! Спіймався! Нарешті-таки я почув, хто це прагне до нормального і живе згідно з простими людськими поняттями. Ну ясно! І вам потрібен поет, щоб роз'яснювати і витлумачувати, так би мовити, німі почуття, га?

— Якби ти тільки знав, як нас мало, — сказав я, — ти б сам до нас попросився. Ми й перебуваємо в отій винятковій позиції відносно суспільства, яке тобі так до душі.

Та Кьол тільки зареготав. Відверто, весело, зловтішно. Він мене спіймав, тепер його не піддуриш!

— Як це ти казав? Ах, так, об'єктивно! — знущався він. — А сам тим часом виконуєш невеличке політичне завдання. Я просто не хочу з тобою дискутувати. Не бачу ані найменшої можливості примирити наші погляди.

— Я недавно посилав собі нелегальну антологію віршів і оповідань, — сказав я, не звертаючи жодної уваги на його тон. — Ти прочитав?

— Ту штукенцію? — презирливо скривився Кьол. — Дешева агітка. Звичайнісінька пропаганда.

— Ну, ще б пак! Та невже там не знайшлося жодного вартого уваги вірша.

— Та хоч би й знайшлося, що це доводить?

— Нічого. Тільки те, що є поети, яким не плювати на те, що йде війна.

— Звичайно, є, хіба я сам не знав? Та тільки великого поета ти в цьому виданні не знайдеш.

— Звісно, там друкуються поети не твого типу, я розумію. Для них найважливіше — життя, і вони намагаються брати в ньому участь. Як Евальд, наприклад, якого ми читали в школі. Пам'ятаєш? У твоєму віці він прагнув стати солдатом і здійснювати подвиги, а про те, як писати вірші, і не думав, ідіот нещасний.

Тут Кьол знову радісно зареготав. Він весело глянув на мене. Мовляв, бачу тебе наскрізь. Правда, в погляді його були і добродушність і доброзичливість.

— Номер не пройде, старий! Я віддаю належне твоїм сумлінним намаганням довести, який потрібний для війни мій поетичний хист, і високо ціную твій метод переконування. Але мене може цікавити лише те, що втілюється в поетичну форму. А невже, по-твоєму, було б чесно брати участь в русі Опору тільки для того, щоб потім про нього писати? Використати Опір у своїх творчих цілях? Адже глибокої внутрішньої потреби боротися я не відчуваю. Невже ти вважаєш, що справжній поет повинен так чинити.

— Якщо говорити відверто, чи не переоцінюєш ти самого себе, — спитав я. — Ми обмірковуємо проблему суто теоретично, а ти одразу ж тичеш мені себе і торочиш, що я хочу тебе заарканити. Та й поглянь на себе — який з тебе учасник руху Опору? Нам потрібні люди, зроблені зовсім з іншого тіста. Те, що я звернувся до тебе нинішньої зими, — просто сумне непорозуміння. Зараз я вже добре знаю, що нам потрібно.

Повірив він чи ні, та я зачепив його за живе. І я домігся того, що він припинив свої просторікування. Далі ми йшли мовчки. Ми не обмінялися жодним словом, але обом якось стало ясно, що пора вже повертатися. По першій же зручній стежечці ми звернули від берега і почали вибиратися з лісу. Коли ми підійшли до яскраво-зелених, таких свіжих, молоденьких топольок, сонце стояло вже низько. Тут на відкритому місці було холоднувато. В кущах понад дорогою цілий день свистів вітер, і шпаки, що повмощувалися тут, притихли, накострячились, і вигляд у них був скуйовджений і жалюгідний. Зверху, з пагорба, де дорога повертала, знову відкривалася панорама міста. А далі, низько, ген понад обрієм низкою пливли сині хмари, а сонце підкрадалося до них і підпалювало. Хмари розсунулись, і, здалося, наче сам простір розкрився і розкривався далі й далі в глибину. Кьол так і вп'явся очима в захід. Видно було, що

ця гра ясних, холодних тонів справді захопила його.

Міцний, кремезний хлопець, обличчя приємне, світле, темні брови зрослися, свіжі щоки. Цілісна, проста, життєрадісна вдача. Чисте серце, відкрите для всього, що тільки є прекрасного в житті, в мистецтві. Запальний, безкорисливий мрійник. Але людина, не художник. Він сприймає, але сам не творить. І якщо він цього не зрозуміє, якщо вирішить інакше, його чекають лише безглузді потуги, розчарування і провал. Це ясно. Я ж знаю його як облупленого після стількох років дружби і краще за нього розумію, що йому треба.

І, здається, він не зовсім замкнувся в собі. Поки ще ні.

— Ці історії на залізницях, часом, не ваших рук справа? Може, й ти до цього причетний? — несподівано запитав він.

— Звичайно, ми без діла не сидимо. Дещо робимо. Пора вже.

Помовчали. Потім я сказав:

— Незабаром союзники розпочнуть наступ. Правда, сюди вони не прийдуть. Та все одно нашого полку прибуде. Тільки-но англійці підійдуть трохи ближче, до нас усі так і посунуть. Лише малолітні та пенсіонери сидітимуть у бомбосховищах.

Кьол одразу ж уявив собі цю картину. Він глянув на мене, усміхнувся.

— Ну, значить, я не сам там буду. Все-таки малолітні і пенсіонери. Бувають компанії значно гірші. Як ти гадаєш, га?

Розділ VII

Високо-високо наді мною, десь у небі, якесь дивне створіння раптом збожеволіло і заголосило, не розкриваючи рота. Зовсім очманіло. Немовби сама німота, натомившись від солодкої знемоги до безпам'яті, впившись щастям, у муках народжувала членоподільний звук. Безумство якесь.

Я розплющив очі, побачив густу, темну крону над непорушним, рівним стовбуром. Занадто рівним. І занадто, занадто високим. У мене пішла обертом голова, і я знову почав падати, падати, заплющив очі, щоб зупинитись, не падати більше, не втратити свідомості.

Це була горлиця, і вона туркотіла. І я пригадав, де я. Пригадав, що лежу на галяві неподалік від узлісся. Що всі квіти лісу юрмляться у траві довкола мене — ромашки, повійки, вероніка і ще якісь, багато-багато, тільки я не знаю назв. Що духмяний моркв'яник росте вище за всіх і колише, погойдує своє білою шлюбною фатою, і що раніше тут був мак. Еге ж, мак. Червоний, як її купальний халат, чорний, як лоно її. І як волосся її. Її — що лежить поруч мене з заплющеними очима. Завжди з заплющеними очима.

Вітер ласкаво погладив високу траву, обережно торкнув билинки. Вони стрепенулися, забриніли. І тоді я помітив, як сонце палить мені повіки і як видно навкруги в лісі, де виспівують, аж захлинаються пташки.

Та в голові, як і раніше, була якась дивна порожнеча. Немовби в мене вийняли мозок. Немовби його виймали частинами. Правда, тепер, коли я остаточно прокинувся, це припинилося. Принаймні, гірше голові не ставало.

А тілу було гірше. Була така страшенна втома — цілковите безсилля. Це було схоже, схоже... на що це було схоже?

«Самознищення. Ніщо інше, як самознищення. Щоб на обидві лопатки — ось що тобі потрібне!»

Голос Кьола. Хрипкий від хвилювання. Кьол у своїй кімнаті, взимку. Тисячу років тому.

Отже, покладений на обидві лопатки? Виходить, так: нокаут. Не встати.

Та ні, Кьоле, не цього мені треба. Ні. То чого ж, чого ж мені знову не вистачає? Що це за поривання, прокляте поривання кудись, ні Кьол не зупинить його, ні рух Опору, ні Герда не вгамують. Що ж це таке?

Може, крім нашої плоті і крові, існує ще щось, не співвідносне з плоттю і кров'ю. Щось важливіше, ніж просто — жити, бути, відчувати себе часткою живого? І чи можна нехтувати цим? Ось так, як я щойно робив? А що як у цьому на самому денці несправедливість і зло? Хоча нашій плоті нема до цього діла....

Але чому я про все це думаю?

Раптом я знову почав падати. Я вчепився руками в траву. І острах узяв мене, бо я так нічого й не зрозумів, бо й розуміти, напевне, було вже пізно.

Я розплющив очі, повернув голову. Там лежала вона, на своєму червоному купальному халаті. Гола, уся засмагла — перса і стегна теж. Але з заплющеними очима. Як завжди. О, я це загодя знав. Але чому, чому?

Тіні в траві під деревами стали раптом такі чорні, такі бездонно глибокі, і мені до болю схотілося, щоб вона розплющила очі і глянула на мене. Страх знову стиснув мені серце, цим страхом заклинав я і благав її.

Прокинься, Гердо, прокинься. Прокинься, поговори зі мною. Скажи мені, що це таке, якщо ти знаєш!

Вітер знову нахилив траву, і по засмаглій шкірі побігли мурашки. Я прикрив її хала-

том: Вона скрутилася під ним бубликом, потяглася до моєї руки. Та вона нічого не сказала, не глянула на мене.

Так завжди у нас було. В будь-який час дня і ночі вона могла вдертися в мою кімнату. Вона вигадувала найнеймовірніші приводи, щоб утекти з дому, покинути Крістіана і прийти до мене. Чого вона тільки не придумувала! Вона безоглядно віддавалася своїй пристрасті. А пристрасть не пригасала з часом, була точнісінько така, як у перші дні. Але Герда ніколи не дивилася на мене, поки ми були разом, і ми ніколи не розмовляли — тільки вже потім, набагато пізніше. І навіть уночі ми не балакали, коли було вимкнуте світло і ми лежали поруч у темряві.

Чому? Чи вона боялася несподівано побачити над собою інше, не моє обличчя? Чи боялася мого обличчя, боялася побачити в ньому щось чуже і раптом зрозуміти, що я не той, за кого вона мене вважає? Межа, яку я не міг переступити, стриманість, яку я не міг перемогти. Що ж це було таке, чого вона не хотіла знати?

У лісі була мертва тиша, в лісі була задушлива спека. Я лежав і слухав пташок, які не знали, що таке страх. Знову заплющити очі я боявся. Сонце висіло між двома буковими стовбурами, якраз посередині, і через те ясно-сірий колір їхньої кори був густий, мов емаль. Такі бували очі в Герди, коли вона широко розплющувала їх. Точнісінько такі.

Почуття самотності, відчуженості раптом охопило мене, немовби я лежав тут сам. Невже ж усі ми, усі живемо на світі кожен сам по собі, за сімома замками, сліпо підкоряємося кожен своїй долі, слухняно ідемо кожний по своїй доріжці до перемоги чи до поразки? Невже немає для людей іншого єднання, крім цих коротких, скоминущих хвилин, до яких кожен приходить зі своїм, окремим жаданням і тугою?

Лео і Якоб нараз постали перед очима — такі, якими були вночі, коли схилялися над рейками. Спітніла, замазана фізіономія Лео, запалі, змучені очі Якоба. І шум, шум з колії, де маленький паровозик метушливо, наче миша, шастав поміж вагонів. Легенько підштовхнув один вагон, штовхнув другий так, що здригнувся весь довгий состав, потів засвистів і метнувся далі. І знову Якоб, який перелякано відсахнувся, коли прокинувся і заспівав перший птах. І Лео, який помітив це, але, як і досі, спокійно вставляв детонатор.

— Та це ж тільки пташеня. Ех, ти, — сказав він, не підводячи очей.

І Крістіан. Крістіан у краденому залізничному картузі. Його колючі, але зовсім неживі, стомлені очі, що ждуть останнього видиху. І як розгладились у нього зморшки на обличчі, коли загуркотіло, і стало ясно, що всі колії на північ і на південь від вокзалу підірвано, і нормальний рух поїздів до міста і з міста припинився принаймні до сьогоднішнього полудня.

Я пригадав цю мирну сіру світанкову пору, і стало гаряче серцю, і я зрозумів, що знову піду з Якобом, з Лео і Крістіаном — знову і знову. Незважаючи на Герду.

Чому, чого — я не міг би точно сказати. У всякому разі не для самознищення. Туди, на колії, вело мене інше поривання, і це було зовсім не те, що ми робили тут, у лісі. Герда і я.

Ага, нарешті-таки! Герда глибоко-глибоко зітхнула, спокійна, задоволена. Вона потягнулася, підвелася і одразу ж сіла боком до мене. Скуйовдила волосся, примружилась на сонце. Потім озирнулася, немовби шукаючи, до чого б докласти рук. Та в світі, очевидно, панував лад і спокій, як і тоді, коли вона заснула. Ніщо особливо не привернуло її увагу. Вона скинула халат і заходилася вивчати пальці на ногах. Але й вони були в чудовому стані, недарма ж вона всю весну ходила в сандалетах. Отже, огляд не забрав у неї багато часу. Поруч у траві купкою стояли пухнасті кульбаби. Герда обережно зірвала одну, потім швидко обернулася і видула усі пушинки мені в обличчя.

— Ну чого ти? — спитала вона. — Чого зажурився?

— Та ні, я так. Просто стомився. Я сьогодні як повернувся, так і не міг заснути.

— Бідний хлопчик, він стомився! — сказала Герда перебільшено ніжно. — Як мені його жаль! — вона зареготала. — Крістіан сьогодні вранці теж був зовсім дохлий, а йому ж не довелося мати справу ще й зі мною.

— Ну, я б з ним не помінявся, — сказав я.

— А тебе й не просять.

Герда знову зірвала кульбабу. Цього разу вона дмухнула так, що пушинки полетіли вгору.

— Як полювання на парашутистів, правда? — вона дивилася їм услід. — Уявляєш, висіти в повітрі, коли в тебе стріляють знизу. Хай йому біс. Вам тут іще нічого.

Вона відкинула стебло. Потім підставила обличчя до сонця, заплющила очі і знову зітхнула.

— Ні, — сказав я. — Дідька лисого. Не вірю я в це.

— В що? — неуважно спитала Герда.

— У всі ці причини, які нібито когось примушують добровільно йти на війну.

— Гм. Звідки ж ти знаєш?

— Якби я в це вірив, ми б з тобою тут не лежали.

— Чому ж це?

— Ну, словом, я хотів сказати, ми б не могли робити оце саме.

— Так би й казав, — мовила Герда.

— Пробач, будь ласка. Я просто маю на увазі, що якби хтось із нас, — хай би ти чи я,—вірив у щось іще, крім нас самих, ми б не могли собі дозволити цього. Ми це робимо тому, що особисте для нас — найголовніше і єдине, що для нас важливе.

— Може, це погано по-твоєму? — похмуро спитала Герда. — Ти так говориш, наче тобі набридло.

— Ні, але все-таки цікаво, правда? Ніщо в світі не може перешкодити людині робити те, що їй до вподоби. Мені подобається брати участь у русі Опору — і я беру, це моя особиста справа, а комусь подобається ліпити віршики, і це його справа. Кожен робить своє.

— І охота ото сушити над цим голову. Ніколи досі не чула, аби хтось шкодував, що йому доводиться робити те, що йому до вподоби.

— Сушити голову? Та я не сушу. Мені взагалі наплювати. Як на мене, то хай кожен робить, що йому заманеться, будь ласка.

Герда лягла долілиць і почала розглядати траву. Вона відломила якусь стеблинку, хотіла в неї дмухнути, але стеблинка зім'ялася. Тоді Герда відломила іншу, товстішу, і почала старатися. Цього разу вийшло. Протяжний свист обізвався невірною, жалібною луною під зеленим куполом. Герда страшенно розвеселилася.

— Це в мене повітряна тривога, — сказала вона. — Схоже на сирену, правда? Зараз прилетять літаки, ось побачиш!

Вони справді прилетіли. У вухах у нас задзвеніло, і просто над нами показалися два комарики. Вони націлилися і короткими ривками пішли на нас.

— Справді «москіто»[1], — сказала Герда і вбила одного.

Та ці два комарики були тільки розвідниками, і незабаром на нас налетіло ціле військо. Герді, принаймні, так здалося, вона заходилася шукати в кишенях сигарети і сірники.

— Бах, — вона пихнула димом на комарів. Ряди ворога розладналися, і він кинувся навтьоки. Та незабаром у нас у вухах забриніло тонке, надокучливе дзижчання. Комарі кинулися в новий наступ.

— Гей, ти, та поможи ж мені, — крикнула Герда. — Та ні! Не так! Візьми сигарету.

— Запали мені, — сказав я. — Я не можу й пальцем ворухнути.

Вона віддала мені свою сигарету, а собі запалила нову, і спільними зусиллями ми перемогли й вигнали комарів. Герда заспокоїлась і знову лягла поруч

[1] «Москіто» — тип англійських легких бомбардувальників.

мене. Вона лежала, спершись підборіддям на долоню, і намагалася підпалити сигаретою пересохлу траву. Трава ніяк не хотіла горіти, тільки корчилась і тліла, і синій, сизий димок вився в повітрі. Я стежив, як він піднімався вище й вище, а потім повільно танув.

— Послухай, — сказала Герда, — як ми жили взагалі до того, як зустрілися?

— Не знаю. Не пам'ятаю. Це було так давно. Та й чи було до цього що-небудь.

— А все через горілку. Усе через те, що мені вдалося причарувати крамаря і роздобути півлітра горілки.

— Справді?

— Звичайно. Поцілуй мене. Ні, по-справжньому. Як колись.

— Відколи це ти почав цікавитись тим, у що ти віриш, а в що не віриш? — спитала вона трохи згодом, уткнувшись носом мені у вухо.

— А відтоді, як побалакав тоді з Кьолом.

— А що у вас там було?

— Та я ж тобі розповідав наступного дня. Тільки в тебе все одразу вилітає з голови.

— Ну звичайно, пригадала! Я забула тому, що він мене не цікавив.

— А знаєш, що мені того дня було страшенно хороше. Через те, що ти поруч. І все було так ясно, так зрозуміло. І я зовсім не хотів на комусь зганяти злість чи там облегшувати душу. На біса ж мені здалася його поезія? Навіщо я все це зробив? Не розумію.

— Ну для нього самого, звичайно, — сказала Герда.

— Можливо. Та все-таки мали ж бути в мене якісь підстави, якась ідея, якась мета.

— Ох, оці вже мені ідеї, підстави. У всіх вони є. Та не ними керуються в таких справах.

— А чим же?

— Почуттями. А потім уже шукаєш для цих почуттів обгрунтування. Цього не усвідомлюєш, але це так. І в мужчин так само, я знаю.

— Може, це зле?

— Зовсім не зле. Просто це так. Не розумію, чим би краще було, якби ти зробив це, керуючись, як ти кажеш, ідеєю. Навпаки. Взагалі не розумію, чого ти так мучишся. Ти ж його ні до чого не силував.

— В тім то й річ, що силував. Я ж не просто дав йому пораду. Я взяв і вибив у нього грунт з-під ніг. Після того, як вивідав у нього цей нікчемний план. Звісно, він не зможе більше над ним працювати. Після того, як усе мені виклав. І головне, я все зробив, будучи при здоровому розумі і твердій пам'яті. Зумисне. Хоч ти й кажеш, що все вирішують почуття, а я був переконаний, впевнений, що стараюся йому ж на користь.

— Коли я вперше тебе побачила, у тебе був такий вигляд, наче ти землю перекинеш догори дном, якщо буде не по-твоєму.

— Таке й скажеш. Просто ти вдарилася в романтику і вигадуєш, — відповів я.

— Анітрохи. Це відповідь на твоє запитання. Будь ласка, я скажу тобі, чого ти так поводився з Кьолом. Ти любиш верховодити, ти вважаєш, ніби краще за всіх знаєш, що кому треба.

— Так, знаю, уяви собі. Я знаю, що треба Кьолу. Краще за нього.

— Нехай. Та не це основне. Основне — ти любиш очолювати, і ти сильний, ти можеш гнути свою лінію. Ось ти який.

— Звідки це ти взяла?

— Просто знаю ще одну приблизно таку ж людину.

— Хто це?

— А ти вгадай. Спробуй, постарайся.

І тут вона втупила в мене цей свій тверезий, чужий погляд. Так вона дивилася на Крістіана, коли той тішився власною красномовністю, тим самим поглядом. Правда, може, не таким колючим, на дні його була тривога. Та я знову відчув: мене оцінюють. Розбирають по кісточках. Треба якось інакше з нею поводитись, більше бути самим собою. Але як цього досягти?

— Я не можу, коли ти так дивишся.

— Дарма, — сказала Герда, не відводячи очей.

— Ти мене зважуєш і вважаєш надто легким.

— Ні, чому ж надто легким? Надто важким. Вам обом потрібна влада, правда ж? Того ви і вступили в ряди Опору. Він дає відчуття влади. Зараз. А може, і потім, коли все закінчиться.

— Нічого подібного. Подумаєш, влада. На дідька вона мені? Хай кожен робить, що хоче, а мені нічого не треба, аби тільки ти була зі мною.

— От і брешеш. І сам чудово це знаєш. Я ж ось із тобою, а ти ж не підеш з Опору. Що, спіймався?

Вона розгребла однією рукою траву і знайшла маленьку кульбабу. Ми лежали на ній, вона дуже пом'ялась, але це була квітуча кульбаба, жовта, і тепер, у середині літа, вона була рідкістю. Герда зірвала її і покрутила, пильно роздивляючись.

— Ти коли-небудь помічав, як багато всього жовтенького весною і на початку літа? — спитала вона. — Спершу жовтець, крокуси, чистотіл, підбіл. Потім кульбаба, куряча сліпота. Потім — чекай-но — зіновать і дрік. І люпин, і троянди. Та й сама трава у травні якась жовтувата, правда? І

ліс жовтий, коли бруньки тіль-тіль розпукуються. І моя нова спідниця. І мої сандалети ледь-ледь жовтуваті, правда ж?

Вона хоробро посміхнулася. Як дівчина-школярка. Сумовито. Я обняв її за шию і поцілував у вічі.

— А з усіх слизьких питань відносно доведення того, чого не можна довести, рекомендую тобі на майбутнє консультуватися з керівником групи, — мовила вона. — До речі, знаєш, що сказав мені нещодавно Крістіан?

— Ну?

— Що я останнім часом дуже добре поводжуся. Після того, як ти почав до нас ходити. Він вважає, що нам із тобою слід якомога частіше бачитись, і більше бувати разом.

— Боюсь, це буде непосильним для мене.

— А що? Я, правда, помітила... Ти вже стомився від мене.

— Авжеж, дуже стомився. От якби ти трошки почекала...

— Може, ви маєте аргументи, які можуть переконати мене в протилежному?

— Не виключено.

— Отже, трохи почекати?

— Якось, між іншим, Крістіан висловив цікаву думку, — озвався я. — Він сказав, що ті, хто нам потрібний...

— Ну звичайно, «нам». Хіба він може говорити сам за себе!

— Він сказав, що в тих, разом з ким він хотів би боротись, особисте і загальне мусить зливатися воєдино. Треба переводити думку в інстинкт, якось так він сказав. Треба переводити раціональне в емоціональне. Тоді я не розумів, куди він гне.

— А тепер? — Герда серйозно поглянула на мене.

— Теж не зовсім.

— Ну й тупий же ти, голубе. Та ми ж із тобою тільки й робимо, що переводимо раціональне в емоціональне. Ех ти! О господи! — Вона повернулася на спину і зареготала. — Шкода, не можна йому розповісти, що я, нарешті, дію за його вказівками!

— Ти й справді гадаєш, що він про нас нічого не знає?

Герда знову засміялася.

— Ну й смішний же ти буваєш іноді. Та нічого подібного він не мав на увазі. Він думав про себе, тільки про самого себе, я його, ханжу, знаю як облупленого.

— По-моєму, Крістіан нічого, — сказав я.

— А я нічого й не кажу, — посміхнулась Герда.

Розмова урвалася. Вона й раніше часто обривалася на цьому самому місці, тепер знову. Спека ставала майже нестерпною, та ось на щастя зірвався вітер. Від затоки потягло свіжістю, високо над нами тихенько зашелестіло листя.

Я думав про Крістіана. Як керівника ми його поважали, ще до того, як почали справжню роботу, а вже потім, коли операції здійснювались одна за одною, ми ще раз переконалися в його неабияких організаторських здібностях. Тут проявився його кругозір, розум, твердість, і ще — він завжди умів дати кожному саме те завдання, яке тому найбільше підходить. Та найкращою, найвизначнішою якістю Крістіана, помоєму, було інше. Це його самодисципліна. Здоров'я він мав поганеньке. Герда мені розповідала, що через нікудишні нерви він часто мучився від безсоння, нападів головного болю, у нього постійно боліли м'язи обличчя. Та він не тільки переборов ці недуги — у вирішальну мить він був завжди найспритніший, найвитриваліший, найсильніший серед нас. Бо знав себе, міг тримати себе в руках. Ось що значить воля і характер.

— Крістіан розумний хлопець, — сказав я.

— З чого ти взяв, — думаєш, якщо він багато говорить, то вже й розумний?

— Він тому багато говорить, що завжди має рацію, це точно. І він може говорити про що завгодно, про що інший мовчав би. Але ж і це свого роду мужність.

— Мужність! — Герда витріщила очі. — Крістіан зовсім не мужній. Він, навпаки, слабак і через те завжди так багато теревенить.

— То що ж, ти вважаєш, він не заслуговує на повагу, якщо він не мужній від природи? Він же переборює свою легкодухість!

— Нічого він не переборює. Це тільки так здається. Адже розплачуватись за все доводиться мені, і я знаю принаймні одну людину, якої Крістіан усе життя боїться як вогню.

— Мені просто здається, що коли порівнювати двох мужчин — мене і його, — то він значно кращий.

— Яке мені діло, кращий він чи гірший, якщо він мене боїться! Сказав би ти — не двох мужчин, а двох людей, я б іще з тобою погодилась. Бо морально він, звичайно, вищий. Це так. О, він усе для тебе зробить, усе віддасть — крім себе самого. Тут у нього завжди чітка межа. Із своєю повагою до себе він уже нічого не може вдіяти, ні!

— Він увесь перед тобою — душа нарозпашку, а ти нападаєш на нього з-за рогу. Правду кажучи, Гердо, ти надто до нього сувора. Якби ти до мене ставилась із та-

ким недовір'ям, це б іще півбіди. Адже він усе-таки твій чоловік.

— О господи! Верзеш, і сам не знаєш що! — Герда аж підвелася трохи. В неї змінився голос. — Ти ж не знаєш! Я ж спершу всією душею до нього—роби зі мною, що хочеш! Але він надто, надто дрібний для цього. Любов йому була ні до чого, і зараз вона йому ні до чого. Через нього я почала соромитися самої себе, і цього я йому ніколи не прощу, чуєш, ніколи! До того, як я зустріла Крістіана, мені й на думку не спадало, що в моїх словах, у моїх вчинках може бути щось протиприродне. Я думала, що життя на самому денці — чисте і благородне. І воно таке насправді, чуєш, воно таке, як я думала! І хай мені хоч сто разів торочать, що це неправда, що я даремно забрала це собі в голові, — я не хочу, не хочу цього знати!

Я обняв її за плечі, хотів заспокоїти, але вона вирвалася, закуталась у халат, заломила руки. Лице в неї було несамовите, очі блищали.

— Тільки одне-єдине нам заважає — що я Крістіанова дружина, то невже ж треба весь час про це думати! Навіщо ж ти весь час мені про це нагадуєш? Забудь! Яке тобі діло!

— Гердо, Гердо, кохана, прости мене! Я ж сам іноді не тямлю, що роблю. Я тільки тому так сказав, тільки тому! Мені часто навіть страшно стає, бо я не все розумію в самому собі! Я паскудний дурень.

Раптом обличчя її опинилося просто надо мною, відверте, жагуче. Обличчя її, яке я знав давно, знав завжди ще до того, як побачив, а побачивши—одразу пригадав. І враз я зрозумів, звідки я знаю це обличчя. Воно ж моє. Не те, щоб вона на мене схожа, вона нітрохи на мене не схожа, та коли б можна було глибоко-глибоко зазирнути в себе, як у колодязь, то там, на самісінькому дні, я побачив би ці риси. Це кругле чоло, ці густі, темні брови, цей великий припухлий рот, саме ці риси, риси долі. Тепер я зрозумів.

— Правда, ти дурний, ти страшенно дурний, за це я тебе і люблю! О, я зустрічала таких, які знали все на світі, які були в десять разів розумніші і вродливіші за тебе, та саме ти, ти заворожив мене, про тебе я думаю цілі ночі, а коли раптом прокинусь серед ночі — ти, ти мені ввижаєшся поруч. Крім тебе нікого, нікого в світі немає. Довкола мене була стіна злоби, цинізму, а ти її зруйнував, зламав, і знову все стало таким самим, як було до Крістіана. Я знову вільна, життя для мене знову радість, і все це ти, і ти хочеш, щоб я ставилась із недовір'ям до тебе і до нашого кохання, більш ніколи не кажи так, чуєш, ніколи, ти мене так лякаєш, я втрачаю грунт під ногами, усю свою впевненість, я ж не зможу без тебе, я жити не зможу, якщо ти покинеш мене, ніколи не залишай мене, не кидай мене, ніколи, ніколи!

Вона говорила тихо, квапливо, потім голос почав зриватися, вона ковтала слова, і ось сірі очі затягла пітьма. Пітьма, яка от-от поглине світ, усю землю. І мене.

— Тільки не заплющуй очей, не треба,— пошепки сказав я. — Дивись на мене.

Зелений ліс знову сповнився галасливим пташиним гомоном. І, заглушуючи інші голоси, десь далеко закувала зозуля. Я порахував — чотири, п'ять, шість, сім. Тут вона перестала і полетіла, а всі інші птахи перелякано змовкли.

Сім років. Тільки сім. Але тоді війни вже не буде. Через сім років війна, звичайно, закінчиться.

Зненацька зозуля знову закувала. Значно голосніше. Очевидно, сіла десь зовсім поруч. Може, на паркані біля узлісся. Тепер вона кує й кує, ніяк не замовкне. Вона реготала, раділа, торжествувала і, страшенно задоволена своєю витівкою, віщувала нам вічне життя.

Я лежав, гладячи чорне волосся Герди. В обличчі її світилася м'якість і сяюча ніжність. Я ще ніколи не бачив у неї такого обличчя. Одна повіка затремтіла, і сльоза, якої б не помітив ніхто в світі, упала на засмаглу руку і далі, на халат. Одна сльозинка. Єдина.

Я торкнувся губами її лоба і знову заплющив очі.

— Послухай зозулю, Гердо! Ми з тобою ніколи не помремо.

Вона міцно-міцно пригорнулась до мене.

— Коханий, — шепнула і помовчала трохи, уткнувшись губами мені у вухо. — А я щаслива!

Розділ VIII

Того літа справи на європейських фронтах ішли просто-таки блискуче. Росіяни визволили Прибалтику і вступили на територію Польщі, радіо мало не щодня передавало про взяті міста. Англійці ввійшли до Рима на початку червня, а через день, на світанку шостого червня нарешті висадився десант у Нормандії. Хоча німці ще чинили запеклий опір, проте у їхньому кінці вже ніхто не сумнівався. Прорив фронту тепер був тільки питанням часу. У всіх окупованих країнах населення потроху почало підводити голову. І в Копенгагені теж. Там вибухнув великий страйк, який незабаром перекинувся на багато міст у провінції. А в середині липня,

було вчинено замах на Гітлера, і скрізь заговорили про швидкий кінець війни.

Наша війна з Ютландською залізницею теж ішла непогано. Десантники регулярно постачали нас вибухівкою і зброєю, і ми навіть влаштували на околиці два склади, щоправда, невеликих. Сталися також і дещо важливіші зміни: до нас почали приходити все нові люди. Наприкінці літа було організовано ще чотири групи. Тепер у місті діяло шість груп, і керівництву довелося поділити між ними зони дії. Крістіанові дістався південний вокзал, який ми і до того не випускали з поля зору.

Операції, як і раніше, проходили винятково вдало, нас іще ні разу не спіймали на гарячому, ми не наштовхувалися на більшменш серйозні перепони і для натхнення, як сказав Якоб, їздили на природне стрільбище, яке вони з Лео надибали у лісі на південь від міста.

Отож зовні усе налагоджувалося, а моє особисте життя дедалі ускладнювалося. Крістіан із Гердою відпочивали в Шеланді в одному з людних куточків, де, очевидно, аж кишіло буржуями та різними похітливими пошляками. Вони поїхали туди перед самим страйком, і мене чекала перспектива прожити без Герди цілих три тижні. Що Крістіан поїхав, це було для мене тільки на краще. Для Лео і Якоба також, хоч вони й мовчали про це, нам хотілося позбутися його, зітхнути вільно, а заодно й перевірити, на що ми здатні самі. Але тут Рада Свободи раптом узяла й припинила всю роботу по групах, поки не закінчиться страйк. Щоб не давати німцям відкритого приводу мститись населенню.

Як то кажуть, нам не поталанило, і то дуже. Якоб одразу ж поїхав додому допомогти там по господарству, бо наближалась осінь. Лео днював і ночував у своєї сухореброї Ерни, отож у мене було досить часу для роздумів. Моє нелегальне становище на двох фронтах і так було досить складне, а зараз стало іще гірше. Я ніколи не думав, що можна за кимось так журитися. Ні на хвилину я не переставав думати про Герду. На вулиці я вдивлявся у кожну зустрічну дівчину, шукав хоч яку-небудь рисочку, що нагадала б мені про неї, але ні. Хіба зустрінеш таку, як вона...

А то якось іду вулицею — з тротуару дивиться на мене її обличчя і сміється. Або із стіни сусіднього будинку, коли я виглядаю в вікно, або з обкладинки журналу. Куди б я не пішов, переді мною завжди несподівано поставало її усміхнене обличчя.

Двічі вона йшла мені назустріч. Серед білого дня, жива, справжня, із плоті й крові. Викапана Герда. Її хода, рухи, абсолютно все. Обидва рази серце у мене несамовито калатало, мені перехоплювало в грудях подих, я кидався їй назустріч — і тільки тоді помічав, що все це мені привернулося і, крім драглистого літнього повітря, переді мною нема нічого.

Розчарування обидва рази було неймовірне. Мені хотілося негайно, цієї ж миті побачити Герду, хоч би там що. Навіщо жити, якщо її немає зі мною... На все інше мені було начхати. Хай діється що завгодно, хай розвалюється група, дідько з нею. Крістіана хай ухоплять чорти. Вона ж моя дівчинка. Тільки моя. Усе в ній немовби було спеціально для мене створено.

А потім мені раптом попускало і відразу ставало ясно; коли вже Герда мені так потрібна, то вона буде зі мною. Бо ж коли ти чогось прагнеш усією душею, воно завжди збувається. Якось так уже влаштовано це життя.

І все ж таки серце моє краялося. Я то ненавидів Крістіана, то вважав себе перед ним винним. Ненавидів тому, що всі інші дуже добре розуміли наші стосунки з Гердою, а він навіть не здогадувався. А соромно мені було тому, що я підло обманув його довір'я.

До якої примітивної брехні ми вдавалися, якими шаблонними викрутасами користувалися! Цьому треба покласти край. Поки не пізно. Але в такому разі мені треба відступитися від Герди, а цього я зробити не можу. Не можу я і задушити те, що росте з кожним днем. Думка про Крістіана мучила мене тепер ще більше, ніж до їхнього від'їзду. І що більше я думав про нього, то більше мучився і то важче ставало не звертати на нього увагу.

Я зовсім вибився з колії, навіть утратив апетит, і коли їв, у шлунку в мене починалися якісь спазми. А серце так калатало і тенькало, що навіть крізь сорочку видно було. Я відчував його весь час у будь-яку пору дня і ночі, бували хвилини, коли мені здавалося, що воно от-от зупиниться, але серце працювало далі, працювало навіть занадто добре й не давало мені спати вночі, зовсім не давало спати.

Дні для мене були схожі один на один. Я не міг ні на чому зосередитись. Хіба радіо міг слухати. Якось уночі мені вдалося, нарешті, міцно заснути, та прокинувся я з важкою головою і болем у суглобах, наче після бійки чи двотижневої гарячки. Останнім часом я майже зовсім не спав. Ночі для мене були справжньою мукою. Нездійснені бажання, ревнощі, докори сумління — усе це навалювалося на мене. Та ще до того стояла така страшна спека!

Цього сухого, палючого, пекучого літа війни ні разу не повіяв свіжий вітерець, не бризнуло ні краплини дощу. На вицвілому,

випаленому небі день за днем, тиждень за тижнем висіло біле, розпечене сонце. На нього іноді наповзали запалені, розбухлі хмари, закривали його на кілька хвилин, але дощу з них не було, грому теж, тільки далеко, на самому обрії зрідка глухо гриміло.

Ось так і доводилося бідувати: без дощу, без друзів. Без роботи. Без грошей, без тютюну. І головне — без Герди.

Тільки надвечір, перед самим заходом сонця, ставало трохи легше, прохолодніше. Змовкав надривний дитячий плач, западала тиша, приходила темрява, і тоді трохи відпускало. Можна було нарешті спокійно зітхнути на повні груди.

Якось увечері, коли я сидів самотньо поночі у своїй кімнаті, хтось подзвонив. Я вирішив, що це Лео. Прийшов, мабуть, з запухлими очима, прямо від своєї Ерни. Я чекав на нього. Він уже давно обіцяв мені принести тютюнцю. Та це був Кьол.

Вигляд у нього був не надто веселий. Не буду брехати, що я зрадів його візитові. Але — здоров-здоров, привіт-привіт, давно вже пора було навідатись, як ся маєш, дякую, скільки води збігло... І все інше, як і належиться в таких випадках...

Кьол сів у моє єдине зручне крісло. Кислий, але не такий змучений, як минулого разу. Знову був схожий на самого себе. У всякому разі, наскільки я міг це розгледіти в темряві. Він, звичайно, прийшов розважити свою душу. Це помітно було за кілометр. Він хотів звалити на мене усіх своїх муз і грацій і чекав тільки нагоди. Дарма, хай почекає, це не завадить. Розмова крутилася навколо загальних питань, потім зовсім завмерла, але я нічого не робив для того, щоб її оживити. Я мовчав, він теж. Так ми довго сиділи один навпроти одного, аж поки пітьма зовсім не виповнила задушну кімнату.

— Житом пахне, еге ж? — сказав Кьол і потягнув носом. Він сидів біля самого вікна. — Невже тут може пахнути житом?

— Ти б поїхав за місто. Тобі це корисно.

— Пізно вже. Та й не тягне щось бродяжити.

— Що, так і не відпочиватимеш цього року?

— Мати з батьком поїхали, а я залишився. Сам не захотів. Мені треба працювати.

Ми знову помовчали. Нічний метелик влетів у вікно, десь далеко на повороті пронизливо заскрипів трамвай.

— Ходімо в кіно, — запропонував я. Від самої тільки згадки про душний зал, переповнений спітнілою публікою, мене мало не вирвало. Та все-таки краще, ніж стовбичити з ним тут.

— Може, не варто? — усміхнувся Кьол.

— Тоді погуляємо на вулиці?

— А чого ми там не бачили?

Смеркло. Небо затягло хмарами, пахло дощем. Ось у шибку стукнули дві несміливі краплини. Нарешті.

Раптом десь зовсім близько пролунав постріл із пістолета. На сусідній вулиці. Відлунок прокотився по всьому кварталу. Я підійшов до вікна, виглянув.

Троє німецьких солдатиків, з вигляду зовсім жовторотих, звертали за ріг, гупаючи кованими черевиками й голосно, надривно регочучи.

— Вермахт, — кинув я через плече Кьолу. — Щось дуже вони розходилися.

Постріли розбудили вітер. Він струснув із себе сон, зашарудів у кронах дерев уздовж тротуарів, люто засичав у відчинені вікна, посварився на гребені дахів і помчав далі, шукати спокійного місця, де йому не заважатимуть.

— Зі мною сталася одна річ, я хотів би розповісти тобі про неї, — сказав Кьол за моєю спиною. — Мені треба з кимось поділитись, а крім тебе в мене нікого немає. Якщо ти, звичайно, не заперечуєш.

Якщо я, звичайно, не заперечую! Ніби він дасть мені хоч найменшу можливість заперечити! Ніби я здатний на щось інше, крім вислухувати чужі таємниці! Завжди перед тобою хтось вивертає своє нутро. Чи є на світі іще щось, крім переживань? Можна подумати, що немає. Якого дідька вони всі йдуть саме до мене відкривати свою душу!

І як жалібно він просюсюкав: «Крім тебе в мене нікого немає». Я знаю все, знаю заздалегідь. Напевне, йдеться про Інгерлізе. Зараз Кьол визнає, що я в ній не помилився. Та цього разу перспектива бути правим чомусь не радувала мене.

Спершу я хотів опустити штору й засвітити світло. Та потім вирішив, що не варто. В темряві можна принаймні не дбати про твій вираз обличчя. До того ж, коли на тебе ніхто не буде дивитись, воно швидше полагідніє.

— Знаєш, ти якоюсь мірою мав рацію, коли застерігав мене про Інгерлізе, — сказав Кьол.

Ну, почалося.

Виявляється, у їхніх стосунках завжди була якась штучність. Ні він, ні вона не надавали цим стосункам надто серйозного значення, нічим не жертвували заради кохання. Кьолу доводилося думати про своє вдосконалення, про свої задуми, а Інгерлізе бувала у вищому світі й мала знайомих з його кіл на той випадок, якщо Кьол раптом не виявиться генієм. Щоправда, вони не раз розмовляли про природу кохання. Цього він не заперечує навіть зараз.

Ще б пак, чого-чого, а розмов, я гадаю, у них вистачало.

О, я чітко уявляв собі ці сценки. Інгерлізе—сама елегантність, сором'язливість і недоступність, — підібгавши ніжки й граціозно підперши щоку долонею, сидить у кріслі. Хоч бери і фотографуй. Кьол умостився на дивані, за три метри від неї і, звичайно, йому навіть на думку не спадає, що можна полізти до цього чарівного створіння, яке ощасливило його своїм візитом. Сидять собі й воркують, і кожне поспішає якомога швидше розповісти про свої красиві переживання. Ті почуття, якими їм треба було б ощасливлювати одне одного, якби вистачило снаги, вони, бачте, аналізують, обсмоктують, оглядають і таке інше. Справжнісінький ексхібіціонізм та й годі! Просто гидко.

Ну, гаразд. До Кьола все-таки кінець кінцем почало доходити, що справи досить кепські. Він почав відчувати якусь порожнечу. Відтоді, як він розповів мені свою велику міфологічну поему, в нього не клеїлося з роботою, а Інгерлізе нічого не хотіла зрозуміти. І тут йому спало на думку, що любов, — а під це поняття він підводив і свої взаємини з Інгерлізе, — це оп'яніння, і воно заважає творчому процесу.

Дійшовши цього дотепного висновку про взаємозв'язок кохання і творчості, Кьол зробив задній хід. Що було далі? Звичайнісінька історія. Найбанальніша. Інгерлізе повелася так, як повелася б перша-ліпша гоноровита жіночка, котра чіпляється за охололого залицяльника. Неймовірно, але факт. Вона миттю запримітила зміну в Кьолі, і що більш він байдужнів до неї, то краще вона до нього ставилась. З багатими залицяльниками вона перестала ходити й сама запропонувала дати їм усім відставку і навіки зв'язати себе з ним, із Кьолом.

Це вже було занадто! Як? Невже почуття, які важили для нього так багато, підкорялися звичайнісіньким тривіальним законам взаємин між мужчиною і жінкою? Яке розчарування! Він твердо вирішив, що пора кінчати. Годі, більше він не дозволить їй відволікати себе від головної мети. Інгерлізе вперше в житті дали одкоша. Розрив стався на самому початку літа. Кьол навіть дивувався, як легко й швидко у нього все минуло, немов рукою зняло.

Тепер, здавалося б, сиди собі й твори. Але тут на Кьола чекав дуже неприємний сюрприз. І з Інгерлізе справи його посувалися дуже кепсько, а тепер, коли він із нею порвав, робота зовсім не клеїлася. Ціле літо він просидів у своїй кімнаті за письмовим столом і не вичавив із себе жодного путнього рядка.

Приблизно тиждень тому він вийшов погуляти, просто так, без ніякої мети. Замислившись, не помітно доплентав до центру. І хто, по-вашому, глянув на нього з фотовітрини з сумовито-лагідною усмішкою? Інгерлізе! Хто ж, як не вона! «Кращий портрет минулого тижня». Кьол почав аналізувати те враження, яке справив на нього портрет. Його пойняла ніжність, зникло відчуття порожнечі, до якого він звик уже протягом останніх місяців, і він відчув себе багатим і наповненим. У дивовижному стані журби й радості водночас він їздив по місту доти, поки, нарешті, не признався сам собі, що зазнав поразки. Що він ще не опанував мистецтва поезії. Та якщо він взагалі створений для мистецтва, йому треба хоча б підтримувати в собі вогонь емоцій. Побачивши портрет Інгерлізе, він знову став самим собою і зрозумів, що мусить знову освідчитись їй у коханні. Вона, тільки вона могла йому допомогти. І байдуже, що там я, Хольгер, про неї говорив, — справа ж тут зовсім не в її особистих якостях. Як я не розумію! Головне тут те почуття, яке їй вдалося у ньому викликати.

З'ясувавши остаточно все це для себе, Кьол, не відкладаючи, пішов до автомата й набрав номер Інгерлізе. І без особливих труднощів добився дозволу одвідати її того ж таки вечора.

Поки Інгерлізе накривала на стіл, вони не починали розмови, і Кьол крутив ручку приймача. І раптом серед ідіотської оперетково музики, серед звуків глушителів, безглуздої пропаганди та останніх вістей зазвучав скрипковий концерт. Моцарт. Розумієш, справжній Моцарт. Юність, чистота і радість. Невимовно ніжний і ясний. Моцарт. Значить є, є в нашому божевільному світі й це! Значить, істинне, справжнє живе вічно, і, отже, у нього, Кьола, немає підстав на щось нарікати. Під звуки анданте він забув про все на світі й навіть про самого себе. Та тієї миті, коли скрипка вже от-от ладна була розпрощатися з землею і вступити в божественні сфери, на даху, прямо у них над головою, завила сирена повітряної тривоги.

Це зіткнення двох протилежних світів, двох ворожих сутностей було таке болісне, що Кьолу здавалося, ніби серце його от-от розірветься. Крах усього, що він любив і в що вірив, був такий страшний, що Кьол розридався. Якщо навіть Моцарт не може устояти проти сил руйнації, то що ж тоді взагалі тривке у цьому світі!

— Інгерлізе, щоправда, дуже добре і чуйно поводилася зі мною, — сказав Кьол. — Ми не пішли у сховище, а залишилися нагорі, хоч весь час бахкало зовсім поруч. Та мені раптом абсолютно все стало байдуже. Не знаю, що це зі мною скоїлось. Якось на все мені було начхати. Ну і... ну і закінчилося в нас тим, чим, напевне, завжди закінчуються такі речі...

— О, нарешті!—вигукнув я. — Вітаю! Сподіваюсь, вона така ж, як усі нормальні жінки, не русалка?

Кьол нічого не відповів. Але навіть у темряві було помітно, що він почервонів, наче рак.

— Не червоній, Кьоле. Це ж у вас обох було вперше, і річ не в тому, вийшло чи ні... Наступного разу ви...

— Наступного разу не буде, — байдуже сказав Кьол. — Другого дня вона мені написала, що не хоче мене більше бачити.

— Чому?

— Не знаю. Вона написала, що їй доведеться підшукати собі когось дорослішого.

— Як, як?

— Що їй доведеться підшукати собі когось дорослішого. Бо я просто щеня. Так вона написала.

Це вже було чортзна-що. А я вже був вирішив, що він, хвалити бога, влаштувався і тепер усе гаразд. Паскуда! Таку задушити мало.

— Ти не заслужив такого свинства, — мовив я. — Нічого було й сподіватися на її порядність. Вона ж весь час із себе щось корчить. Але того, що вона утяла, я, одверто кажучи, навіть від неї не сподівався.

— Справа не в цьому, — озвався Кьол, — одне слово, вона зовсім не така, як я гадав, я в ній розчарувався. Найгірше те, що я зовсім забув, до чого прагнув. Навіть згадати тепер не можу, що недавно було для мене таким важливим, сенсом усього мого життя. Немовби нічого цього ніколи й не було.

— Не журись, прийде натхнення, і сенс життя одразу з'явиться, — утішав я його. — Гни собі далі свою лінію й не кисни. Звісно, кілька днів у тебе піде на те, щоб оговтатись після такого хамства.

— Але я не знаю, чи є в мене взагалі якісь дані, — спроквола мовив Кьол. — Я вже ні в що не вірю. Мені, напевне, просто все здалося.

— Облиш. Май терпіння. Хто тобі сказав, що ти обов' язково юний геній? Зажди трохи.

— З надзвичайним становищем покінчено, — сумно відповів Кьол, і я по голосу зрозумів, що він іронічно посміхнувся. — Я тепер займаю в житті таке саме місце, як будь-хто інший, і в мене тільки один вихід, гідний порядної людини. Правильно?

Я схопився з місця, опустив штору, засвітив лампу. У нього був нормальний вигляд, кращий, ніж я сподівався. Правда, гарні очі його трохи сумно дивилися перед собою, і все обличчя було якесь згасле, хоч на ньому й застиг вираз рішучості. Губи його були міцно стиснуті. Я вже якось бачив Кьола таким.

— Може, підемо трохи погуляємо, подихаємо свіжим повітрям?—запропонував я.— Мені треба владнати поблизу одну справу.

— Ходімо, — сказав Кьол. І одразу ж підвівся.

— Мені треба до десятої віднести в одне місце деякі відомості, — пояснив я, коли ми з ним спускалися сходами.

Кьол усміхнувся. По-змовницькому. Дощ пройшов невеликий, калюж на вулиці не було, тільки блищали мокрі плити тротуару. Теплий літній дощик не приніс полегкості. Навпаки. У повітрі пахло небезпекою. На півдні безперервно спалахували блискавки, не змовкаючи, гуркотів грім, але гроза пройшла стороною, за кілька кілометрів од міста, і джерелом відчуття небезпеки було щось зовсім інше. Здавалося, з-за рогу от-от хтось вискочить і схопить тебе за горло. Вулиці були безлюдні, немовби вже настала комендантська година чи оголосили повітряну тривогу і над містом з'явилися чужі літаки. З усіх боків підкрадалася тиша, готова от-от вибухнути.

Ми йшли швидко, назустріч не траплялося ні душі.

На повороті в завулок у старій частині міста на будинку висів старовинний вуличний ліхтар. Я попросив Кьола хвилинку почекати. Він якось дивно, безтямно подивився на мене. Змовницька посмішка ще не щезла у нього з губ, і від цього обличчя його здавалося зовсім безпорадним.

Я повернувся хвилин через десять-п'ятнадцять. Зумисне трохи затримався. Коли я вийшов з будинку, Кьол стояв обличчям до стіни. У світляному колі, що падало від ліхтаря, блищали дощові краплі. Я підійшов до Кьола й штовхнув його в спину — мовляв, ходімо. Але він не обертався й не зрушував з місця.

— Пробач, що я затримався, — сказав я.— Ходімо, чого ти?

Він не відповідав і не обертався. Я взяв його за плече, щоб повернути до себе, й раптом побачив, що він плаче.

— Чого це ти? Часом не захворів? Чи, може, щось трапилось?

Він нічого не відповідав і уникав мого погляду. Потім вирвався, похитав головою й заплакав, уткнувшись у рукав, наче дитина.

Я стояв ні в сих ні в тих і мимрив перше, що спадало на думку, аби його втішити. А він не вгамовувався. Ніколи б не подумав, що він може так розклеїтись.

Я хотів знову обняти його за плечі, але тут же відсмикнув руку, як від розпеченої плити, — Кьол обернувся до мене й крикнув:

— А я гадав, що ти хочеш... Навіщо ж ти прикидався, ніби розумієш...

— Облиш і візьми себе в руки. Ну гаразд, ходімо.

Він, звичайно, думав, що я негайно, сьогодні ж, введу його в нашу нелегальну роботу. Що візьму його з собою на засідання групи, яка обмірковує зараз велику диверсію. Що ми підемо разом у завулок. Я злегенька натисну на стіні кнопку, відчиняться потайні двері, і ми побачимо східці, що ведуть униз, у непроглядну пітьму. Тримаючи високо над головою свічку, я поведу Кьола крутими гвинтовими сходами вниз, у похмуре підземелля, де нас чекатимуть усі інші втаємничені. Зачувши наші кроки, вони, мов по команді, повернуть до нас свої суворі, благородні обличчя і спитають пароль. Ми назвемо його. І тут, у колі вибраних, Кьол прийме присягу. І, стоячи на колінах на кам'яній долівці, вислухає привітання від вождя братства.

Саме так, звичайно, уявляв собі все Кьол. І, певна річ, я розумів його розчарування, ще б пак. Звісно, в нього були всі підстави сподіватися, що я маю намір йому допомогти. Він цілий вечір уперто гнув свою лінію, а я не зробив навіть найменшої спроби переконати його, що він помиляється.

Як він подивився на мене, коли зайшов до кімнати. Як відповів, що йому набридло байдикувати, мовляв, годі вже. З якою готовністю пішов за мною, яке бліде, згасле було в нього обличчя, коли я залишив його на вулиці.

Дощ лив як з відра, шумів у ринвах, асфальт був зовсім мокрий. Грім гуркотів уже десь зовсім поруч. Гроза наближалася до міста. Раніше чувся тільки глухий суцільний гуркіт, а тепер чітко розрізнялися окремі удари.

Стояти далі на вулиці не можна було, якщо ми не хотіли змокнути до рубця. Кьол трохи заспокоївся, не плакав уже, очевидно, помітив, що я не здаюся. Коли я взяв його за руку й потяг за собою, він не опирався.

Перескакуючи через калюжі, ми незабаром добралися до моєї квартири. І тут мене взяло на Кьола зло. Так розкиснути! То він просторікував про те, що його життя являє собою цінність, а то раптом оголосив творче банкрутство і заявив, що єдиний порятунок для нього, бачте, — якесь доручення! Смішно й гидко!

І де він узявся на мою голову, коли я і сам собі не можу дати ради. Треба мені іще з кимось няньчитись!

— Гаразд, я включу тебе в яку-небудь групу, — сердито сказав я, коли ми нарешті опинилися у моїй кімнаті.—Тільки ти можеш обіцяти, що знову не передумаєш? Запам'ятай, ти матимеш од цієї справи рівно стільки, скільки вкладеш у неї сил і праці, нітрохи не більше. А якщо тобі хочеться просто випробувати свою долю, то краще стрибни з моста у воду. У всякому разі можеш бути певен, що ризикувати через тебе своєю головою нікому не цікаво.

Кьол важко дихав і був весь червоний від нашої сварки під дощем. У кімнаті він почервонів ще більше. Мої слова боляче вкололи його. Рот смикався від образи й злості, коли він заговорив переривчастим голосом:

— Чому, дозволь тебе спитати, ти так боїшся за чиєсь життя? Кому, як не тобі, знати, чи збігається моя мета з вашою? Адже якщо я не помиляюсь, то саме ти й прищепив мені її. То хіба ти не зобов'язаний зробити мені цю просту послугу? Я зовсім не бажаю, чуєш ти, не бажаю слухати про якісь там умови із твого боку! Отак! Зрозумів?

Точнісінько, як у дитинстві. Знайома картина. Коли старші хлопчаки лупцювали Кьола за те, що він сам до них чіплявся, поки їм не вривався терпець, він приходив до мене й вимагав, щоб я за нього помстився. Вимагав категорично. Ревів. Кричав, що його образили. Якщо я не згоджувався одразу, він тупав ногами й кричав: «Ти зобов'язаний зробити це заради нашої дружби!» І хоч якою безглуздою була його поведінка, справа щоразу закінчувалася тим, що я покірно йшов до старшого за себе хлопця, який не зробив мені нічого лихого, і одержував свою порцію заслужених стусанів.

Тепер точнісінько те ж саме. Бракує тільки, щоб він ногами тупав.

— Чого ти смієшся? — люто заверещав Кьол.

— Я зовсім не сміюся. Просто всміхаюся, бо ти такий кумедний. Такий мокрий. Справжнісінький пудель.

В цю мить шибки вікон задеренчали від удару грому, який пролунав десь зовсім поруч.

Тільки-но Крістіан повернувся з відпочинку, я пішов до нього й доповів про Кьола. У січні, півроку тому, ми разом обмірковували особисті якості Кьола й оцінили їх досить високо, але Крістіан знав і про його відмову. Нелегко було пов'язати його недавню поведінку з нинішньою просьбою. Я вирішив викласти всі карти на стіл. Брехати не треба ніколи. Звичайно, якщо в цьому немає крайньої необхідності.

Крістіан, як завжди, стояв біля вікна, гриз яблука й неуважно дивився на затоку. В кінці я ще раз повторив, що, звичайно, не уявляю собі, щоб Кьол міг стати членом саме нашої групи.

Крістіан обернувся і спинив на мені довгий погляд. Я так і не зміг зрозуміти, що означав цей погляд.

— Але ж ти не заперечуватимеш, якщо я візьму його саме в нашу групу?

Він не став чекати на мою відповідь. І одразу ж схвалив кандидатуру Кьола. З такою готовністю, з таким запалом, що я був просто приголомшений. Ніщо так не могло його втішити, як ця пропозиція. Він уже не один рік мріяв про такий випадок. Приблизно так усе це виглядало. І через п'ять хвилин Кьола було зараховано у групу Крістіана.

Герда все пояснила мені наступного дня, коли ми зустрілися в дещо інтимнішій обстановці. Крістіан вирішив вийти з групи! Ні більше, ні менше! Тільки-но хтось вступить до нашої групи, він призначить мене своїм наступником, а сам вийде з неї.

Але чому він вирішив зробити це саме тепер? Певна річ, він був потрібний у міській організації. Були всі підстави увільнити його від чорнової роботи й поставити на відповідальний пост, я давно боявся, що так воно й буде, але Герда щось не помічала, щоб Крістіан дуже часто спілкувався з керівництвом організації під час відпочинку.

Виходить, він вирішив розлучити нас із Гердою. Певно, щось пронюхав. Але як? Герда висловила припущення, що, можливо, вона прохопилася у сні. Крістіан, звичайно, спить не дуже міцно.

Я співставив цю новину з пильним, багатозначним поглядом Крістіана, яким він окинув мене напередодні, і зрозумів, що йому все відомо.

Було ясно, що Кьол за таких обставин сподобається Крістіанові. Це було вирішено заздалегідь. Коли тобі хтось потрібний до зарізу, ти, звичайно, поставишся до нього з симпатією. Але тут була іще одна, досить вагома причина, чому Кьол так сподобався Крістіанові. Ставлення Крістіана до Якоба і до Лео завжди було непостійне, важко було зрозуміти, цінить він їх чи ні. То він їх ідеалізував, то трошечки ненавидів, це в нього взагалі залежало від настрою, а перед самою його відпусткою у мене склалося таке враження, що ми йому всі страшенно набридли.

Кьол — інша річ, він людина культурна, з ним Крістіан одразу знайшов спільну мову, і не було ніякого сумніву в тому, що Крістіан зрадів можливості мати під боком когось такого, з ким можна було б вести довгі розмови.

Кьол же із свого боку, м'яко кажучи, здивувався, побачивши на чолі групи Опору такого хлопця, як Крістіан. Словом, вони знайшли один одного, розмовляли мало не цілими годинами, і Кьол поруч Крістіана буквально оживав, ставав веселий, сміявся, як колись. Герда, навпаки, аніскілечки не зацікавилася Кьолом. Занадто вже він був ніжний і гарний, такий ніколи не зробить шкоди, але й користі з нього, як від козла молока. Словом вона на нього чхала.

Якоб теж досить-таки байдуже поставився до появи у групі Кьола. Ніхто не питав його, якої він про це думки. Та коли б його приперли до стіни, він, очевидно, висловився б позитивно, бо Кьол зайняв його місце «молодшого в групі».

Та Лео, який ненавидів немічність і непристосованість, одразу не злюбив Кьола.

— Кьол? — казав він презирливо. — Його, мабуть, тільки рідна мати терпить. Без нього так було добре. Треба ж таке — і звідки його такого викопали!

Крістіан, звичайно, передбачав таку реакцію. І, щоб урятувати становище, доручив саме Лео виховати із Кьола справжнього борця. Та якщо він розраховував цим педагогічним трюком утихомирити, приборкати Лео, то дуже прорахувався. Лео буквально знущався з Кьола. Він поводився з ним, як із рекрутом. Він без усякого сорому користувався всіма давно випробуваними методами, з допомогою яких в армії, як і в усякому тоталітарному організмі, підлеглих тримають у страху і покорі. Він чіплявся до Кьола й робив з ним, що тільки хотів. То без кінця командував, стежив за кожним його рухом, ніби той без нього незугарний був і кроку ступити. А то раптом зовсім не звертав на нього уваги і вдавав, ніби вважає, що Кьол сам усе знає про вибухівку й інші подібні речі. Він раз по раз давав Кьолу суперечливі доручення, так що той, як не старався, не міг уникнути помилок, і постійно давав Лео привід нападати на себе.

Ця армійська муштра, певна річ, ніяк не в'язалася з колективним духом нашої роботи, і Крістіан, щоправда, дуже обережно намагався урезонити Лео. Але в суть виховного процесу не вникав. Він, очевидно, вирішив будь-що залишити Кьола в нас.

І Кьол усе це стійко витримував. Він миттю розкусив Лео й ніколи з ним не стинався. Зціпивши зуби, набравши байдужого вигляду, він терпів усі вибрики Лео й слухняно виконував усе, що тому спадало на думку. А я добре знав, який він непристосований, як його пестили батьки, як у нього було все до найменших деталей продумано, організовано вдома, і просто-таки дивувався, що він робив такі успіхи.

Коли ми його вперше взяли з собою, Кьол тримався чудово, нітрохи не нервував, навпаки, з власної ініціативи прибрав з дороги двох цікавих.

Нічого не скажеш, він старався з усіх сил, і дещо в нього виходило. Тільки Лео весь час було мало.

Якось увечері ми —Лео, Якоб і я — сиділи в підвалі просторої дачі у «тещі» Лео, в Ернииої матері, й розпаковували зброю. Нещодавно ми одержали цю партію, і роботи було багато: треба було все підрахува-

ти, зібрати, почистити. Лео і Якоб любили цю роботу. Їх нітрохи не бентежило, що Крістіан ніколи не брав у ній участі. Навпаки.

Лео завів свою улюблену пісню.

— Ну, хлопці, — сказав він. — Набагато краще було, коли ми були самі. А тепер тільки плутаємось один в одного під ногами. І навіщо це — п'ять душ у групі?

Ні я, ні Якоб на це не реагували. Хай поговорить. Коли ти в хорошому товаристві, особливо приємно висловитися про тих, хто не вартий бути в такому товаристві.

— Дивний він якийсь, не розкусиш його, красеня нашого, правда? Він завжди такий був, га, Хольгер? І чого це він із себе недоторку корчить, адже ніхто тут не збирається його кривдити. Правда чи ні?

— Ти над ним занадто коверзуєш, — сказав я спокійно.

— Я? — зарепетував Лео. — Та ти що? Я над ним коверзую? Ну хоча б сьогодні — що я йому зробив? Звелів вартувати. От і все.

Якоб усміхнувся, оголив свої довгі зуби. Він мало не окосів, поки оглянув стволи усіх новеньких вінчестерів.

— Щось не пам'ятаю, щоб раніше ми когось ставили вартувати, коли розбирали зброю. І ти теж не вважав, що це вкрай потрібно. Доти, поки в нас не з'явився Кьол.

— Може, ви без нього скучили? — спитав Лео. — Хай помацає, сердешний, закордонну дядькову посилочку, так? — Лео ласкаво поплескав ложе гвинтівки, що лежала на ліжку біля його ніг. — Годі прискіпуватись, річ не в цьому. Мене цікавить те, про що наш красень зараз думає. Його гарненька голівка завжди забита не тим, що треба. Зовсім не тим, що треба. Може, тому, що він студент.

Спроба філософського силогізму. Що ж, міркування майже бездоганне, можна сказати, воно навіть не поступається перед прекрасною інтуїцією Лео.

— А ми ж як? — озвався Якоб. — Ми з Хольгером теж студенти.

— Знаю. Але ви не такі, ви тут ні до чого. Ви — інша річ. Ви на своєму місці. А от Красень — ні. Він ще колись підкладе нам свиню. Згадаєте мої слова. Іноді я навіть думаю, чи не підісланий він. От так.

Ми так і полягали зо сміху. Лео це нітрохи не збентежило. Він правив своєї:

— Одного я ніяк не можу збагнути: чого він до нас прийшов. У місті груп скільки завгодно, люди потрібні скрізь, і чому він обрав саме нас. Поясни мені, Хольгере, він же твій приятель.

— Спитай у Крістіана, — відповів я. — Напевне, він знав, що робить. Я не просив його брати Кьола в нашу групу.

— А ти не міг би теє, влаштувати так, щоб його кудись забрали? — не вгавав Лео.

— Це можна, тільки з місяць треба почекати. До того часу ми, дивись, так його вишколимо, що за нього будь-яка група вхопиться. Що краще ми його підготуємо, то легше буде збути його з рук.

— Якобе! Піди-но візьми в Ерночки три пляшки пива, — сказав Лео. — Вони в шафі на кухні. І скажи, що я поки що затримуюсь. Хай лягає спати. От так.

— Чотири пляшки, Лео, — попросив я. — Чотири.

— Три пляшки, Якобе, — повторив Лео, — і пляшку содової на ганок, для Красеня.

Розділ IX

Крістіан, звичайно, одразу відчув, що відносини в групі стали не такі, як були раніше, і, щоб примирити Лео та Якоба з Кьолом, а заразом підготувати й відступ для самого себе, він влаштував для всіх у неділю поїздку до Сількеборга.

У нього була можливість зупинитися там в одному будиночку в лісі. Кому належав цей будиночок, я не знаю, Крістіан казав, що він завжди був у розпорядженні учасників руху Опору. На початку літа там переховувалося двоє англійських льотчиків, використовували його й інші підпільники, коли треба було пересидіти тяжкі часи. Сам Крістіан був там лише раз. Здається, на якійсь зустрічі з різними діячами з ютландського керівництва.

Ми, ясна річ, поїхали поїздом. Південна залізниця була в нашому віданні, і ми більшменш певно знали, коли по ній можна їхати, а коли не можна. Теплого суботнього вечора в кінці серпня ми зібралися біля вокзалу в призначений час — Крістіан, Герда, Кьол і я. Лео і Якоб чомусь затримувались. Лео, очевидно, пішов запасатися спиртним, він у нас був спеціаліст щодо закупок, а Якоб, мабуть, причепився до нього, останнім часом вони здружилися — водою не розіллєш. Так воно й було. Буквально за п'ять хвилин до відходу поїзда ми почули пронизливий свист і побачили, як через вокзальну площу, сяючи своєю чарівною усмішкою, до нас поважно простує Якоб.

— А де ж багаж? І де Лео? — спитала Герда й подивилася на годинник.

— Зараз побачите, — відповів Кьол, — на розсильному велосипеді.

Справді. Щосили натискаючи на педалі низенького триколісного вантажного велосипеда, з'явився Лео. Він прикрив коляску клаптем старого брезента, фізіономія в нього була горда й незалежна. Точнісінько така

вона бувала в нього тоді, коли він перевозив вибухівку на цьому ж виді транспорту.

Лео з розгону загальмував і зупинився край тротуару, біля Якоба.

— Одержуйте товари, шефе! — вигукнув він. — Чи не бажаєте марципанну булочку, шановна? Видаємо по кілограму, можна по півкіло, все по твердих цінах! Товари свіжі, з гарантією, щойно одержані!

Крістіан озирався на всі боки, він явно не знав, як на це реагувати, Герда реготала. Ми зняли з коляски дві важкі сумки й поставили велосипед на стоянці. Двоє німецьких вартових, як звичайно, походжали біля входу до вокзалу. Лео і Якоб буквально із шкури пнулися, щоб привернути до себе їхню увагу. Вони так поводилися із своїми сумками, наче ті от-от мали вибухнути. Длубалися в них, вовтузились над ними, обмінювалися таємничими поглядами, і взагалі вигляд у них був змовницький. Точнісінько, як у змовників з німого кіно.

— Bomben und Granaten, — кинув Лео на додаток, проходячи повз вартових. — Passen sie auf [1], панове!

А це ж і справді могли бути бомби. Німці навіть бровою не повели. Вони добре знали інструкцію, в якій нічого не було сказано про те, як реагувати на появу галасливих молодиків з важкими сумками о четвертій годині дня.

— Послухай, Якобе, — сказав Лео, — може, ми їх помацаємо? Мені чогось здається, що це не звичайні солдатики, а олов'яні.

— Швидше! — крикнув Крістіан із платформи. — Бо запізнимося.

Та ми, звичайно, не запізнилися. Навіть захопили окреме купе.

— А тепер скажи, будь ласка, Лео, — попросив Крістіан, коли сумки наші вже лежали на сітках і всі усілись, — що там у вас насправді?

— Ми дещо роздобули, шефе, — відповів Лео, — а дещо взяли в кредит, отак. Усього сорок сім пляшечок. Пиво.

— Пам'ятаєте, як ми у школі розв'язували задачки? — озвався Якоб. — Якщо одна людина випиває чотири пляшки на годину, то питається, за скільки годин п'ять душ вип'ють сорок сім пляшок? Я підрахував. За дві години із чвертю. Правда, залишається ще дві пляшки, але ми швидко впораємося і з ними.

— Ми побоювалися, що цього буде обмаль для п'яти хлопців й однієї дорослої дівчини, — сказав Лео, — а тому Якоб прихопив іще півлітра горілки. На додаток до того, що в нас було. Ти нам раз казав, шефе, що ризику треба уникати, коли це можливо. Сподіваємося, що сьогодні ти нами задоволений...

[1] Бомби і гранати. Пильнуйте! (нім.).

— Я дуже вами задоволений, — підтвердив Крістіан. Очевидно, він вирішив у всьому потурати нам. Та іншого виходу в нього не було. — Тільки мене трохи бентежить, по скільки ви вже випили?

— Усього по дві пляшечки! — заспокоїв його Якоб. — Невже ти гадаєш, що цього досить? За всі наші труди? Сумки ж, либонь, таки важкі.

Крістіан зрозумів натяк, і ми випили по пляшці пива, поки поїзд проходив під мостом, повз милі серцю знайомі місця, блокгаузи і стрілки.

— У ці тяжкі для нашої батьківщини дні,— мовив Якоб, відкорковуючи пляшку, — населення повинне згуртуватися і підкорятися наказу короля від дев'ятого квітня про спокій і порядок.

— Населення зобов'язане утримуватись від будь-яких дій! Не дозволяйте себе спровокувати! — горлав Лео.

— Шовіністи, провокатори усіх мастей потай, безвідповідально підривають ідею співробітництва! — докинув я.

— І сіють розбрат серед датського народу, — з обуренням підхопив Якоб.

— Покидьки! — надриваючись, кричав Лео. — Як вони сміють!

Ми обмінялися сумними поглядами й гаркнули хором:

— Бідолашний старий король!

— Непогано. Хвалю, — сказав Крістіан. — Отже, за короля!

— Так, — підхопив Лео. — За його здоров'ячко.

Випили.

— А тепер карти на стіл, Якобе! — дав команду Лео, і Якоб не примусив себе довго чекати. — Але ми можемо грати тільки в «лиску», бо нас багато, — стурбовано озирнувся він.

— Я не гратиму, — сказала Герда.

— Я теж, — квапливо відмовився Кьоль.

— Е ні, ми таки зіграємо і ви, звичайно, також, — мовив Лео, звертаючись тільки до Герди. — Що це ви? Ми вас миттю навчимо!

І поки Якоб роздавав карти, Лео докладно, з ентузіазмом почав пояснювати їй прості правила гри. Я дивився на її губи, і серце в мене калатало.

Якоб сидів у кутку поруч Герди й скептично розглядав свої карти. Гра для нього завжди були серйозним заняттям. Заради сьогоднішньої поїздки він постригся, перукар обчикрижив його довге патлате волосся, і вийшло щось на зразок чубка.

— Ти трохи на Гітлера скидаєшся,—сказав я йому.

— Полковий священик Адольф! — заіржав Лео. Він тільки недавно дізнався, що Якоб богослов. Це було для нього неймовірним відкриттям, і тепер він користувався

кожною нагодою, щоб подратувати Якоба.— Ну, чим нас пан пастор почастує під час сьогоднішньої проповіді? — спитав він. — Що, божий слуга ще не роздивився на свої карти?

Настрій у Якоба одразу ж покращав. Він буквально купався в променях загальної уваги, блаженствував і вигравав раз по раз.

За півгодини ми вийшли на паршивенькій станції на лінії Сканденберг—Сількеборг. Стояли на вузькім пероні й дивилися вслід поїзду, що віддалявся. Поїзд щез, і на пероні на мить стало неймовірно тихо і якось порожньо. Тільки теплий сухий південний вітер ліниво зітхав у листі дерев сторожового саду.

— Війни тут наче ніколи й не було, — вигукнув Кьол.

— Авжеж, що не було! — урвав його Лео. — Поки не почалася.

— Пригніться й погляньте поміж стовбурів, он туди, — сказав Крістіан, — бачите пагорок?

Мружачись проти сонця, ми подивилися на горбисті голі поля. Хліба вже скосили, і метушливі горобці стрибали по стерні. За полями, кілометрів за два-три, здіймався густо порослий лісом пагорб.

— Святий боже, — сказав Якоб і розгублено подивився на багаж. — Як ми туди донесемо наше пиво? Треба було й велосипед прихопити з собою.

Та Крістіан знайшов вихід. Хоч була субота і все вже давно було позамикано, він достукався до крамнички і після довгих переговорів, звичайно, позичив у хазяїна велосипед. Завантаживши багажник, обвішавши сумками раму, ми рушили.

Виселок являв собою купку обтинькованих будиночків. На краю виселка стояла біленька молочна. Хтось мигтів у вікні, протирав шибки, брязкав відрами. Більше ми не побачили у виселку жодної душі, навколо все наче вимерло. Телеграфні дроти тихо гули вздовж курної дороги, на дротах зграйками сиділи ластівки, які, напевно, готувалися до відльоту, і прощально попискували. Запізніла, самотня волошка ще синіла у канаві. Точнісінько такого кольору, як Гердина блузка.

Ми дійшли до пагорба й опинилися в майже непрохідній гущавині. Сосни, ялини, стара бузина, молоденькі берізки росли мішма. Мертве дерево, яке задихнулося, мабуть, від тісноти, лежало поперек піщаної доріжки, що вела до будинку. Трохи далі, у чагарнику, ми натрапили на шипшину і блискучу чорну ожину. А також достиглу горобину — простягни руку й рви, скільки хочеш. Павуки все обснували своєю павутиною. Навколо панував глибокий спокій. На галявині, за будинком, нерухомо висіли в повітрі оводи, очманілі від сонця, а п'яний джміль, що кружляв над клумбою, своїм гудінням робив іще глибшою тишу серпневого вечора.

Крістіан витер спітніле чоло і кинув рюкзак на газон, де серед острівців моху пробивалася трава.

— Тут, правда, трохи запущено, — мовив він, наче вибачаючись перед нами, — зате будинок недавно пофарбували. Погляньте, бачите, які кольори? Ну, второпали?

Будинок був червоний, двері сині, вікна білі — колір англійського повітряного флоту. Це льотчики так вирішили пофарбувати його, і Лео з Якобом, звичайно, були в захваті, уявивши собі, як союзники ходять і вимахують щіточками.

Кьол просто-таки був сам не свій від радості. Будинок стояв осторонь від дороги, вікна його виходили на озеро. Схил тут заріс трохи менше і круто спускався до вузенького лужка, а за озером земля знову здиблювалася пасмом горбів. По довгій рівній шерезі дерев удалині можна було вгадати напрям шосе — воно бігло на південний захід.

Будинок був досить просторий — чимала кухня, зал, дві спальні, у всіх кімнатах страшенна задуха.

Ми порозчиняли двері й вікна, щоб усе гарненько провітрилося, відтак почали розпаковувати сумки; я тим часом наколов скіпок Герді для плити.

Вечір був теплий, і ми вирішили повечеряти в саду. Герда застелила дерев'яний садовий стіл скатертю, ми винесли із зали плетені крісла.

На столі всього було вдосталь. Можна було подумати, що кожен із нас обчистив у себе вдома комірчину. Лео і Якоб стежили, щоб ніхто не пропустив жодного тоста, — мабуть, хотіли, щоб ми всі набралися, як чопи. Незабаром усі почали горлати, намагаючись перекричати один одного. Та як тільки на мить змовкали, нас обступала глибока тиша моря, лісу й полів.

— І на землі мир, і в людських серцях спокій, правда, пасторе? — озвався Лео, який був уже напідпитку.

— Ні, так не годиться, — нервово сказав Якоб. — Розкажіть що-небудь, хлопці. Або заспівайте! — зненацька вигукнув він, і голос його лунко покотився над сонною водою. — Давайте ту, нашу, згода?

Він мав на увазі пісеньку «Хильнемо по першій». Ми радо підтримали його, випили за його здоров'я. Він розпалився й заспівав про Монтгомері й восьму армію, потім затяг пісню радянських льотчиків й «Інтернаціонал». Якоб примусив і нас підспівувати йому, причому вимагав, щоб ми репетували на все горло. Потім заспівали про Гітлера, повішеного в клозеті, про те, як Гамбург, Бремен і

Берлін перетворяться на купи суцільних руїн, а наостанку виконали весь репертуар хуліганських пісеньок, зовсім не зважаючи на бідолашну Герду.

Крістіан, звичайно, наполягав, щоб ми прогулялися понад берегом перед сном, а Якоб, звичайно, хотів, щоб ми ще зіграли в карти. Та ми і на прогулянку не пішли, і в карти не грали. Просто сиділи собі за столом і співали. Усім нам було так хороше від почуття любові одне до одного. Почуття це довго не зникало. Усі ми були неймовірно щасливі. Зовсім не хотілося розлучатися. Ми пригадували і пережовували всі наші подвиги. Реального матеріалу поки що було обмаль, тому ми перекинулися на плани великих справ, які нас ждали попереду. Як усе чудово на цьому світі! І як можна журитися власною долею, якимись там чварами! Чи варто про них узагалі згадувати, сидячи ось так за столом серед друзів, за кожного з яких ти ладен душу свою віддати.

Сонце тим часом сховалося за мис. Вода стала перламутровою, на пагорби поповзли довгі тіні. Здається, ще десь співав жайворон. Та ми його не слухали.

Герда пішла в будинок по кофточку, повернулася і, проходячи повз мене, торкнулася мого плеча. Губи її усміхалися.

Крістіан злегка одсунувся від столу. Сів під стіною, закурив люльку і замислено почав дивитися на Якоба, котрий розповідав Кьолові, як він убив першого німця.

— Ну от, нарешті ми дещо дізнаємось про Якоба, — раптом мовив він. — А то він, як правило, ні слова про себе не говорить. Ну, ну, розказуй про найважливіші події твого молодого життя.

— Браво! — вигукнув Лео. — З нами говоритиме полковий священик, він виголосить нам проповідь! Та гляди, підбирай належні слова, бо нас не так легко купити!

Якоб якусь хвилину недовірливо дивився на них обох. Його аж піт пройняв. На чоло йому впало мокре пасмо волосся. Він розгубився.

— Ну, Якобе, ми слухаємо, — незворушно мовив Крістіан. І подивився на нього лагідно, підбадьорливо.

— Ти мені дещо нагадав, шефе, — трохи помовчавши, відповів Якоб. — Я і сам думав зробити щось подібне. І сам збирався виголосити сьогодні промову. Але тепер передумав. Нехай кожен із нас скаже своє слово. У наших власних інтересах! — раптом крикнув він, схопився з крісла, як ошпарений, і підняв угору обидві руки. — Я починаю, починаю! — відчайдушно вигукнув він під загальний регіт, що загрожував надовго заглушити його.

— Ану, віруючі, не заважайте пасторові! — гримнув Лео й постукав пляшкою об стіл.

— Істинно кажу вам, що багато про що ви марно печалитесь, — почав Якоб. — Але в святому письмі сказано — віра ваша врятує вас.

— Тобто як? — урвав його Крістіан.

— Не заважай. По-твоєму, я даремно теологію вивчав? Якось уже розтлумачу, що написано в книзі книг. Отже, повторюю: віруйте в мене і віра ваша врятує вас. Що ж до мене, то я вірю в Якоба. Усією душею. І тому мова моя буде про Якоба. Я про нього дуже хорошої думки і вважаю, що ви повинні до мене приєднатися!

— Приєднуємося! — гуртом закричали ми.

— Сьогодні, може, й приєднуєтесь, — сказав Якоб. — А взагалі, мабуть, ні.

Цю заяву полкового священика було зустрінуто ревом протесту.

— Я попрохав би вас не перебивати мене, коли вже мені захотілося виступити, — буркнув Якоб. — Ви всі брешете. Я ж бачу, як глибоко ви мене недооцінюєте, і мене це ображає. Дуже ображає. Я повинен покласти цьому край. Ніхто не знає, доки я пробуду серед вас. Ось я стою між вами, захмелілий і стомлений, але знаю, що з усіх вас я найобдарованіший.

Крістіан похлинувся димом і голосно закашлявся.

— Так, так, саме в тебе я і мічу, шефе, — вів далі Якоб і обпалив Крістіана нищівним поглядом. — Ти гадаєш, що ти розумніший за всіх, але я вивів тебе на чисту воду й хочу довести це до твого відома, поки ти ще не набрався так, коли нічого вже не зможеш розчовпати.

— Ти маєш рацію, Якобе, далебі, маєш рацію! — у Крістіана від сміху на очах виступили сльози.

— А я в цьому й не сумніваюся, — мовив Якоб. — Я добре бачу це, коли ми граємо в карти, бо про інтелект першої-ліпшої людини найлегше судити з того, наскільки вміло вона грає в карти. Тут, гадаю, ніхто зі мною сперечатися не буде. Що? Хіба ні?

— О, так, безперечно, і з того теж, наскільки часто вона грає в карти, — докинув Крістіан.

— Ну гаразд, — Якоб не звернув уваги на його репліку й провадив далі. — А коли я виграю всі партії підряд, то цілком очевидно, що саме в мене найсвітліша голова. І далі, далі! — Якобу довелося знову кричати на все горло, щоб привернути нашу увагу. — Абсолютно ясно, що з усіх вас я наймужніший. Тільки одного з вас я по-справжньому боюся — це Хольгера. Та його я не беру до уваги, бо він — типовий бандит. — Якоб стукнув об стіл напівпорожньою пляшкою.

— Браво, Якобе! — вигукнув Кьол. — Ти маєш рацію! Ох, якби ти тільки знав, який ти молодець!

— Помовч, дитинко, — сказав Якоб, — не встрявай у розмови старших. Я звертаюся не до тебе, а до шефа. Так от, Крістіане, тобі все здається, що треба слідкувати за мною і за Лео, щоб ми що-небудь не встругнули. А ти б краще стежив за Хольгером, бо ніхто ніколи не вгадає, що він може встругнути. Ну, з цього приводу все.

— Не відхиляйся від теми, Якобе, — зауважив я, намагаючись спіймати його погляд. — Ти ж обіцяв говорити про себе. Забув?

Якоб заточився, схопився за стіл.

— Вип'ємо! — крикнув він несподівано й схопив свою пляшку. Одразу осушив її й жбурнув через плече. Пляшка покотилася вниз по схилу.

— Далі! — вигукнув Кьол. Йому все це було страшенно цікаво. — За годинниковою стрілкою! Твоя черга, Лео!

Та Якоб ніяк не міг закруглитись.

— Іноді в мене з'являється дивна потреба, — задумливо сказав він і гикнув. — Потреба в чомусь такому, що наповнило б мене. Цілком. Так. Бо іноді я відчуваю таку порожнечу. Всередині, ось тут. — Він з усієї сили вдарив себе в груди й знов почав гикати.

— Нічого, старий, цьому горю завжди можна пособити. — Лео схопив із столу пляшку з горілкою й дав Якобу. Горілки в пляшці було ще чимало.

Якоб узяв пляшку і, не звертаючи увагу на окрик Крістіана, трьома ковтками спорожнив її. Якусь мить постояв, тримаючи порожню пляшку у витягнутій руці. Важко дихав, наче після тривалої бійки. Потім голосно зітхнув і випустив пляшку. П'яні очі в нього блищали й бігали, наче в божевільного. Закрутившись, як дзига, на одному місці, Якоб нас уже не бачив, він уже нічого не бачив. Раптом коліна в нього підігнулися, і він, як стояв, упав навзнаки.

Якби він ударився об сходи, що вели вниз, у долину, то без сумніву скрутив би собі в'язи. Але Якоб не вдарився об сходи. Очевидно, життя його ще було для чогось потрібне. Він упав прямо в кущ бузини, що ріс під самісінькими сходами, й зачепився за нього сорочкою. Якусь мить висів, наче розп'ятий, між небом і землею, широко розпростерши руки, розкарячивши ноги, а потім повільно осів униз, трощачи віття куща.

Він майже нічого не розумів і тому не пручався, коли ми, нарешті, опам'яталися і кинулися рятувати його. Ми винесли його нагору і посадили в плетене крісло. Руки й ноги у нього були подряпані, сорочка подерта, в усьому іншому ця невелика вправа на свіжому повітрі, здається, закінчилась для Якоба щасливо.

— Якобе! Голубчику! — крикнув Лео і спробував розторсати його. — Агов, Якобе!

Якоб навіть не ворухнувся, навіть очей не розплющив, але раптом хрипко витиснув із себе з ніжністю, яку він відчував до власної персони:

— А тепер Якобу час у ліжечко!

— Почекай, Якобе, ще рано, — сказав Лео й підніс йому склянку з пивом.

Якоб принюхався. Ніздрі його здригнулися.

— Ух! А як шумить!

— Що ти, Якобе, де шумить?

— Та в лісі, — сказав він.

— Який там ліс, це нікчемний кущ бузини.

— Ні, це хвойний ліс, — наполягав на своєму Якоб. — Я потрапив у великий густий хвойний ліс, який голосно шумить. Ух!

Він щосили затряс головою, щоб одігнати від себе надокучливий звук, і раптом широко розплющив очі. Лео з несподіванки навіть позадкував. А Якоб одразу ж зірвався на ноги. Ми навіть не стямились, як він схопив крісло, в якому сидів, підняв високо над головою і жбурнув униз зі схилу. Потім схопив інше крісло й зробив те ж саме. А відтак рішуче підійшов до столу з рештками нашого бенкету. Але ми схопили його за руки.

— Треба вже й міру знати, Якобе, чуєш?— крикнув йому Крістіан над самим вухом. — Це наказ! Ясно?

Але Якоб нічого не розумів. Він брикався і вив, коли ми, з усієї сили духопелячи його, потягли за будинок.

Лео аж застогнав від захоплення:

— Справжнісінький тобі кінь!

— Що ти сказав? — Якоб повільно повернув голову й напружив слух.

— Ти й сам чудово чув, — мовив я.

Лео влучив у ціль. Я помітив, як у Якоба загорілися очі. Він знову став самим собою, наш славний полковий священик, закинув голову й щиро зареготав.

— Справжнісінький кінь, ха-ха! Ну й потішив ти мене, спасибі тобі! — і далі робив своє.

Якоб пишався своєю поведінкою, але насилу тримався на ногах, і очі в нього злипалися. Коли Лео потяг його до ліжка, він майже не опирався. Це був, так би мовити, почесний відступ. Я для певності провів їх обох до спальні й почекав, поки вони не вклалися у спальні мішки.

Коли я вийшов надвір, вже зовсім смеркло, але темне серпневе небо було всіяне зірками, а повітря, як і раніше, — нерухоме й тихе. На луках сюрчали коники.

Герда сиділа, підібгавши ноги, й курила. Щоразу, коли спалахував вогник сигарети, видно було майже все її обличчя. Лоб, щоки, опущені очі. І пальці рук.

Крістіан і Кьол тихенько говорили про вій-

ну. Про Францію, яка вже майже вся була визволена, про німців, які відступили до Рейну, про те, що незабаром усе закінчиться й можна буде їхати, куди захочеш.

Щоправда, в основному чувся голос Крістіана. Кьол майже не говорив. Удень він теж майже весь час мовчав. Він знав, що в стиль Лео і Якоба йому не трапити, і був настільки розумний, що навіть не пробував це зробити. Але й тепер, наодинці з Крістіаном, він не був самим собою. Все, що тут робилося, очевидно, здавалося йому марною тратою часу, зволіканням. Щоправда, він був дуже привітний і люб'язний з усіма. Крім мене. Щоразу, коли він поглядав у мій бік, — а це траплялося нечасто, — у нього був обличчя, упертий вираз обличчя. А в очах злотівіха: почекай, мовляв, я тобі ще покажу!

І раптом, хоч з мене ще не вивітрився хміль, а може, саме тому, я зрозумів: Кьол твердо вирішив померти. Він дозволить себе підстрелити при першій же можливості. І нічого не вдієш. Стеж, не стеж — однаково. Ось чому в нього такий вираз обличчя, ось чому в нього такі очі. В тому, що йому більше нема чого жити, винен я, і на зло мені він вирішив померти. Сам наварив каші — сам, мовляв, і їж, голубе.

В останній пляшці ще залишилося чимало горілки, і я розлив її у склянки.

Із спальні раптом донісся божевільний регіт Якоба. Очевидно, він згадав комплімент Лео.

— Ви завжди отак набираєтесь, Хольгере? — спитав Крістіан і всміхнувся. Усмішка вийшла трохи крива, напевне, він подумав про Якобів припадок.

— Звичайно, — сказав я. — А чого б і ні. Ну, поїхали.

Але з Крістіана, здається, було вже досить. Він тільки пригубив. Я помітив, як він на мить опустив склянку під стіл, а коли підняв, вона була порожня. Потягнувшись, Крістіан голосно позіхнув.

— Чи не час і нам на спочинок, люба? — кинув він теплий погляд на дружину.

Я хутенько знову налив йому горілки, хоч він відмовлявся, як тільки міг. Я відкоркував пиво, роздав сигарети й тютюн, спитав, чи не голодні вони. Не діждавшись відповіді, вийшов у кухню і почав краяти хліб. Треба було починати все спочатку.

Раптом на порозі стала Герда. Я не обертався, але відчув, що вона зупинилася у мене за спиною.

— Що це ти за комедію розігруєш, чого метушишся? Їсти уже нікому не хочеться.

— Лягати спати ще рано, — сказав я. — А якщо ми зараз знову повечеряємо, можна буде ще трохи посидіти.

— Але ж ми більше не подужаємо з'їсти, — засміялася Герда. Її гола засмагла рука простяглася над столом і рішуче поклала хліб на місце.

— Тоді приготуй кофе, у тебе воно непогано виходить.

— Ти гадаєш, що мені хочеться протверезіти? — зітхнула Герда.

— Гердо, Хольгере, що ви там робите? — крикнув Крістіан.

— А як по-твоєму? — сказала Герда тихо.

— Зараз ми вип'ємо по останній, Крістіане, — мовив я весело, — хильнемо як слід. Я викликаю тебе на дуель, хто більше вип'є.

Крістіан усміхнувся без ентузіазму й простяг до Герди руку.

— Не замерзла? — спитав він турботливо.

— Ні, мені добре, — Герда похитала головою і відвела погляд. — Та якщо тобі хочеться спати, то йди. Дай мені ще склянку, Хольгере.

— Гаразд, значить, п'ємо доти, поки я не беркицну під стіл, — похмуро сказав Крістіан і взяв склянку з горілкою. — Ви всі збожеволіли. Слава тобі боже, що мені вже недовго з вами морочитись. За ваше здоров'я!—крикнув він, схаменувшись, що ляпнув зайве.

Тепер усе пішло гаразд. Він більше не виливав горілку під стіл. Я випив, глибоко вдихнув повітря і зрозумів, що можу ще випити. Того дня я був в ударі — міг пити скільки завгодно. Якщо я буду такий п'яний, як через півгодини став Крістіан, я не дістану великого задоволення від того, що залишуся з Гердою. Для певності я навіть у рот не брав пива — від нього тільки спати хочеться. А Крістіан, очевидно, не знав цього. Він старанно прополіскував горло пивом, щоб забити смак горілки. Я знав, що не сп'янію, треба тільки зібрати всю свою силу волі, зі мною таке вже було не раз. Одне було погано: я думав тільки про те, щоб зберегти ясність думок, і зовсім забув, що треба ж щось говорити, обов'язково треба про щось говорити. І раптом я почув пекельне сюрчання коників. І тишу. Тишу.

Ніхто за столом не вимовив ні слова. Кьол, Крістіан, Герда — усі мовчали. Вони не дивилися на мене, наскільки я міг розглядіти у темряві їхні обличчя. Навколо лежала мертва тиша, тільки нестерпно скрекотіли коники, і я ніяк не міг збагнути, скільки часу це вже триває, може, настав кінець світу, я все-таки добряче надудлився. Я підсвідомо відчув, що осоромився, сплохував і, мов навіжений, почав копатись у своїй пам'яті, шукаючи, щоб його сказати. Яку-небудь дрібницю. Якнайбезглуздішу, це було б навіть краще.

Зненацька у чорній пітьмі озвався Крістіан. Голос у нього був смертельно стомлений, якийсь безнадійний.

— Боротьба надто нерівна, Хольгере. З

такою могутньою будовою тіла, як у тебе, можна перепити навіть слона.

— Ти просто надто багато думаєш, Крістіане, — відповів я. — Надто багато морочиш собі голову. Тобі навіть корисно було б звалитись хоч раз під стіл.

— Що ти маєш на увазі?

— Спитай Кьола.

— Ні, — Крістіан насилу підвівся. — Давай краще чесно поборемось, поки я ще тримаюся на ногах.

Я знав, що Крістіан вивчав джіу-джітсу, і тому сказав:

— Покажи мені свої прийомчики, я з задоволенням повчуся.

— Зараз це ризиковано.

— Пусте. Будь трошечки обережнішим і все.

Крістіан похитав головою.

— Ні, кажу тобі, ми занадто п'яні. Я можу зірватися. Давай краще на рівних умовах, чесно.

Руки в Крістіана були такі ж довгі, як і в мене, але я був приблизно на голову вищий за нього. Ми зчепилися. Абсолютно по-дружньому. Зовні принаймні. Насправді ж Крістіан з усіх сил намагався мене звалити, а я поки що оборонявся. Два його наскоки не дали ніяких наслідків. Утретє, коли він уже збирався пустити мене, я стиснув його так, що в нього затріщали кістки.

— Ну годі, кінчайте, поки не пізно, — сказала Герда. Вона була явно невдоволена. — Краще вже хто більше вип'є.

Я потримав Крістіана, щоб він не гепнувся долі, потім пустив. Та, відчувши під ногами землю, він тут же знову кинувся на мене. Я зрозумів, що він вирішив застосувати прийом джіу-джітсу. Я відскочив і притулився спиною до стіни. Тієї ж миті він налетів на мене. Я вивільнив ліву руку і спробував, поки не пізно, схопити його за барки, але, відвівши назад лікоть, висадив у вікні шибку.

На нас дощем посипалися скалки. Крістіан одразу ж випустив мене й істерично зареготав. Герда скрикнула, схопилася із стільця.

— Спокійно, — мовив я. — Усе гаразд.

Спершу я справді нічого не помітив, та за мить уся рука моя була в крові.

— Сюди! Мерщій! — крикнула Герда й побігла по свічку.

Ми всі разом вбігли до кухні. З руки в мене цебеніла кров, було дуже боляче.

— Несіть краще відро, — крізь зуби сказав я. Протягом десяти секунд я думав так само, як інші: ушкоджена артерія.

Та все обійшлося щасливо. Крістіан швидко оглянув мою руку і виявив на ній три порізи, з яких тільки один був більш-менш серйозним, біля зап'ястя. Мене поклали на кухонний стіл. Я лежав, поки Герда перев'язувала мене якоюсь ганчіркою.

— Ти з цими свічками в головах схожий на покійника, — усміхнувся Крістіан.

— Замовкни! — урвала його Герда. — Що тут смішного?

— Шкода, що не потрібна санітарна машина, Хольгере, — сказав Кьол. — Я з задоволенням викликав би її тобі, адже ти так часто робив мені послуги.

Герда на мить перестала мене перев'язувати і глянула на нього так, ніби хотіла вдарити.

— Та ні! Ви мене не так зрозуміли! Я просто мав на увазі, що часто потрапляв у халепу, коли був маленький, а Хольгер завжди мене рятував!

— Ах, он що, — похмуро мовила Герда. Ми всі троє зареготали. Крістіан ревниво стежив, як вона мене перев'язує. Коли він спробував у жарті приховати свою досаду, це йому не вдалося:

— Ну й щастить же цьому Хольгеру! Ти тільки поглянь, Кьоле, як вона старається! Про мене вона ніколи так не турбувалася. Я скаженію від ревнощів, щоб ви знали!

Але загалом тут, у напівтемній кухні, ми всі відчували себе затишно, мирно. Хміль миттю розвіявся, ми були тверезі, і нам стало трохи соромно. Двом принаймні. Крістіан припалив мені сигарету й пішов подивитись, що роблять Лео і Якоб.

— Може б, ти приніс горілки, Кьоле, якщо там ще залишилася, — сказав я. — Хочеться промочити горлянку.

Кьол кивнув головою і вийшов. Коли ми залишились самі, Герда вийняла у мене з рота сигарету. Струсила попіл і жадібно затягнулась. За шторою затемнення об віконну шибку билася муха і голосно дзижчала.

— Якоб правильно сказав, — мовила Герда. — Ти справжнісінький бандит.

— Атож, — підтвердив я.

— Ти погано закінчиш, — додала вона.

— Так. І ти теж.

Герда віддала мені сигарету й спокійно глянула мені в вічі.

— Я люблю тебе, — сказала вона.

— Вони сплять, наче янголята, — весело повідомив Крістіан. — Може, і Хольгерові час у ліжечко?

— Якщо горілки вже немає, то час, — відповів я.

Кьол увійшов з порожньою пляшкою й покрутив нею у мене перед носом.

— Було залишилося трохи на дні, — сказав він, — але я випив.

— Вірніше, вилив? — мовила Герда. — Ти, звичайно, не міг собі уявити, що горілка йому справді потрібна?

— Молодець, Кьол! — засміявся Крістіан. — Ти хлопець розумний, сперечатися не любиш, а з нас усіх уже досить, і з Хольгера теж.

Вони однесли мене на ліжко. Герда приготувала мені спальний мішок, зняла з мене черевики.

— А поцілунок йому не належиться, як ти гадаєш? — спитав Крістіан.

— Належиться, але не зараз, — відповіла Герда. — Не можна невчасно хвилювати пацієнтів, хто-хто, а ти повинен би це знати.

Я не спав і чув, як вони прибирають із столу, вносять крісла. Коли зайшов Кьол, я вдав, що сплю, і він тихенько ліг поруч. Трохи згодом Герда й Крістіан пішли до кімнати, суміжної з нашою. Нас розділяла тоненька перегородка, і я чув кожне їхнє слово. Та вони майже не розмовляли, і за перегородкою швидко запала тиша. Останнє, що я чув, уже засинаючи, була голосна, весела пісня коників.

Розділ X

На початку вересня німці запровадили комендантську годину з десятої вечора; приводом для цього була ліквідація трьох провокаторів протягом одного тижня; того ж вечора у передачі з Лондона ми знову почули свій код. Привіт Бахусові.

Ми подалися на вокзал рано, щоб вчасно, до комендантської години, повернутися до міста, але на вокзалі скрізь було повно вартових, і ми, мов на зло, весь час на них натикалися.

Вечір був холодний, вогкий, майже безперервно мжичило, небо то очищалося, то знову все затягувалося хмарами. Тільки виберемося із схованки — обов'язково або почуємо чийсь голос, або побачимо якусь тінь, і знову доводиться ховатись.

Тричі пробували ми спуститися вниз, до колії, але марно. Врешті Крістіан рознервував і відмінив операцію, сказавши, що вже пізно, далі йти не можна, та й гарного місця ми все одно не знайдемо. Він, звичайно, мав рацію, і все-таки нам якось було неприємно.

По дорозі назад Крістіан затягнув нас із Лео до забігайлівки і, поки ми пили пиво, яким він нас частував, запропонував узяти реванш за сьогоднішній провал завтра вдень. Досі ми, як правило, працювали вночі або ввечері, та колись же треба було спробувати свої сили і вдень, і краще це зробити, поки Крістіан ще з нами. Певна річ, ми з Лео відразу ж погодилися і вирішили, що наступного дня після обіду поїдемо по шосе в південному напрямку і знайдемо зручне місце, де можна буде спокійно, без ніяких перешкод як слід попрацювати.

— Коли все піде так, як ми задумали, то це, очевидно, моя остання залізнична операція разом з вами, — зробив висновок Крістіан.

Слова його повисли в повітрі. Настала гнітюча довга пауза. Ця пауза має свою історію.

Крістіан був неймовірно задоволений нашою вечіркою в Сількеборзі, так принаймні він казав нам, і на ранок, коли ми з похмілля валялися у високій траві на лузі, він повідомив нам про свій намір залишити групу,— вирішив, очевидно, що для цього настав слушний момент.

День був чудовий. Хмари, немов човни, поважно пливли по небу і тягли за собою прозорі сіті, які чіплялися за верхівки гір. Настрій у всіх був прекрасний. Та, певна річ, він одразу ж зіпсувався, коли Крістіан сказав нам про своє рішення.

Лео і Якоб зустріли його намір у штики. Зрозумівши, що його не переконаєш, вони зовсім збунтувалися, і Крістіан змушений був використати все своє красномовство і весь свій авторитет, щоб заспокоїти їх. І буквально одразу, просто аж дивно, Лео насупився й замовк.

Відтоді він став страшенно роздратований і впертий. Поступово я зрозумів, що без жертвоприношення тут не обійтися. І в своїх власних інтересах я вирішив принести йому в жертву Кьола. Все одно вони з Лео ніколи не дійшли б згоди і діла в групі не було б. Отож я пообіцяв Лео, що Кьола при першій же можливості переведуть в іншу групу. Крістіан дуже легко міг це для мене влаштувати, кінець кінцем він мусив якось розплатитися за те, що кидає групу. Більше того, я пообіцяв ненаситному Лео, що Кьола найближчим часом замінять Ейгілем, якого Лео дуже поважав. Я і справді якось зустрів Ейгіля на вулиці, й він сказав мені, що мати його вже заспокоїлась, так що незабаром він знову зможе з нами працювати.

Настрій у Лео покращав. Та він ніяк не міг погодитися з тим, що Крістіан кидає групу. Звичайно, він розумів, що Крістіан принесе більше користі на вищому посту, що для такої роботи, як у нас, він просто розкіш. І все ж таки... Це ж Крістіан організував нас, усе почав, і тільки-но ми більш-менш усе налагодили — будь ласка, на тобі. Ми йому, бачте, набридли, і він тікає. Хоч Лео й критикував свого часу Крістіана, мовляв, надто суворий, не дає нам розвернутися, проте він покладав на нього всі свої надії, і тепер йому здавалося, ніби його обдурили.

І, хоч Лео цього й не казав, він, звичайно, все ще дувся, що його обминули, не обрали керівником. Коли вже Крістіану конче треба було піти з групи, то його місце могла зайняти одна-єдина людина — Лео.

— Нас забагато, хіба ти сам цього не бачиш? — похмуро мовив Лео, коли ми попро-

щалися з Крістіаном і пішли додому. — Тому ми весь час і киркаємося. Трьох у групі було б цілком досить.

— Трьох? — спитав я. — Ти завжди казав, що найкраще, коли в групі четверо.

— Ні, троє краще, — уперто наполягав він. — У всякому разі, щось у нас не так.

Я погодився з ним, що сьогодні ввечері нас таки було забагато.

— Але завтра й п'ятьох буде мало, — сказав я. — Хто знає, може, ми тепер часто працюватимемо вдень.

— Ну, це ти розкажи своїй бабусі. Я знаю, куди ти хилиш! — накинувся на мене Лео. — Та якщо цей йолоп Красень зробить хоч один промах!.. Пам'ятаєш, що ти мені пообіцяв?

— Так точно, пане капрал!

— Облиш, — сказав Лео.

— Крістіан сьогодні був не в гуморі, на нас він зовсім не звертав уваги. Ти це помітив? — спитав я трохи згодом.

— Очевидно, йому було не до нас. З нього вистачає і жінки, вона йому добре голову морочить, — сухо відказав Лео. — А ти як гадаєш?

— Заткни пельку! — сказав я.

Ми розійшлися.

Наступного дня по обіді, години о четвертій, ми вирушили на операцію. Спорядилися, мов туристи, — спортивні шаровари, рюкзаки, сумки. Лео, Кьол і я поїхали трохи раніше, щоб знайти підходяще місце. Крістіан і Якоб вирушили за чверть години, прихопивши з собою вибухівку.

Все ще було вогко, похмуро. Як увечері. Щоправда, дощ уже перестав і вітер трохи вщух, та все одно це було зовсім не те, що називається гарним вересневим днем. Небо було насуплене, свинцеве, низько над землею пливли хмари, і все довкола мало досить-таки похмурий вигляд, наче після нічної зливи.

На каштановій алеї перед самим віадуком хлопчаки збивали палицями й камінням каштани. Долі валялося сила-силенна товстих шершавих шкаралуп — зверху вони були жовті, а всередині яскраво-білі. Листя, збите палицями разом з плодами, вкрило мокрий асфальт, і алея від цього була м'яка й гладенька. Осінь, нікуди не дінешся.

Віадук пильно охоронявся, внизу, на колії, теж кишіли солдати. Перспектива видалася нам не дуже приємною. Та ми вирішили, що далі, напевно, буде краще, і заспокоїлися. Незабаром ми взялися до роботи. Розвідали бокові колії, перевірили усі знайомі місцинки, нагледіли деякі нові, та наслідки були досить невтішні: скрізь стояли пости, через кожних двісті метрів. Можна було подумати, що сюди їхатиме сам фюрер, та Крістіан ще в місті розповів нам, що минулої ночі на південно-північній залізниці безперервно лунали вибухи. По всій Ютландії діяли саботажники, і нормальний рух поїздів припинився ще вранці. Отож сердег солдатів виставили тут спеціально для нас, поки не відремонтують колії. Для нас це була надто велика честь, і нам не залишалося нічого іншого, як податися по шосе, якомога далі від міста.

Нарешті ми опинилися за містом. Одверто кажучи, тут почуваєш себе набагато спокійніше, ніж у забудованих кварталах, з яких ми щойно вибрались. Робота вдень — це не те, що звичайні нічні вилазки під покровом темряви.

Пости тут стояли рідко. Зате насип був дуже високий, і якщо спробуєш вийти на рейки, тебе побачать ще здалеку.

Виходить, треба йти ще далі. Досі нам так далеко ходити не доводилось; Лео був злий, як чорт. Товста червона жила на лобі в нього набрякла, і він не відповідав, коли я намагався з ним заговорити.

— Послухай, Лео, — зробив я ще одну спробу. — Тобі не здається, що нам...

— Ніякого біса мені не здається, — буркнув Лео.

— Ми надто далеко зайшли. Можемо не встигнути повернутися.

— Ти, може, хочеш сказати, що в нас коли-небудь щось зривалося? Принаймні при мені.

— Та ні, я просто так.

— А шмаркача можна відіслати додому, якщо ти через нього так панікуєш.

Нарешті ми знайшли те, що нам було потрібне. За два кілометри від Хойбібаккена ріс невеликий гайок, саме в тому місці, де шосе знову близько підходило до залізничного полотна. А в віддаленому кутку гаю, немов на наше замовлення, колія круто повертала. Якщо ми ставитимемо міни там, на повороті, патрулям доведеться підійти буквально впритул, щоб помітити нас.

А може, тут патрулів немає взагалі. Останніх кілька сот метрів ми не бачили жодного солдата, та, можливо, це була просто випадковість. Я послав Кьола по Якоба й Крістіана і попрохав його як слід перевірити залізницю. Лео зупинився, зіскочив з велосипеда і, поставивши його під штабелем дров у гайку неподалік від шосе, пішов детальніше оглянути поворот. А я проїхав ще трохи вбік Нюванга.

Коли я повернувся, Лео сидів на дровах і димів цигаркою. Нерви в нього вже заспокоїлись, він трохи охолов. Я не раз бачив Лео не в гуморі, бачив, як він казиться, лютує, та ніколи не сподівався, що він отак психуватиме, як сьогодні, саме в той момент, коли ми не знали, що нам робити.

— Тут надійно, — сказав він і всміхнувся.— Чого вони так забарились?

— А чого поспішати? — відповів я і сів поруч на дровах. — Від Нюванга сюди йде патруль.

— А в самому Нюванзі теж є німці?

— Сам я не бачив, але розпитав на станції одного хлопця, він сказав, що іноді вони з'являються на ближніх хуторах; чи є вони тепер, він не знає.

— Звідки ж тоді патруль?

— Із Хойбю, звідки ж іще? На станції є великий барак, там живе охорона.

— Та-ак, твоя правда, — Лео покрутив у пальцях цигарку, потім погасив її, а окурок сховав у сірникову коробку. — Виходить, треба почекати, поки пройде патруль. Час у нас іще є.

Невдовзі приїхали Якоб і Кьол, потім на шосе з'явився Крістіан; він ледве сунув. Кьол і Якоб теж бачили два патрулі, виходить, на залізниці до гаю було всього четверо німців, по-двоє з кожного боку — двоє з півночі, двоє з півдня.

— Ох, господи, слово честі, це востаннє,— простогнав Крістіан і буквально впав на дрова.

Він страшенно стомився од їзди на своєму велосипеді і в перші хвилини не міг навіть слова сказати. Я просто-таки не впізнавав його, того впевненого Крістіана, який завжди керував нашими операціями! І справа тут була не тільки в велосипеді. По його обличчю я бачив, що він не спав минулої ночі. Тільки після безсонної ночі в людини буває таке обличчя. Він тримався, напружуючи останні сили.

— Патруль — ще не найстрашніше, шановні панове, — припинив Крістіан наші дебати. — На патруль можна начхати. Як ми звідси виберемося — ось що головне. До міста звідси дуже далеко, нас п'ятеро, ми повинні проїхати на велосипедах по відкритому шосе, скрізь повно фашистів, а до вечора ще більш як дві години.

Якоб уже, мабуть, всоте зробив невинну дитячу гримасу й запитав:

— А що, як ми сядемо на поїзд і поїдемо додому?

Ми сміялися з цього дотепу перші двадцять разів і тепер знову розреготалися.

— Нам необов'язково повертатися тією самою дорогою, — запропонував я. — Можна добратися до Нюванга, а потім звернути на захід путівцями. Так ми потрапимо на дорогу, що веде до Сількеборга. Правда, доведеться зробити великий крюк.

— А ти знаєш туди дорогу? — спитав Крістіан.

— Звичайно. І в Нюванзі немає німців.

— Точно?

— Так.

— Тоді вирішено, — сказав Крістіан.

— Що стосується патрулів, то вони незабаром будуть у гайку, — озвався Лео. — Куди ж їм іще діватися. А може, це всього-навсього зміна постів?

— Я про це теж думав, — відповів Крістіан. — Вони так цілеспрямовано крокували, ті двоє, яких ми бачили. Але твердо розраховувати на це не доводиться.

— Та чи нам, зрештою, не все одно? — сказав я. — Треба просто зачекати, поки вони розійдуться. Адже коли ми заляжемо на повороті, вони навіть з віддалі ста метрів нас не побачать, правда, Лео?

Лео кивнув головою. Крістіан втупився в мене, наче ніяк не міг збагнути, що я маю на увазі.

— А, ну звичайно! — сказав він нарешті.— Ходімо приготуємось, Лео!

Крістіан і Лео зайшли трохи глибше в гай, до наступного штабеля дров, і почали розпаковуватись. Кьол про всякий випадок зостався біля шосе, по якому весь час снували машини, а ми з Якобом розійшлися в протилежні кінці гаю, щоб стежити за патрулями.

Я намагався триматися якомога ближче до залізниці, потім заліг у мокрому підліску. Це була б чудова схованка, якби в дерев не було клятого елегійного настрою — вони стогнали, зітхали, і з них капотіло щоразу, коли по віттю пробігав вітер. Прямо навпроти мене стояв чепурний, стрункий клен і сумовито поблискував великим листям; воно було вже зовсім жовте. Він багатозначно простягав своє віття: погляньте, мовляв, на мене, я готовий. Що мене чекає попереду? Зима і смерть. А я терплю і жду, головне — терпіння. Тихою безнадією, покірністю дихнуло на мене від цього дерева. І від інших дерев теж, хоч листя на них іще не пожовкло. Від усього лісу і від чорного, нещодавно зораного поля. Дихнуло смертю. Не тією швидкою, страшною і жорстокою, що блукала навколо. А повільною, доброю, якої нам не оминути. Вона в іншому світі. Це замкнуте коло, а ми — поза ним. Усі люди поза ним.

Звідси, з узлісся, я бачив усю околицю. Біля самого залізничного полотна стояв будинок, але в ньому не видно було ніяких ознак життя. І взагалі ніде ані лялечки. Трохи далі, в долині, ще плавав вогкий туман. І все навколо здавалося занедбаним, закинутим.

Двоє патрулів, яких бачили Крістіан, Якоб і Кьол, справді невдовзі вигулькнули з північного напрямку. Вони явно простували до гаю. Цибатий чолов'яга із широкою червоною пикою і присадкуватий поважний буржуйчик. Зовні вони мало скидалися на благородних арійців. Коли вони підійшли ближче, я побачив вираз їхніх облич. Циба-

тий ішов, подавшись усім тілом уперед, і без угаву простягав руку до присадкуватого, немовби боявся, що той ухилиться від потоку слів, який лився на нього. Водночас він заглядав у вічі буржуйчикові, очевидно, чекаючи схвалення.

Та в присадкуватого фізіономія була невдоволена, набурмосена. Він навіть не дивився на цибатого. Очевидно, сердився на нього, на все на світі, а головне, на вермахт за те, що його одірвали від майстерні годинників, загнали в цю паршиву країну й примушують гаяти дорогоцінний час на охорону якоїсь ідіотської залізниці. Подумати тільки, його, людину, яка могла б сидіти зараз у себе в майстерні й утішатись творами німецьких мислителів та поетів.

Нарешті вони підійшли так близько, що мені було добре чути, як цибатий сміється із власних дотепів. Сміх його найбільше нагадував скрип іржавих дверних завіс. Присадкуватий не сміявся. Він випнув велику щелепу і, з очима під окулярами, дуже скидався на жабу.

Вони саме проходили повз те місце, де я лежав; присадкуватого майже не було видно з-за укосу, тільки каска стирчала. Приблизно на півдорозі від Якоба до мене, біля самого повороту, де ми мали намір поставити міни, вони зустрілися з патрулем із Нюванга. Нарешті цибатий базіка дорвався до слухачів. Він одразу ж почав оповідати чергову історію про їхнього фельдфебеля чи єфрейтора, страшенно розмахуючи при цьому руками. Двоє нових патрулів одразу ж заіржали. Цибатий, звичайно, не міг швидко розлучитися з такою чутливою аудиторією. Мені здавалося, що це ніколи не закінчиться. Коли, нарешті, він усе ж одірвався від своїх нових дружків, бо присадкуватому увірвався терпець, і він попрямував на південь. А в мій бік рушив патруль із Нюванга. Виходить, це таки справді була зміна постів. Отже, можна тихенько повернутися до Лео й Крістіана.

Вони саме закінчили розбиратися в нашому багажі. Усього дванадцять зарядів, по шість на кожну колію. Їх треба прикріпити до рейок і з'єднати детонаційним шнуром, щоб вони вибухнули одночасно. Запали лежали вже у вибухівці, шнур теж був готовий, залишалося тільки поставити капсулі-детонатори й хімічні підривники.

— Який ставимо підривник, Лео? — спитав Крістіан. — На п'ять хвилин чи на десять?

— Та можна і п'ять, і десять, у мене є такі й такі, — відповів Лео. — Мабуть, краще на п'ять! Так вони нічого не помітять, а ми, як тільки впораємося, до Нюванга доберемося буквально за кілька секунд.

— Ні, мабуть, краще на десять, — вирішив Крістіан, — усе-таки нам потрібен час, поки ми поставимо усі дванадцять зарядів.

Я помахав Кьолу, щоб він підійшов до мене, показав йому своє місце, яке я обрав, і сказав, щоб він подав звідти знак, коли німці відійдуть метрів за сто від гайка.

— Цих двоє щойно змінилися, — пояснив я йому. — Вони йдуть додому, отож боятися їх особливо нема чого. Як тільки ви з Якобом махнете нам, ми візьмемося до роботи, а коли впораємось, ти сам побачиш.

Кьол уважно слухав, опустивши очі. Він ні разу не глянув на мене. Коли він повернувся й пішов, Лео неприязно подивився йому вслід. Він, очевидно, хотів вилаятися, але не встиг: на дрова в цю мить упала гілка. Це Якоб її кинув. Він трохи наблизився до нас і махав нам щосили, щоб ми виходили на колію. Почав подавати сигнали і Кьол.

— Агов, Лео! Зачекай. Що ти зробив з підривниками? — крикнув Крістіан. — Поки що їх не треба надломлювати.

— Тобто як? Ми ж завжди їх заздалегідь надломлюємо, — відповів Лео самовпевнено.

— Зажди! Останнім часом ми справді кілька раз робили так, але сьогодні не треба. Так буде певніше. Правильно чи ні?

— А я вже понадламував, — усміхнувся Лео. — Та нічого страшного. Ти що, потерпаєш, може, за свою пенсію? У нас же цілих десять хвилин!

— Ну, гаразд, якось уже обійдеться. — Крістіан явно нервував. І сердився. — Але це безумовно непростима легковажність — надломлювати підривник до того, як поставлено заряд. Затям це собі й не роби так, коли ви зостанетесь самі, — повчав він Лео. — Це ж кожному ясно!

Ми щодуху побігли до залізниці. Я біг на кілька кроків попереду. Добігши до огорожі, я перехилився через неї й подивився в обидва боки. Колії були вільні. Ну, ясно. Ми молодці. Усе миттю злетить у повітря! І досить майстерно! Хай хтось спробує з нами позмагатися! Вчіться у нас, отроки!

Перш ніж допомогти Лео й Крістіанові перелізти через огорожу, я ще раз глянув у бік Кьола. Все гаразд. Потім униз у бік Якоба. Та що це? Невже мені не ввижається? Невже я не помиляюся? У мене загупало в скронях. Я не йняв віри власним очам. Та це було справді так! Якоб махав нам щосили, на обличчі в нього — вираз повної розгубленості. Назад! Геть від огорожі!

Ми кинулись до схованки. І незабаром усе зрозуміли. Це був той молодий, цибатий німець. Він біг назад по шпалах. Просто на нас. Ось він опинився уже біля Яко-

ба, а Якоб нічого не робить, щоб зупинити його. Він, звичайно, як і Кьол, знав, що останнім часом ми зухвало надламували підривник перед тим, як поставити заряд, і все сходило. І хоч він не був упевнений, що сьогодні, коли ми вперше вийшли на операцію вдень, ми зробимо те саме, та однаково нічого не міг удіяти. Стріляти? Почує решта німців.

Ні, справді нічого не можна було вдіяти! Лео страшенно лаявся, коли німець почав свистіти й кричати услід своїм дружкам. Цей цибатий телепень, може, забув через своє базікання просто сірника попросити, щоб можна було, бачте, покурити на посту, а ми тут лежимо, і в нас дванадцять гарненьких, свіженьких гостинців у шовкових стрічках і бантиках, з мигдальчиками та всякою іншою начинкою. Їжте на здоров'я! За десять хвилин вони вибухнуть, менш ніж за десять. За дев'ять хвилин, а може, за вісім з половиною. Я глянув на годинник. Прокляття! Що робити? Я подивився на Лео й Крістіана. Та від цього мені не полегшало. Обличчя їхні були страшні, на них застиг вираз відчаю й розгубленості.

— От бачиш! — пошепки сказав Крістіан, білий як крейда.

— Краще давай спустимося вниз. Негайно. Я не можу більше чекати, — прохрипів Лео.

— Ми вас прикриємо автоматами, — сказав я і поліз у кишеню. Я пам'ятав, що прихопив із собою запасний магазин.

Німець знову закричав, засвистів. Та патрульні не чули його.

Раптом у підліску тріснула галузка, огорожа біля нас задрижала.

Що ж тепер буде? Хто це? Кьол? Якоб? Я злегка підвівся. Це був Кьол. Я побачив, як він збіг униз, вискочив на залізницю і побіг за цибатим нимцем. Без зброї. Хотів задушити. Підкрастися ззаду й задушити, взяти голіруч. Та він спіткнувся об шпалу, німець почув і обернувся. Кьол тієї ж миті кинувся на нього.

Я не бачив, що сталося протягом наступних секунд, бо перестрибнув через огорожу, щоб допомогти Кьолові, та поки я котився вниз, пролунало кілька пострілів, і Кьол звалився в рів. Німець стояв напоготові й дивився на нього.

І тоді я вистрілив. Випустив півобойми, німець сіпнувся, закинув голову й схопився за горло. Потім звалився на рейки.

Озвалися постріли з протилежного боку. Набурмосений буржуйчик цілився в Лео й Крістіана, які лежали вже на рейках і квапливо встановлювали заряди.

Куди ж подівся Якоб? Чорт!

— Хальт! Хальт! — репетував німець і біг просто на нас. Я не міг дістати його з автомата, він був надто далеко, та все-таки спробував, а Якоб нічого не робив, зовсім нічого. Я ретельно прицілився й вистріляв усі патрони короткими чергами. Буржуйчик зупинився, спрямував на мене гвинтівку.

— Якобе! Ідіоте чортів! — крикнув я не своїм голосом і сповз у рів. — Стріляй!!!

Якоб нарешті прокинувся! Гримнуло два револьверних постріли. Німець скорчився і впав ницьма. Він лежав на животі й мацав рукою за гвинтівкою. Якоб підійшов до нього і вистрілив.

Я хотів кинутися до Кьола, але раптом почув, що хтось охає й кличе мене. Крістіан. Його поранило, він лежав на шпалах і стогнав.

— Тягни його! — кричав Лео. — Я впораюсь тут сам. Чорт! Не наступи на шнур!

Я тягнув Крістіана, переступаючи через шпали і шнур, потім скотився з ним у рів.

Підбіг Якоб, щоб допомогти мені.

— Ні, ти біжи до Кьола, він теж у рову, тягни його сюди!

— Швидше, на бога, швидше, поки не злетіло все в повітря! — стогнав Крістіан.

Я взяв його ззаду під пахви, потяг по схилу, пересадив через огорожу, — це було неймовірно важко, — і потяг далі, до ліска. Крістіан ледь тримався на ногах, зовсім не міг іти і, здається, був ще незадоволений, що я з ним так грубо поводжуся.

Знову озвалися постріли. Очевидно, повернулися німці, яких щойно змінили.

Чому ж цей Якоб знову нічого не робить?! Чому не стріляє? Я поклав Крістіана на землю, вставив в автомат запасну обойму. Лео був справжній ангел! Він зробив усе, що треба, цілісінький переліз через огорожу — і в лісок.

— Куди його поранило? — спитав він мене, показуючи на Крістіана.

— В руку і в коліно. І ще трохи нижче в ногу, — відповів Крістіан сам. — Я зовсім не можу йти.

— Біжи на шосе й зупини першу-ліпшу машину! — сказав я Лео. — Інакше живими нам звідси не вибратись.

Лео схопив мій автомат і кинувся на шосе. І тільки тепер, — нарешті-таки! — ми почули Якобові постріли. Отже, німці були вже зовсім близько.

— Швидше! Швидше! — благав мене Крістіан. — Візьми мене на спину, я триматимусь за тебе однією рукою.

Я взяв його на спину й поніс через ліс. Це було нелегко, я весь час спотикався об галуззя й коріння. Тільки-но ми добралися до крайнього штабеля дров, як пролунав

перший вибух. Я впав долілиць. Крістіан перелетів через мою голову.

— Чорт! — простогнав він. — Ану ще разок! Зараз озвуться мої! — І тієї ж миті вибухнули Крістіанові заряди.

— Все, далі не піду. Залиш мене тут.

— Заткни пельку й краще допоможи мені, — сказав я і знову потяг його.

Та він почав упиратися з усієї сили.

— Чуєш? Машина!

Ми принишкли, затамували подих і виразно почули шум машини, що наближалася з півдня. Вона трохи загальмувала, але що це? Не зупинилася! Поїхала далі! Чому, чому Лео не затримав її?

— Ні, я не хочу далі йти, залиш мене, поклади тут, я все одно вже не стану людиною, не зможу більше оперувати!

— Дурниці! Візьми себе в руки. Не можна так розкисати! — крикнув я.

— Ой, ні, ні! Моя рука, моя рука! Як болить! Ох, як болить! І нога теж! Бідолашна моя нога! Я знав, що це добром не скінчиться.

— Досить пхикати!— гримнув я, не знаючи, що мені з ним робити. — Подумай про Герду!

— А я про неї якраз і думаю! — простогнав Крістіан. — Я думаю про тебе і про Герду! Весь час думаю про вас обох!

— Що це ти забрав собі в свою дурну голову? — вигукнув я, не тямлячи себе од люті.

— Я можу лишитися тут і затримати німців, а ви тікайте!

Я мало не вдарив його з усієї сили, але в очах у нього стояли сльози, — від болю й горя, — і я знову підхопив його під пахви й потяг далі, кленучи все на світі.

— Дуже нам треба, щоб ти валявся тут і вдавав із себе хемінгуеївського героя!

— Чорти б тебе вхопили! — Крістіан заплакав. — Якби ти тільки знав, що ти зі мною зробив, і якби ти розумів, що ти робиш зі мною зараз!

В цю мить я знову почув гуркіт. Це був гуркіт машини! Вона загальмувала. Закричав Лео. Невже це правда? Просто не віриться. Я мало не впав в істерику від радості. Бо це було саме так. Тепер я побачив це на власні очі. Лео зупинив колимагу для перевозки фруктів, яка їхала з Нюванга. Він стояв уже на приступці, коли я вийшов з Крістіаном на шосе; шофер, увесь замизканий, чорний, як циган, з вусами, в картузі, уже розвертав машину. На узбіччі шосе я помітив калюжу: це Лео наблював від страху. Так он чому він не зупинив першу машину. Шофер виліз із кабіни й допоміг нам висадити Крістіана в кузов.

— Я міг би вас одвезти, — звернувся він до Лео. — Можна? Можна, я сам одвезу вас?

— Ще чого! — урвав його Лео.

— Але машину ви мені віддасте, правда? Інакше мені кінець, я — банкрот.

— Звісно, віддамо! За годину вона стоятиме на площі, та ще й з каністрою бензину. Бак повний?

— Повнісінький, сам заправив, я їхав з дому.

— Ну тоді мерщій чеши звідси, зараз тут з'являться німці!

До нас через гайок мчав Якоб, дико розмахуючи револьвером.

— Я почув гуркіт мотора й подумав, що ви хочете поїхати без мене. — Він сипав скоромовкою, наче в нестямі, і хапав ротом повітря. — Я поклав тільки одного, другий вислизнув... Коли пролунав вибух, він накивав п'ятами, револьвер тут не годиться, мене самого мало не поранило.

— Де Кьол? — закричав я і схопив його за груди.

— Я лишив його в ліску, а з кишень усе вийняв.

— Навіщо? Чому ти не взяв його з собою?

Якоб дивився кудись повз мене й не відповідав.

— Чому? Відповідай! — я щосили затермосив ним.

— Він мертвий, Хольгере.

— Брешеш, боягузе нещасний!—зарепетував я. — Я сам його зараз принесу.

Але він і Лео загородили мені дорогу.

—Ти що, не бачив? Не бачив, як один із німців прошив його кількома кулями? Прямо в груди! — кричав в істериці Якоб. — А зараз вони біжать сюди!

— Біжать! Один паршивий патруль!

— Паршивий! Та на хуторі їх тьма-тьмуща.

— Що ти верзеш? Який хутір?

— Там, унизу. — Якоб задихався. — Там повно німців. Може, ти їх і не бачив! Аякже! Ти ж чудовий керівник! Усе це скоїлося через тебе. Слухай сам! Вони біжать! Тепер чуєш?

І справді до нас уже долинали крики і команда.

— Ну, поїхали! Щоб навіть сам дідько не наздогнав нас! — крикнув Лео і кинувся до кабіни. Якоб за ним. В останню секунду, — машина вже рушила, — я вскочив у кузов і впав поруч з Крістіаном.

За хвилину ми були вже в Нюванзі й виїхали на путівець — у західному напрямі. Погоні не було. Німці нас навіть не побачили. Спочатку нас прикривав ліс, а потім селище.

Лео взагалі був досвідчений водій. Але

він, звичайно, занадто гнав, і машину страшенно підкидало на вибоїстій дорозі. Я намагався вмостити Крістіана якомога краще. Ми поклали його навзнаки і вкрили своїми куртками та мішками, які були в кузові, але він усе одно мерз.

З рани на нозі давно сочилася кров, штани були в крові, рука — суцільна кров'яна маса, та що я міг удіяти? Мені не було чим його перев'язати.

Я трохи підняв його ногу й поклав на низенький ящик. Голову вмостив у себе на колінах. Він затих, не говорив ні слова, стогнати теж перестав. Весь час лежав з заплющеними очима, холодний, як труп, і страшенно блідий. По-моєму, пульс у нього дедалі слабшав.

Тільки один раз за всю дорогу Крістіан розплющив очі й спробував повернути голову, щоб побачити мене.

— Ти зробив дурницю, Хольгере. Покинув би мене там, і кінець. А тепер я тобі свиню підкладу, та це вже ти сам винен.

Якщо німці оголосили тривогу, — а через трьох патрулів вони, без сумніву, могли зчинити переполох, — гестапо перекриє всі шляхи, що ведуть до міста. Я почав міркувати, як його поставити ящики, щоб замаскуватися якомога краще. Та швидко облишив це і знову сів на своє місце. Крістіан лежав більш-менш спокійно, — здається, він задрімав, — і мені раптом стало зовсім байдуже — напоремося ми на гестапо чи ні. Все одно нам, очевидно, каюк.

Та все минуло щасливо. Лео не виїжджав на шосе, вибирав якнайглухіші шляхи, і коли ми в'їхали до міста, на нас ніхто навіть уваги не звернув. Лео зупинив машину на вузенькій вуличці, неподалік від Олюккевей. Якоб зіскочив на тротуар і спитав, чи не побігти йому й не подзвонити в лікарню Фрідеріксенові — попередити, що ми веземо Крістіана. Я сказав, щоб побіг подзвонив.

Він віддав мені все те, що вийняв із Кьолових кишень.

— Не сердься, чуєш? — попросив він. — Звісно, добре було б його привезти до міста, але що я міг удіяти? Я ж нічого не міг сам удіяти, правда? Я так перелякався, коли раптом побачив німців і подумав, що ви поїдете без мене. А він усе одно мертвий! Можу чим хочеш заприсягтися, Хольгере!

— Ти маєш рацію, — сказав я. — Пробач.

Коли машина загальмувала біля приймального покою, в дверях уже стояв добряга Фредеріксен. Він не вимагав ніяких пояснень.

— Непритомний? — спитав він і взяв Крістіана за руку.

— Не зовсім. Ми вже дома? — Крістіан розплющив очі, побачив свого хорошого друга й кволо усміхнувся.

Фредеріксен зморщив носа і тихо гмукнув.

— Вони вас не бачили?

— Ні.

— Значить, треба тільки сліди замести.

— Йому тут не загрожує ніяка небезпека? — спитав Лео.

— Сподіваюся, — сказав Фредеріксен.

— Думаєш, поранення серйозне? — спитав Лео знову, коли санітари поклали Крістіана на ноші.

— Здається, досить серйозне. Але зараз важко сказати.

— Я йду до Герди, — мовив я. — До його дружини.

— Так, так, звичайно, — сказав Фредеріксен уже на ходу. — Тільки не приходьте сюди. Увечері я подзвоню.

Знає він чи ні? Може, він теж знає?

— На, надягай, — сказав Лео й подав мені Якобову куртку. — Не підеш же ти містом у такому вигляді. — І сів у машину. — Ну, бувай, до побачення!

Машина зникла за рогом вулиці.

Розділ XI

Я побіг доріжкою поміж будинками обслуговуючого персоналу, навпрошки через подвір'я лікарні. За мить у мене сильно закололо в боці, а коли я зупинився, ноги затремтіли так, що я мало не впав на асфальт. Я пішов поволі, щоб ущух біль. Тепер я як слід обдумав те, що сталося, зрозумів, що йду подвір'ям лікарні, що я опинився в безпеці після катастрофи, яка Кьолові коштувала життя і Крістіану так дорого обійшлася— він, можливо, залишиться калікою.

Все це я досить чітко уявив собі, але чомусь майже нічого не відчував. На душі була якась порожнеча. Немовби все це було дуже давно і взагалі малоймовірно — п'ятеро якихось похмурих типів метушаться в лісу, махають один одному руками, чортихаються, кричать і стріляють.

Я відчув, що страшно промерз під час їзди у відкритому кузові; побачив, що на руці в мене Якобова куртка. Нічого не розумію! Звідки вона взялася в мене і де моя власна куртка?

«Не підеш же ти містом у такому вигляді!» Лише тепер я збагнув, що Лео мав на увазі, і, оглянувши себе, побачив на сорочці темні плями запеченої крові. Я мерщій надяг Якобову куртку.

До мене потроху почало доходити. Отупіння минуло, розвіялося почуття нереальності. І що більше я пригадував, то ставало гірше в мене на душі. Жах, який я заглушав,

поки ми були на операції, підкрався до самого серця. Воно закалатало, мов скажене. Гострою голкою його пронизало почуття страху. Я навіть оглянувся, щоб подивитись, як мене доганяє моя смерть з німецької гвинтівки.

Позаду нікого не було. Взагалі на доріжці не видко було ні душі. І попереду, на алеї, куди я саме вийшов, теж. Ніде нікого. І тихо, глухо, як сьогодні у гаю. Пусто, сумно, як у чистому полі. Сутінки тіснили вологий туман ближче до ліхтарів, дерева, що росли обабіч тротуару, були тихі, байдужі. Глибока тиша. Що це? Великий листок упав і зашарудів по алеї. І тут каштани... Обшарпаний трамвай, мов навіжений, задеренчав на повороті. Я набрав у легені якнайбільше повітря і побіг.

До Герди. До Герди. Мені дуже хотілося бути в неї зараз, цієї миті, і я побіг щодуху, немовби можна було ще втекти від того, що трапилось, сховатися, забути про нього. Все виправити. І бути щасливим.

Після поїздки в Сількеборг нам стало важче бачитись, весь час доводилося бути насторожі. Крістіан ні з того, ні з сього раптом дзвонив для перевірки, цікавився, як вона себе почуває, а якось навіть несподівано прийшов із лікарні в робочий час, мовляв, щось забув дома. Ще добре, що я почув його голос у передпокої, зібравшись уже натиснути на кнопку дзвінка. Я встиг спуститися ліфтом і простояв у сусідньому під'їзді, поки не побачив, що він вийшов. І як ми з Гердою кинулися тоді обніматися, з яким нетерпінням чекали цього моменту!

А тепер? Хто нам заважатиме? Хто буде нас перевіряти? Ніхто у всьому світі, жодна душа. Хоча ні. Буде, буде заважати. Те, що гналося за мною, поки я біг, і незабаром дожене, обов'язково. Тієї самої миті, коли я зрозумію, зрозумію так ясно, що від цієї ясності мені не буде куди подітись. Та поки це станеться... Один вечір, одна ніч, година, хоча б півгодини!

Ліфт був зайнятий. Чекати я не міг і побіг, перестрибуючи через три сходинки. Подзвонив. В передпокої озвалися її кроки. Такі легкі. І ось вона стоїть на порозі, Герда, моя дівчинка, жива, тепла, близька, із щасливим обличчям, і дивиться через моє плече—сам я прийшов чи ще з кимось. А потім переводить очі на мене і тільки тепер помічає, яке в мене обличчя. Радість, усмішка повільно щезають з її лиця. Очі зробилися великі, в них застигли подив, страх, вона відсахнулася, схопила мене за руки, стиснула їх, і так ми, дивлячись одне одному в вічі, зайшли до передпокою, я ліктем зачинив за собою двері.

Очі в неї потемніли. Вона все зрозуміла. Я прочитав у її погляді страх. І кохання. І смертельну серйозність, без дна, немовби настав кінець світу, і жах, і відчай, і пристрасть — усе було в її очах.

Я обняв її, вона не опиралася, припала до мене, сховала обличчя у мене на грудях.

У скронях моїх гупало від того, що я біг, мов скажений, перед очима пливли червоні кола, ми стояли в темному передпокої й шалено притискались одне до одного. І не говорили ні слова. А поруч була порожня квартира — їдальня, спальня.

Я поклав їй на чоло долоню, закинув її голову. Вона заплющила очі й підвела обличчя. О, цей рот, ці сумні гарячі невтомні губи! Слухняні, опалені смагою від жадання, ці губи вміють забути все. Вони, саме вони виказували її єдину слабкість. Та коли я доторкнувся до них, коли я поцілував їх, те, що бігло за мною від самої лікарні, наздогнало мене. І коли все в ній розкрилося мені назустріч — моє пристановище, мій притулок, — коли я почав забувати все на світі, крім неї, я раптом зрозумів, що таке смерть і що відчував Кьол, коли в нього впилися кулі фашистів.

Усе змішалося — страх, пристрасть, потім у серці в мене спалахнув сонячний диск, і на секунду все стало суцільним золотом. Та сонце розжарювалось, розжарювалось, із золотого стало білим і почало кружляти, кружляти, кружляти, швидше, швидше, воно росло, росло, колами розповзалося від серця по всьому тілу, й мене пройняло таке сяйво, мене так запекло, що я вже більше нічого не відчував. Коли я знову розплющив очі, то ніяк не міг збагнути, де я. Я був би упав, якби Герда не підтримала мене. І знову губи її нахилилися до самісінького мого вуха, і я почув її глухий голос:

— Не треба, не кажи нічого, чуєш, потім, потім, а зараз не треба!

Вона обняла мене за шию, притиснула до себе. Я відчув, яка вона тепла, яка вона вся тепла, але вже не міг зігрітись. Пізно, пізно. Надто пізно. І вже тут, у передпокої, де ми все ще стояли, все почалося спочатку. Все, що сталось сьогодні. Усе знову постало переді мною — яскраво, чітко, і нічого не можна було викреслити.

Віадук, шосе, клен, вогкий туман у долині, туман, туман, ні, це дим, він шугає з димаря, а на хуторі повно німців, і все це ти, ти винен, і нас усіх перестріляють, як собак, бо ти пресся наосліп і тягнеш за собою інших!

— Гердо, я люблю тебе, Гердо, люблю,— бурмотів я, наче в гарячці, щосили стискаючи її плечі.

Герда випручалася, взяла мене за руку й повела до темної кімнати. Сіла на диван і потягла мене до себе. Я розстебнув у неї на грудях плаття, поцілував голе плече. Вона покірно чекала, коли я роздягну її і ми будемо разом.

Та це нічого не допомагало. Я знову бачив перед собою недавню картину. Ось я лежу біля штабеля з Лео й Крістіаном, ось ми підвелися й підходимо до огорожі. І в цю мить бачимо, що колією біжить цибатий німець. Тільки тому, що йому раптом закортіло закурити. Кьол вибігає на колію, ех, спіткнувся об шпалу — і раптом падає навзнак у рів. Невже ти цього не бачив? Німець всадив у нього дві кулі, просто в груди, у Кьола вся сорочка була чорна від пороху. Це було не дуже приємне видовище. Потім німець раптом випустив гвинтівку, схопився за шию і впав, наче підтятий.

— Я люблю тебе! Я люблю тебе, Гердо! Допоможи мені, Гердо, допоможи! — Я рвав на ній одежу і ховав своє обличчя, щоб не бачити тієї картини, щоб не бачити її.

Та вона залишалася. Нічого не можна було забути. Я пам'ятав її, бачив усе. Я бачив усе. Буржуйчик цілиться в мене, а Якоб, Якоб прочумався нарешті, він, мабуть, чекав, поки німець підійде зовсім близько і стрілятиме в Крістіана. П'ять метрів, буржуйчик упав рачки, загубив окуляри. Ось він мацає навколо себе руками, підсліпуватий, скоцюрблений, замість пихи на обличчі в нього розгубленість, до нього поступово доходить, що він не просто забив коліно, але він так і не встиг нічого збагнути. А Якоб тим часом розмірковує. Німець очманіло озирається, Якоб швидко спускається до нього, притуляє до

його потилиці дуло пістолета, і череп тріскається. В цю мить хтось охає, кличе мене. Крістіан, той самий Крістіан, з яким я зустрівся колись у цій квартирі. Тоді він вийняв з рота люльку й так зареготав, що аж шибки задеренчали.

І мерщій, мерщій, ради бога мерщій, говорив він. Швидше, поки все не злетіло в повітря. А потім — та ні, ні! — його обличчя, всі обличчя розпливлися, бо пролунав вибух.

— Гердо! — простогнав я. — Пізно. Не можна. Не можу я, не треба.

Вона затулила мені долонею рота. Я поцілував долоню і опустив руку.

— Гердо, не треба, заради нашого кохання — не треба!

— Хлопчику ти мій коханий. Мовчи, прошу тебе!

— Ні, допоможи мені, зупини мене, припини це, ти повинна знати, що сталося!

— Я все знаю, але хай, хай...

— Ні, ти не знаєш.

— І не хочу знати. Потім.

— Ні, зараз. Слухай. Крістіана не вбито, його тільки поранено, він у Фредеріксена. А Кьола вбито.

Герда принишкла, почувши це, і я поцілував її долоні, притиснув до свого обличчя.

Потім я помітив, що вона плаче, взяв у долоні її гаряче лице й почав цілувати, без кінця цілувати її очі.

— Не плач, не треба, може, це не дуже серйозно, може, він...

Та вона заридала вголос, з відчаєм і вигукнула:

— Хіба ж я за ним плачу? Я плачу за нами всіма!

— Мовчи, рідна. Не треба так грубо. Зараз так не можна.

— Авжеж, зараз не можна! А взагалі будь ласка! Скільки завгодно. Боже, яка різниця — раніше чи зараз?

— Є різниця! Якби ти знала...

— Ні, немає ніякої різниці. І ти ще кажеш мені про грубощі. Та грубішого за тебе і знайти важко. А це, по-твоєму, хіба не грубощі, не жорстокість? Прийшов, очі страшні, хапає мене, але за хвилину виявляється, що я йому непотрібна, непотрібна!

— Рідна, кохана, я нічого не можу вдіяти, зрозумій же мене, зрозумій!

— О, прости мені, прости, я сама не знаю, що кажу! Ти повинен був це розповісти мені, безперечно, і я це добре розумію, але чому мені зараз так страшно, скажи, чому? Ми вже ніколи не будемо разом по-справжньому, ніколи, ніколи, я знаю, знаю, ох, чом я не розповіла йому про все, я ж хотіла це зробити!

Я не міг дивитися, як вона мучиться, не міг чути її плачу, я хотів, щоб вона замовкла, і пробував заспокоїти її, але в мене нічого не виходило.

— Краще б його вбили, або принаймні щоб не поранили. Не обов'язково я потрібна йому, мене могли б замінити стільки інших жінок! А тепер мені доведеться назавжди залишитися з ним. Боже, я це знаю, точно знаю, ох, що мені робити, я ж не зможу забути тебе, не зможу розлюбити тебе, ніколи, ніколи не зможу, до самої смерті!

Вона знову заридала, нестримно, розпачливо, і більше нічого не говорила. Я теж не знав, що їй сказати, і ми довго мовчки лежали одне поруч одного.

Надворі зовсім смеркло, і я вже погано бачив її обличчя. Волосся Герди чимось міцно пахло, і в мене запаморочилась голова, я торкнувся до нього губами, пригортав її до себе. І вона тієї ж секунди перестала плакати — раптово, як і почала. Тільки здригнулася й зітхнула, як дитина: наплачеться до несхочу й затихає. Дихання в неї стало глибоке і спокійне, наче вона заснула.

З моря і з вулиці не долинало жодного звуку, навколишні будинки наче вимерли — все знову огорнула незвична тиша. Але не така, як тоді, коли мені стало моторошно. Тиша була жива, сповнена якоїсь сили. Цього разу і ця сила передавалася мені. У мені все заспокоїлося і повернулося до моєї Герди.

Я погладив її волосся, обняв за шию. Торкнувся її очей, уст, щік і риса за рисою пізнавав у темряві обличчя, яке любив, здається, завжди. І її рука, її пальці, коли вони проснулися і трохи невпевнено погладили моє обличчя, а потім почали пестити мене, пестити довго, невтомно, були переповнені безмежною ніжністю, якої в них я ще ніколи не відчував.

Я знову поцілував її. Губи в неї вже не пашіли. Мені знову захотілося до неї. Війна відступила, дала мені спокій; глухі, сліпі осінні сутінки розрядилися сірим тихим дощиком, м'яким, спокійним, наче навесні. І хмари розсіялися, небо випогодилось, і дощ перестав. Які напрочуд знайомі місця! Я вперше йшов наодинці з Гердою. Вітер був такий теплий, такий відчутний, здається, можна доторкнутися до нього, і я простягнув до нього руку, а він бавився її темним волоссям, закидав його їй за вуха. Я міцно-міцно стиснув Гердин лікоть.

Нарешті я зрозумів, де це ми. Герда і я ідемо луками. Скрізь квіти, квіти — підбіл, жовтець, кульбаба у високій траві над річкою і безліч якихось інших, вона знає всі їхні назви. І всі вони жовті.

На землі геть усе жовте, а небо дедалі більше синіє. Зненацька налетіли хмари, сині, сірі, білі, закрили все небо, і західний вітер

почав м'яко, обережно підштовхувати їх до моря.

А ген далеко за луками раптом спалахнув, розірвав хмари незвичайно яскравий промінь і стежиною спустився з неба на землю...

Пізно ввечері нас розбудив телефон. Герда встала, взяла трубку, бо я спросоння нічого не міг второпати. Фредеріксен.

Крістіана негайно оперували й витягли три кулі. Коліно було майже не пошкоджено: куля пройшла крізь нижній м'яз стегна. Із ступнею гірше: куля роздробила кістку. Очевидно, суглоб так і залишиться нерухомим. І на руці — на правій руці—пошкоджено два суглоби. Так що скальпель навряд чи зможе він уже тримати.

Ідучи від Крістіана, ми перевірили його речі й усе підозріле забрали. Знайшли кілька патронів, кілька номерів «Вільної Данії», більш нічого, і встигли в лікарню до комендантської години: Фредеріксен сказав, що коли треба, ми можемо там переночувати; отож, коли Крістіан опритомнів і покликав Герду, вона одразу ж підійшла до нього.

Розділ XII

— Я дуже шкодую, що запізнилася! — сказала Інгерлізе.

Вона все-таки набралася сміливості й прийшла до мене, коли я знову оселився у своїй колишній кімнаті. Легка, свіжа, світле блискуче волосся зачесане по-новому — цього разу воно елегійно спадало їй на плечі м'якою хвилею і чарівно відтіняло її гарненьке личко. Інгерлізе можна було закинути що завгодно, тільки не відсутність такту.

— Ти добре знаєш, що ми з Кьолом були... разом, — почала вона, сівши скраєчку в кріслі. — Останнім часом мені все якось не щастило побалакати з ним до пуття, та, одверто кажучи, ми майже не бачились. Розумієш, саме в серпні я була в відпустці і дуже шкодую, що запізнилася!

— А фінал був досить-таки рідкісний, — мовив я співчутливо. — Так що я тебе цілком розумію.

Я виклав усе, як було. Ніяких тобі, голубонько, пом'якшуючих обставин. «Так, так», — повторювала вона весь час, поки я розповідав, таким тоном, ніби виправдувалась.

— Так, — повторила Інгерлізе ще раз, коли я замовк. Вона, як і раніше, дивилася під ноги. — Скажи, а що ви зробили... я хочу сказати... як же з його, ну, з його...

— З його трупом? — уточнив я. — Гестапо не змогло встановити його особу і, коли Червоний Хрест прислав запит, вони відповіли, що їм про нього нічого не відомо.

— Ну, а його батьки, вони хіба не пробували?..

— Ми просили їх нічого не робити...

— Он як. Ага. Зрозуміло. — Інгерлізе нервово закрутилася у кріслі. — А, власне, чому?

— Чому? По-перше, того, що сталося, не виправиш, а, по-друге, не можна ж усе-таки ризикувати цілою організацією. І потім, хто знає, — гестапівці ще могли б їх самих уколошкати. Чи висадити в повітря будинок. Для острашки, так би мовити. Вони ще й не таке можуть зробити. Сама знаєш, який зараз час. Словом, підстав мовчати було цілком досить. І вони це прекрасно зрозуміли.

— Хто до них тоді їздив? Ти?

— Ні. У них того ж вечора були з Червоного Хреста. Мене весь цей час не було тут. Але ми приблизно уявляємо собі, де він лежить. Настане час, і ми його, гадаю, знайдемо.

Ображено зарозумілий вираз, якого Інгерлізе звичайно прибирала в моїй присутності, — можна подумати, що коли ти не обожнюєш її, то це смертельний гріх, трохи не протизаконна образа її особи! — враз змінився розгубленістю і сумом. Та цей новий вираз був принаймні щирим, і її мертве, пусте обличчя навіть почало трошечки скидатися на більш людське. Було ніби не таке люте, як завжди. А рот кривився і тремтів — здавалося, вона от-от заплаче. Мені її навіть трохи стало жаль. Зіщулена, маленька, вона сиділа на краєчку крісла. Нічого не вдієш, програла... А я сам?

— Я гадала, що, можливо, в тебе з Кьолом були відверті розмови... ні, останнім часом...

— Ні. На жаль, ні. Він за щось сердився на мене.

— А... Ну, а взагалі, як він, нічого не казав про... я хочу сказати, ви з ним зовсім ні про що таке... не говорили?

— Та можна сказати, що ні. Він перестав зі мною ділитися. Так що, бачиш, я, власне, не маю що тобі розповісти.

О боже! Ну навіщо переповідати те, що він думав про всю цю історію? А Інгерлізе так хотілося витягти з мене це «останнє слово». Але ж в ньому не було для неї нічого приємного. Ні прощення, ні примирення. Можливо, в Інгерлізе все-таки хоч що-небудь справжнє, можливо, смерть Кьола її й справді вразила, отож навіщо їй це знати?

— Так, — спроквола мовила Інгерлізе. І повторила: — Так. — Вона все-таки не могла зрозуміти — як це я зовсім нічого не знаю. — І в його батьків, виходить, ти теж не був? Невже це так важко?

Я був у них. Невдовзі після загибелі Кьола. Але те, що сталося того разу в жовтій віллі, нікого не стосувалося, а тим паче Інгерлізе.

— Я спробую поїхати туди найближчими днями, — сказав я.

— Ти не дуже поспішаєш, правда ж? Минуло вже понад два тижні.

Ти ба, як вона заговорила! Повчає мене. В голосі її зазвучали колишні самовдоволені нотки. Я почав її впізнавати.

— Ти пам'ятаєш різдво в «Страндкруен»? — запитала Інгерлізе.

— Навіть дуже добре.

— Пам'ятаєш, я ще тоді сказала, що мені не подобається твоя дружба з Кьолом. Боялася, щоб ти йому не нашкодив. Ти ж, по-моєму, навіть не розумів його як слід. Ти знав, наприклад, що він хотів стати поетом? Вірніше, що він був поетом?

— Навіть уявлення не мав, — скорчив я здивовану фізіономію. — Він ніколи мені про це не казав.

— Я так і думала. — Їй явно приємно було це чути. Та тієї ж миті вона спохватилась. — Ні, боронь боже, зовсім не тому, що я розбираюся в поезії — просто він, очевидно, вважав мене близькою людиною й тому знайомив із своїми віршами. І досить часто. Вони були надзвичайні. Дуже гарні. І дуже, знаєш, поетичні. По-моєму, останнім часом у нього з'явилися нові одкровення. Про смуток...

— Розкажи про все це детальніше, — попросив я. — Це мене дуже зацікавило. Я з задоволенням послухав би.

— Ні, вже, звільни мене від цього! — Інгерлізе недбало простягла свою чарівну ручку й демонстративно поправила щось на моїй досить непрезентабельній книжковій полиці.— Бачиш, він не любив надто розводитись про свої справи. Та про такі речі особливо багато й не говорять.

— Звичайно, — промимрив я, приголомшений її нахабством. Невже люди цього гатунку не враховують того, що і їхню поведінку хтось може оцінювати?

— Все-таки це обурливо несправедливо, що саме він повинен був загинути. Такий вродливий, такий обдарований, талановитий! Правда ж, Хольгере? Чи ти про Кьола іншої думки? — Їй довелося повторити своє запитання.

— О так! Безперечно! — відповів я їй у тон і, вставши з крісла, підійшов до вікна.

— Це добре, що ти нарешті все зрозумів. І що признаєшся в цьому. Та я, звичайно, можу собі уявити твоє здивування: Кьол — поет. Адже якби ти не потягнув його до цих своїх підпільників, то з нього неодмінно вийшло б щось путнє.

Ага, спіймався? Нарешті, нарешті вона загнала мене на слизьке — тепер можна бити без промаху. Ось коли вона візьме реванш. Ах, яка солодка помста.

— Тобі не здається, що після війни варто було б видати дещо з його віршів? — вела Інгерлізе далі. — Звичайно, він був дуже молодий і не встиг створити щось закінчене, це зрозуміло. Але ж його талант безсумнівний для кожного, хто тямить у цьому. І потім, це примусить усіх ще більше шкодувати, що він передчасно пішов від нас. А разом із щоденниками й листами могла б вийти солідна книга. До речі, в мене самої багато його листів, я, звичайно, з задоволенням могла б... Може, мені краще самій побалакати з його батьками, — сказала вона, побачивши, що я мовчу. — Бо ти не дуже цікавишся такими речами.

— І ще менше розбираюся в них, — сказав я. — Безумовно, буде краще, коли ти сама до них підеш. Вони про тебе дуже високої думки. — І подумав: «Ну, тримайся тепер, голубонько!»

Та Інгерлізе мовчала. Невже вона й справді на цьому заспокоїться? Ну, ні. Ще один крок — лід, мабуть, витримає.

— Хвалити бога, є на світі людина, котра пам'ятає, який він був. Він не щезне безслідно, я про це вже подбаю.

— Це дуже гарно з твого боку, що ти вирішила увічнити його пам'ять, — сказав я, відвернувшись нарешті од вікна. — Дуже гарно й дуже благородно. От тільки чи знайдеться в тебе на це час?

— Тобто як? — Інгерлізе визивно глянула на мене.

— Ти ж у нас справжня дама, ну, що для тебе таке щеня, як він? Чи варто витрачати на нього час? Може, краще підшукати собі когось трохи дорослішого, га?

Мало того, що Інгерлізе почервоніла як варений рак — обличчя в неї зненацька ніби розпливлося. Я змушений був знову одвернутися до вікна, щоб дати їй час трохи оговтатись.

Кілька секунд у мене за спиною панувала могильна тиша. Потім Інгерлізе зробила спробу щось витиснути з себе. Я чув, як вона зітхнула й приготувалася щось сказати, та замість слів я почув короткі істеричні схлипування. Інгерлізе здалася. Рвучко схопившись з місця, вона швидко зібрала свої речі. І, вже стоячи на порозі, розважила, нарешті свою душу.

— Тебе і вбити мало! — просичала вона.— Краще б ти тоді загинув! — І вийшла, сердито хряпнувши дверима.

Після виписки з лікарні Крістіана перевезли вглиб країни і влаштували в одному з пасторських будинків. Я, Лео і Якоб не брали в усьому цьому ніякої участі. Герда, звичайно, поїхала туди, щоб доглядати його. Вирішено було, як тільки дозволить Крістіанове здоров'я, нелегально переправити їх із Се-

бю до Швеції. Про все це сказав мені Фредеріксен, буквально в двох словах, та коли я спитав про дату від'їзду, відповів, що не знає. У всякому разі не зараз. До речі, чи не надумав я зв'язатися з ними? Цього не можна робити.

І все-таки я не здивувався, коли отримав листа від Герди. Я весь час чекав, що вона пришле звістку про себе, був упевнений, що вона не поїде, не попрощавшись.

Лист прийшов з Ольборга — вони з Крістіаном пробудуть там ще два-три дні, перш ніж вирушити далі. Чи не хочу я з ними побачитись?

Листа принесли в полудень. Я встиг на поїзд, про який вона мені писала, і всю дорогу потерпав, щоб диверсанти не надумали висадити в повітря лінію — тоді всьому кінець, я запізнюся.

Герда вийшла мене зустрічати. Я побачив її з вікна вагона, коли поїзд під'їжджав до станції. Вона прогулювалася по перону. Новий костюм, чорний берет, чорні рукавички. Впевнена, елегантна, якась зовсім нова, дорослiша й абсолютно неприступна. Дама, позбавлена слабкостей, втілення впевненості, гідності. Справжній маскарад.

І я кохав її — яке зухвальство! Вона знехтувала усіма й віддалася мені, мені одному — просто неймовірно!

Перон. Ми стоїмо одне навпроти одного — ні, чому ж, це не таке вже й неймовірне. Вона обняла мене однією рукою за шию і спокійно поцілувала при всіх, немовби була моя жінка, а я її законний чоловік, що повернувся з недалекої ділової поїздки.

Ми вийшли під руку в незнайоме місто. Сонце того дня зовсім не з'являлося, і хоча була тільки четверта година, від низьких, лінивих хмар почало темніти. Жовтневе повітря було холодне, вогке, зате чисте, без присмаку тліючих лісів і садів, від якого восени завжди стає сумно. Вітер із свистом мчав відкритими вулицями, він залітав сюди просто з моря, з розбурханих свинцевих просторів Північного моря. Хмари раз по раз різко жбурляли на землю пригорщі дрібного дощу, який одразу ж забирався під одежу.

Ми — статечна парочка — ішли якоюсь вулицею. Я не витримав і, схопивши Герду, потяг її до першого-ліпшого під'їзду. І все почалося спочатку. Усе було, як і раніше, голод і жадання — як я її жадав! Останні події, нещастя з Крістіаном — цього немовби нічого не було. Нічого у всьому світі, крім жадання. Вона створена для мене, суджена моя, люба моя. Адже вона знову зі мною, вона знову зі мною, і можна забути, що незабаром усьому кінець. Але ні. Щось у мені і в ній знову й знову нагадувало, що це востанне, безповоротно наше прости-прощай назавжди, і ми пристрасно пригорталися одне до одного, ніби ще можна було запобігти неминучому: змінити долю.

Ми блукали бозна-якими вуличками й завулками, проминули якийсь довжелезний міст. Ішли через площі й вулиці, ні на що не дивлячись і нічого не запам'ятовуючи. І скрізь знаходили затишні куточки, залазили в підвали, ховалися в під'їздах, на сходах, поки хтось не сполохував нас, засвічуючи світло. І кожна хвилина, коли я не цілував її вологі припухлі уста, не торкався гарячої шиї, щоки, здавалася мені втраченою. Нам стільки треба було сказати одне одному, та я все зволікав. Часу й так обмаль, а балачки хіба чомусь зарадять! Бути поруч — тільки це могло ще нам допомогти. Тільки поруч, ось так, близько-близько, тільки так можна було ні про що не думати. В такі хвилини було не так боляче. І все-таки ні. Це теж не допомагало. Щось уже не те. Не те, що раніше. Вона не опиралася мені, але була не така, як раніше, не забувала про все на світі, як забував я. У ній була якась стриманість, десь у глибині її душі чаїлися жалісливість і поблажливість. А раніше ж у ній такого не було, нічого не було, крім відвертого, невситимого жадання, невтоленного потягу до мене. Вона була вже не моя, я це одразу відчув — і я не помилився. Я програв.

— Я пообіцяла Крістіанові, що приведу тебе попрощатися з ним,—сказала Герда нарешті. Це взагалі були її перші слова того дня.

— Виходить, він знає, що я тут?

— Так.

— І все інше?

— Так. І все-таки він хоче тебе побачити.

— Навіщо?

— Щоб ти не думав, ніби він став гірше до тебе ставитись. А я... не змогла навіть прощення у нього попросити. — Вона глянула кудись повз мене.

— Ну й що ж ти йому сказала?

— Що хочу залишитися з ним, якщо ще потрібна йому.

— А він?

— Нічого. Сприйняв усе так, як воно є.

Неподалік од гавані ми набрели на пристойну кав'ярню і зайшли туди. Кав'ярня була маленька, із стойкою посередині, в глибині стояв більярд — там двоє якихось роботяг мирно грали партію, перекидаючись словами з офіціанткою, котра підраховувала виручку. Звідти долинало приглушене цокання куль на темно-зеленому м'якому сукні. Ми сіли в куточку, замовили пиво.

Герда поклала біля себе на столику берет і рукавички — всю дорогу вона несла їх в руках. Потім витерла хустинкою мокрі щоки й стріпнула волоссям. Своїм темним волос-

сям. Чомусь воно знову пригадалося мені зовсім чорним, хоч насправді було просто дуже темного каштанового відтінку. Цього разу в ньому не іскрилися краплі дощу, воно просто було блискуче й гладеньке.

— Дай-но мені гребінця, — усміхнулася вона. — Я, мабуть, бозна на кого схожа.

— Як завжди. Але ти ніби стала трохи тоншою, це тобі пасує. Хоча, можливо, уся справа в костюмі.

— Дякую. А ти просто охляв. Поглянь, і скроні наче поріділи! Боже, невже ти починаєш лисіти, бідненький? Хоча б підождав, поки я поїду.

— У мене вони завжди були такі. Це у твого Крістіана волосся мало не на лобі росте.

— Що ти мелеш? — Герда почервоніла.— Просто він брюнет, а ти блондин, от і все.

— Мгм. Ні, знаєш що, коли вже ти хочеш бути справжньою дамою, то надінь знову свій берет. І рукавички.

— І перестань дудлити пиво, так? За твоє здоров'я. — Вона сперлася ліктями на стіл, випила. — Ні, що б там про нас із тобою не казали, а пити ми вміли, правда?

— Ще не все втрачено.

— Тоді, може, почнемо з горілки, щоб зігрітись?

Я бачив, що Герда стала впевнена в собі і спокійна. Гарна, ніжна, вона сиділа напроти мене — ось вони, ці відкриті, скупі риси, ці сірі без блиску очі. В її обличчі вже не було нічого непокірливого, настороженого, як раніше, і хлопчачого теж нічого не залишилося, хіба округлість щік. Якою б напруженою і неспокійною не була наша любов, зараз, після двох тижнів самотності, мені здавалося, що Герда завжди була оточена такою ж атмосферою спокійної впевненості, як оце сьогодні; я також подумав про те, як чудово ми завжди розуміли одне одного. Ніколи мені не доводилось упадати біля неї, розважати її чи дбати про те, як я виглядаю в її очах. Їй була невластива повсякчасна гра, вона не тримала мене в постійному збудженні, з нею не треба було ламатись, щось корчити з себе, як з іншими дівчатами, — вони жити не можуть без того, щоб не відображатися постійно, як у дзеркалі, у своєму партнерові. Герда просто була поруч, жива, тепла, незалежна, природна й щира, як ніхто в світі, і я почував себе з нею напрочуд вільно. І я не був самотнім, мені не доводилося нести все самому.

Герда запитала про Кьола. Я розповів їй усе, що знав, та виявляється, для неї це не було новиною. Фредеріксен, звичайно, тримав її і Крістіана в курсі справи.

— Хіба я не розумію, що також винен у його смерті? — сказав я. — Ця думка весь час не дає мені спокою.

— Я так і знала, що ти це скажеш, — відповіла Герда. Вона сиділа в своїй улюбленій позі — спершись ліктями на стіл. — Скажи, тільки правду, невже ти дійсно думаєш, що він звинувачував би тебе в своїй смерті?

— Так чи інакше, останнім часом він дуже гнівався на мене. Навіть не розмовляв зі мною.

— Ну й що? — Герда знизала плечима. — Подумай сам, невже ми з тобою могли б коли-небудь звалювати на інших відповідальність за власні помилки, звинувачувати когось у своїх нещастях? Правда ж, що ні?

— Ти в цьому впевнена? Тільки чесно.

— Абсолютно.

— Ще б пак, ми ж із тобою такі стійкі.

— Саме так. І, крім того, чому хтось повинен відповідати за його смерть?

— А мені все здається, що він приніс себе в жертву. Я все більше схиляюся до цього висновку, коли думаю про його поведінку в останній момент.

— Схоже на те, що ти маєш рацію. Та його, мабуть, штовхнули на це образа й злість, а зовсім не переконання. Мені здається, що йому просто не хотілося жити, твоєму Кьолові.

— Ні, що ти, він був такий життєрадісний, поки не забрав собі в голову, що він поет. Справжній Кьол таки міг би пожертвувати собою. З любові. Це на нього навіть дуже схоже. Може, він останнім часом плюнув на всі ці дурниці й знову став самим собою. Як ти гадаєш?

— Не знаю, Хольгере. Ти ж намагався його напоумити.

— Хіба так напоумлюють? Треба було людині що-небудь порадити, взяти і свідомо вилити на неї відро холодної води. Та що було, того не повернеш. Я вірив тоді, що так треба. Та й зараз так думаю. Не те, щоб я розкаювався. Просто я зробив дурницю, погодившись тоді узяти його в групу. Тут я дав маху. Відступив перед його капризами.

— Та він же просто шукав смерті, як ти цього не розумієш?

— Можливо. Та я все-таки сплохував. Я тоді думав тільки про тебе і погано розумів, що й до чого. Просто дивно, чому я, дурень заплішений, вирішив, ніби йому потрібне те саме, що й мені.

— Ну, це ще хто зна. Просто Кьол був слабкий — от і все.

— Усі ми слабкі. Принаймні більшість. І в кожного у житті бувають моменти, коли хочеться здохнути. Прагнення піти в небуття— кому це почуття не знайоме?

— А в художникові, та ще коли він до того й не дуже талановитий, воно кінець кінцем обов'язково переможе. Я цитую чоловіка, май на увазі. — Герда всміхнулася. — Ми з ним якось про це говорили. Крістіан каже, що коли відібрати в художника здатність

творити, в нього не залишиться нічого, крім прагнення піти в небуття. Він так і сказав — у небуття.

— Він страшенно розумний, твій Крістіан, — усміхнувся я. — Та що робити, коли сумління мучить?

— Ану глянь на мене, Хольгере. Ти зробив із мене людину. А діяв такими ж самими методами. Пам'ятаєш, тоді влітку, в лісі, я сказала, що ти знову воскресив у мені людину, і так воно й є. Скільки в мені було всього поганого, а ти мене вилікував. Я втратила віру в любов, а хіба можна жінці жити без цього? А ти її повернув мені, Хольгере. Ти, звичайно, нітрохи не намагався це зробити, я знаю. І я, звичайно, знаю, що ми з тобою поводились, як двоє злочинців. Та що вдієш, на менше я була негодна. Але хіба все, що було між нами, злочин? Хіба не було чогось іншого, більшого? Адже сила, яка зараз кипить у мені, — це твоя сила, Хольгере. Це ти дав мені силу піти від тебе й бути з Крістіаном — тому що я знаю: так треба. І я вже ніколи не буду такою, як раніш, такою, як ти вперше побачив мене.

І я раптом все зрозумів. Хоч і давно знав, що це кінець, хоч ще десять хвилин тому, на вулиці, відчув, що вона вже не моя, проте тільки тепер, коли Герда сама це сказала, так спокійно, так мужньо, тільки тепер я остаточно зрозумів, що ми розлучаємось.

Що вже ніколи я не почую її кроків у коридорі, які дедалі наближаються до моєї похмурої, обшарпаної кімнати, і не побачу, як вона увійде, розчервоніла, захекана — бігла нагору по сходах. Що більш ніколи вона не доторкнеться до моїх речей і не ляже в мою постіль. Що вже ніколи ми з нею нікуди не поїдемо, не прокинемось одного ранку денебудь високо в горах. А будемо ставати все дорослішими й потім старіти кожне окремо, якщо, звичайно, доживемо до старості. І вона народить дітей, які не будуть моїми, і навчить їх любити іншого батька, і її жива, тепла рука, що лежить зараз на столі, вкриється зморшками й змарніє, а я цього не бачитиму, спина її зігнеться і щоки стануть холодними, а мене не буде поруч з нею. І життя, це прекрасне життя, ітиме повз нас, а ми житимемо окремо, і не колись там, а зараз, сьогодні, цього ось жовтневого вечора, в цьому змученому од вітрів місті, мені треба з нею попрощатися.

Якусь мить я думав у відчаї: «Може, ми все-таки не знаємо, яке почуття найсильніше, може, ми цього не розуміємо, хоч і прагнемо передусім утіх? Може, обов'язок іноді — теж утіха, тільки інша, ще глибша? І, можливо, в тому, що називають зреченням, справді щось є, якась таємниця?»

Ні, ні, ні. Святенницькі нісенітниці, вигадки кастратів, брехня!

Ось вона сидить біля мене, єдина з тисяч інших, моя доля, моє життя, моя кохана, створена спеціально для мене. Досить тільки підвести очі, щоб упевнитись у цьому. Змиритися з тим, що вона йде? Нізащо. Жадання знову охопило мене — а разом з ним лють, гордість і впертість. Я підняв голову й подивився на неї, щоб наполягти на своєму, хоч би там що.

Герда витримала мій погляд. Мужньо, спокійно. Очі її були сповнені ніжності. Раніше я ніколи не бачив їх такими. Сяючі, бездонні — ці очі були мої, мої. В них жило, сяяло все, що було між нами, все, але не пристрастю, не відвертим бажанням, а щастям і тихим смутком. Вона все перемогла. У ній зосталася лише чистість, спокійна воля і тверда впевненість.

Через зал простукотіла каблучками офіціантка — вона несла пиво відвідувачеві, що сидів у кутку навпроти. В кишені її фартушка задзвеніли дрібняки, коли вона застромила туди руку, щоб дати йому здачу.

А Гердині очі не хотіли поступатись. Я вже не міг зробити так, щоб вони раптом розширились і потемніли, не міг уже запалити в них темний вогонь. Я вже не мав до неї доступу. Вона не пускала мене до себе, вона хотіла цієї розлуки, і вона була сильніша.

Краще б мене оглушило, збило з ніг. Я все усвідомлював, добре розумів, що вона вже не моя, що я програв. Мені було боляче, навіть сльози підступали до очей, і я нічого не міг з ними удіяти. Я схилив голову на руки, щоб вона не бачила мого лиця, і визнав себе переможеним.

Все я міг знести — страх смерті, диверсії, війну, нещастя з Крістіаном, смерть Кьола, в якій теж був винен, — тільки не розлуку з Гердою. Як же я міг знести її, коли в мене відбирали мою долю. Що завгодно, тільки не це.

— Я не знаю, як тобі допомогти, — тихо мовила Герда. — Але ти такий сильний, ти дуже сильний. Останнього разу — пам'ятаєш? — ти був розумніший. Ти вже тоді все підсвідомо відчував. — Вона, мов мати, погладила моє волосся. Лився, не змовкаючи її глухуватий голос, затоплюючи мене теплом і ніжністю, і дарував мені, сумний і гордий, те, що вона ще могла мені подарувати. — Коханий, яка я рада, що ти є на світі й що я тебе зустріла. Що життя і справді таке велике і страшне, і прекрасне, як я думала в сімнадцять років. Ніколи, більш ніколи я не торгуватимуся з ним, ніколи не хникатиму й не скаржитимусь. І я зовсім не маю наміру втримати тебе, втримати назавжди, цього не можна робити, бо тоді все буде зовсім інакше, так? Ти поду-

май про тих, хто так і не зустрів того єдиного, кого можна кохати, хто чекає марно рік за роком, а потім поступово забуває, чого чекав. А в нас усе зовсім інакше, ми знаємо, що по-справжньому щасливим буваєш тільки з одною людиною у світі. І що можна добровільно відмовитись від цього щастя, бо на світі існує ще дружба. Та, можливо, саме вони, любов і дружба, і неможливі одна без одної.

Я не міг їй нічого відповісти й не міг ні про що думати — з голови мені не йшла одна-єдина думка: якщо вона піде од мене, всьому кінець. Мені більше нічого втрачати, ні на що сподіватися. Я знав, що війну тепер мені не пережити. Якщо мене й не вб'ють, то я все одно довго не протягну. З Гердою, можливо, я й переміг би все, а сам — ні, не зможу. Та, можливо, справжнім диверсантом можна стати лише тоді, коли в тебе нема вже ніяких надій на майбутнє. Коли ти ставиш на всьому хрест. Мало бути готовим до боротьби, треба бути готовим і на смерть. А те, що буде потім, — не для мене, не для таких, як я.

— Я знаю, ти витримаєш і не озлобишся, — сказала Герда. — Впевнена, що ти не піддасишся спокусі, як Кьол. Не випробовуватимеш долю і не ризикуватимеш тільки тому, що вийшло не по-твоєму. Я знаю це, Хольгере, чуєш? Знаю! В тобі є щось таке, що ніколи не дасть тобі спіткнутися.

— Ну, звичайно. А що мені ще залишається? Поїду й знову запропоную свої послуги. І вдаватиму, що вірю у все це, як і раніше.

Герда взяла мене за руки.

— Якби не війна, ми втекли б від Крістіана й на все начхали б, правда ж? А так що ж. І річ не в тому, що його так покалічило. Якщо добре подумати, то ми самі цього не хочемо.

Навколишній світ був такий, як і завжди, все йшло своїм звичаєм. Кав'ярню все більше заповнювали ті, хто звик бувати тут у цю пору, — робітники, службовці контор, які вирішили провести вечір за партією в більярд і кухлем-двома пива — залежно від гаманця. Життя ішло своїм звичаєм, спокійне, бездумне, з дрібними компромісами. Та загалом таке життя, в якому кожен влаштовується, як уміє, радіє на людях, а страждає на самоті, непогане. Важко жити тому, хто повільно зношується, терпить, намагається до всього пристосуватися і бути задоволеним. Цілком можливо, що мені колись теж доведеться так жити. Напівсили. Без інтересів, без пристрасті, яку внесли в моє життя війна і Герда. З часом, напевне, втихомирюся, скисну, мене засмокче буденщина, як усіх цих людей, і я так і животітиму, перебиватимусь із дня на день. І задовольнятимуся мінімумом, у всьому.

Ми обоє підвелися.

— Інакше не можна, Хольгере, — сказала Герда. — Навіть якщо ми розчаруємось, навіть якщо життя не дасть нам того, що ми хочемо, все одно не можна озлоблюватись, не можна ставити перед життям ніяких умов. Ми не маємо на це права, ні я, ні ти, і взагалі ніхто, це просто непорядно.

Будинок, на околиці міста, у якому тимчасово мешкали Крістіан з Гердою, виявився стандартним котеджем. Господар, літній комерсант, кілька років тому покінчив із комерцією і тепер, після смерті дружини, жив у просторому будинку сам, як палець.

Кімната, до якої мене привела Герда, була захаращена меблями — якимись чудернацькими кріслами, громіздкими, сліпуче відполірованими штуковинами з червоного дерева. На підлозі лежав килим сантиметрів три завтовшки, і скрізь, — на буфеті, на шафі, на піаніно, на всіх столах, великих і маленьких, — плетені салфетки й скатертинки, кришталеві вази, срібні келихи, порцелянові звірята, фамільні фотографії, зроблені приблизно півстоліття тому, під склом і в рамцях, а зверху ще любительські знімки пізніших часів.

Над тахтою завбільшки з індійського слона й приблизно такого ж кольору красувався ринковий шедевр — «Над Балтикою синьою буковий ліс шумить»[1].

Під цією розкішною штуковиною велично сидів Крістіан — поранена нога лежала на стільчику, права рука — в гіпсі. Наш енергійний, непосидючий Крістіан — і раптом таке. Вибув, як то кажуть, із гри. Та вигляд у нього був зовсім не пригнічений, не змучений, як я побоювався, навпаки. Він виглядав бадьоро, майже весело й помітно схвилювався, побачивши мене, а може, тому, що почував себе таким безпомічним і не міг навіть підвестися, коли я подав йому руку.

— Тобі привіт від Лео і Якоба, — мовив я.

— Дякую. Виходить, вони знають, що ти тут?

— Я сказав їм, що їду сюди. Не міг же я зірватися, не попередивши їх, — мало що там у них може трапитись за моєї відсутності.

— Не міг! — засміявся Крістіан. — Так тобі й треба, тепер знатимеш, що таке відповідальність. Мабуть, маєш ти з ними клопіт, еге ж?

[1] Рядок із датського національного гімна.

— Аніскілечки! Краща в місті група. І найліпше підготовлена.

— Вельми вдячний. Ну, а що там у вас нового? Все гаразд?

— Якоб нарешті розлучився зі своїм револьвером. Сам. Поміняв на автомат. Побоявся, щоб барабан знову не відмовив.

— Як це могло статися, ніяк не збагну. — Крістіан одразу ж став серйозний.— Розумієш, таких речей практично не буває, це, можна сказати, виключено. Ну, та того дня нам взагалі не щастило. Ну, а Лео як?

— Каже, йому конче потрібна ще одна людина. Вважає, що нас надто мало. Група з чотирьох чоловік набагато краще, ніж із трьох.

— Так я і думав. — Крістіан знову засміявся. — Вас і справді мало. Четверо — це, звичайно, краще. А чому б вам не спробувати знайти когось новенького? Зараз це не проблема.

— З цим можна не поспішати. Принаймні поки що.

— А як щодо Ейгіля?

— Ейгіль інша річ. Його ми взяли б із задоволенням. Але розумієш...

В цьому місці нашої розмови ми змушені були поставити крапку, більше нам не вдалося сказати один одному жодного слова: східці на ганочку зарипіли під чиїмись важкими кроками, двері розчинилися і до кімнати зайшов господар.

Це був згорблений, майже зовсім сивий чоловік із похмурими темними очима — такі очі часто зустрічаються в Вендельбуе[1]. Нижня губа в нього одвисла, мабуть, років п'ятдесят не розлучалася з кривою прокуреною люлькою. Він мимохідь кивнув мені, а загалом моя присутність його, очевидно, зовсім не здивувала, він навіть не поцікавився, хто я такий, а одразу ж попрямував до крісла, що стояло поруч із Крістіаном. Сівши, він зручно поклав свої великі натруджені руки-клешні на лискучі підлокітники й почав нас розважати, точніше, продовжував розважати: як я зрозумів із значущих підморгувань Крістіана, він повів далі нескінченний монолог про своє життя, котрий йому довелося на якийсь час перервати. Говорив він страшенно повільно, мимрив, раз по раз посмоктував свою люльку — дідько його знає, як вона в нього не гасла. Одверто кажучи, дідуган надзвичайно терпляче ставився до самого себе й до своєї ненадійної пам'яті, яка час від часу давала осічку. Минулого разу він дійшов у своїй біографії до того місця, коли служив в армії, зупинився на тому, як двічі залишив позаду кращого стрільця роти, отож мені довелося вислухати разом з ними продовження цієї історії — харамаркання про різні роди й види зброї та про якісь численні воєнні спілки й товариства. «Спілка Солдатів Шостого Полку», членом якої він є ось уже сорок вісім років. «Товариство Прихильників Датської Оборони», почесним членом якого його нещодавно обрали. «Прикордонна Спілка», де він якийсь час займав керівний пост. І так далі. На цьому незвичайному тлі місцеве штатське «Товариство» з його змаганнями в стрільбі по тарілочках мало досить жалюгідний вигляд.

— До цих тарілочок та пляшечки б, хаха!

Дідуган буквально упивався спогадами про свою славну молодість — виявляється, він мешкав і в інших південних містах Ютландії. (Хто зна, може, мешканці цих міст і справді були великі патріоти й жваво цікавились діяннями на благо вітчизни?) Оповідаючи, старий не звертався ні до кого зокрема. І не чекав, щоб йому відповіли. З таким же успіхом він міг би оповідати свої історії одній із порцелянових собачок, що стояли в кімнаті.

Крістіан спершу інтелігентно вставляв у потрібних місцях «так», «ні», але потім він теж не витримав і зробив рішучу спробу вибити старого із сідла. Той саме збирався повідомити нам точний розподіл місць і очок на ювілейних змаганнях із стрільби, влаштованих 1927 року «Прихильниками Датської оборони». Та цифри, здавалося, назавжди вилетіли у нього з голови. Запала пауза, і Крістіан швиденько з неї скористався.

Старий повільно повернув голову й сумно втупив у нього свій погляд — очі від напруження, здавалося, от-от вилізуть з орбіт. Він навіть не помітив, що його перебили. Нарешті він-таки пригадав цифри, відвернувся від Крістіана, втупив тупий погляд перед собою і знову забубонів.

Я потай стежив за Крістіаном і Гердою, коли вони не дивилися в мій бік. Я одразу помітив, що їхні стосунки змінилися. Тепер це в них було по-справжньому. Видно було, що Крістіан не може без неї, він навіть не міг цього приховати, та й, одверто кажучи, не дуже силкувався. Я ні разу не помітив, щоб у нього сіпнулася повіка. І те, як ходила біля нього Герда, її турботливість і щирість — усе свідчило про те, що тепер вони близькі люди. Вперше можна було з певністю сказати, що це чоловік і жінка.

Комерсант вів своєї. Нічого було й сподіватися, що він облишить свою балаканину чи тим більше піде звідси, поки ми тут. Нічого було й сподіватися здихатися його. А втім, може, так було навіть краще. І легше. Хай собі сидить і править свої тереве-

[1] Відомий датський художник.

ні. Що ми робили б, якби він пішов? Не могли ж ми всі троє заридати й кинутись одне одному в обійми.

Коли годинник червоного дерева, що стояв на буфеті червоного дерева, повільно й дзвінко вибив восьму, я вирішив, що час уже забиратися, хоч до поїзда було ще півтори години. Тепер чи пізніше — яка різниця? Легше ж не буде, навпаки. Чим більше роздумувати, тим важче. Всьому кінець, залишається тільки встати й піти.

Герда вийняла пачку сигарет і простягла по черзі мені й Крістіанові. Потім витерла сірника і піднесла нам прикурити.

Гаразд, після того як покуримо.

Сигарети ставали дедалі коротші. В мене раптом шалено закалатало серце, і я відчув, що втрачаю над собою контроль. В останню мить я напружив усю силу й спробував розізлитись на себе за те, що я така ганчірка, але це мені ніколи не вдавалося. Крістіан докурив останній, зім'яв у попільниці недокурок, а я все ще сидів. Я визначив новий термін: встану тоді, коли на годиннику червоного дерева мине п'ять хвилин.

Коли позолочена стрілка торкнулася вершечка трійки і від п'яти хвилин майже нічого не лишилося, я встав, вийшов у передпокій і надяг пальто. Потім знову ввійшов до кімнати й присів на краєчку лави в ногах у Крістіана.

Мені здавалося, що це сиджу не я, а хтось інший. Та я все добре розумів.

Герда злякалася, побачивши мене в пальті. Вона не чекала, що я піду так рано, ковтнула повітря і похлинулася. Я не дивився у її очі, не наважувався поглянути на її лице, відчував, як шалено б'ється в неї серце. Я не потис їм руки. Ні їй, ні Крістіанові. Тільки подивився на Крістіана й зустрів його спокійний, ясний погляд. Ми все сказали один одному. Він ледь помітно кивнув головою.

— Сидіть. Я сам, — мовив я.

Комерсант повернув у мій бік голову і байдуже провів мене очима, попихкуючи люлькою, яку він намагався як слід розкурити. Не встиг я взятися за ручку дверей, як він знову завів своєї.

Я тихенько відчинив надвірні двері й безшумно причинив їх за собою. Спочатку я нічого не міг розгледіти, така навколо була пітьма. Щось стиснуло груди, важко стало дихати. Та це були не сльози. Тиснуло не всередині, а зовні. Тиснула жовтнева, беззоряна темна ніч. Глуха стіна ночі. Я зійшов з ганку. З моря дув рвучкий вітер. Сіяв рясний дощ.

З датської переклали М. СИДОРЕНКО, В. МАМОНОВА та О. СУРІЦ.